

T.C
İSTANBUL KÜLTÜR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

MİZAH TEORİLERİ BAĞLAMINDA BEKTAŞI FIKRALARI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Nigar Dilşat KANAT

1410061012

Anabilim Dalı: TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI

Programı: TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI

TEZ DANIŞMANI: Prof. Dr. Muharrem KAYA

İstanbul – 2017

T.C
İSTANBUL KÜLTÜR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

MİZAH TEORİLERİ BAĞLAMINDA BEKTAŞI FIKRALARI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Nigar Dilşat KANAT

1410061012

Anabilim Dalı: TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI

Programı: TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Muharrem KAYA

Jüri Üyeleri: Prof. Dr. Mehmet AÇA

Prof. Dr. Ömür CEYLAN

İstanbul – 2017

ÖN SÖZ

Akademik alanlar hariç, toplumun fertlerince üzerinde durulup düşünülmeyen, insanlık tarihi kadar eski olduğu varsayılan “gülme” eylemi, ruh ve beden sağlığımızın en doğal ve yan etkisiz ilacıdır. Gülene iyi gelen, amacı veya mesleği güldürmek olmayan gülünenin ve kural koyucuların disipline etme gayretine giriştikleri bu eylemden hareketle bir çalışma yaptık.

Gülme, içinde eleştiri, isyan, eğlence, alaycılık, yerme, kınama ve daha birçok duygu yahut amacı barındıran mizahın yarattığı etkidir. Çalışmamızda gülmenin ve mizahın tanımlarına, tarihsel süreçlerine değinerek, mizah teorilerini anlamaya çalışacağız.

Tez çalışmamız çerçevesinde, Anonim Halk Edebiyatının mizah türlerinden faydalanarak hayata geçirdiği fıkraları, “Mizah Teorileri” ışığında inceledik. Çalışmanın başlangıcında Gülme ve Mizah kavramlarının açıklamalarına, araştırmacıların kavramlara dair yorum ve değerlendirmelerine yer verdik. Mizahı oluşturan türlere ve bu türlerin açıklamalarına da yer verdikten sonra Türk Halk Edebiyatında Fıkra Türü ve özelliklerine değindik. Çalışmanın devamında, inceleme konumuz olan Bektaşî fıkraları öncesinde, fıkraların ruhunu iyi anlayabilmek amacıyla Bektaşîlik öğretisi hakkında bilgilendirmede bulunduk. Sonrasında ise Bektaşî fıkralarının karakteristik özelliklerini paylaşıp Mizah Teorileri Işığında Bektaşî fıkralarını sınıflandırdık. Mizah teorilerine ve bu teorilere uygun gördüğümüz Bektaşî fıkralarına değindikten sonra Mizah Yaratma Yöntemlerinin de üzerinde durarak yine fıkralar üzerinden anlaşılmasını hedefledik.

Tez çalışma konumun belirlenmesi, kaynak öneri ve teminindeki desteğinin yanı sıra, tüm süreçte yardımını esirgemeyen, keyifle ve gülümseyerek bir çalışma otaya koymamı sağlayan tez danışmanım değerli hocam Sayın Prof. Dr. Muharrem Kaya’ya, Halk Edebiyatı alanında çalışma yapma istek ve azmini lisans derslerinde edindiğim, mefkûrelerin gerçekleşebileceğine inandıran değerli hocam Sayın Prof. Dr. Özkul Çobanoğlu’na, İstanbul Kültür Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümünün çok değerli hocaları ve araştırma görevlilerine, annem, ağabeyim ve koşulsuz, teorisiz yegâne güldürenim canım oğlum Kaan’ma içten teşekkürlerimle...

Nigar Dilşat KANAT

İSTANBUL / 2017

İÇİNDEKİLER

Ön Söz.....	i
İçindekiler.....	ii
Özet.....	iii
Abstract.....	iv
1. Giriş.....	1
1. 1. Mizah Kavramı.....	3
1.1.1. Gülme Kavramı.....	6
1.1.2. Doğu'da Mizah.....	10
1.1.3. Batı'da Mizah.....	21
1.1.4. Modern Dünyada Mizah	24
1. 2. Türk Halk Edebiyatında Fıkra Türü ve Özellikleri.....	30
1.2.1. Fıkra Kavramı ve Fıkra Türünün Tanımı.....	30
1.2.2. Türk Fıkralarının Genel Özellikleri.....	33
1.2.2.1. Konu ve Yapıları.....	33
1.2.2.2. Sınıflandırılması	35
1.2.2.3. Dili ve Üslûbu.....	37
1.2.2.4. Türk Fıkralarının İşlevleri.....	38
1. 3. Bektaşîlik Kavramı.....	40
1.3.1. Bektaşî Fıkra Tipinin Özellikleri.....	51
1.3.2. Bektaşî Fıkralarının Özellikleri.....	53
2. Mizah Teorileri.....	55
2.1. Mizahta Üstünlük Teorisine Göre Bektaşî Fıkralarının Tahlili.....	55
2.2. Mizahta Uyumsuzluk Teorisine Göre Bektaşî Fıkralarının Tahlili.....	63
2.3. Mizahta Rahatlama Teorisine Göre Bektaşî Fıkralarının Tahlili.....	72
2.4. Mizahta Kavrama Teorisine Göre Bektaşî Fıkralarının Tahlili.....	78
3. Mizah Yaratma Yöntemleri.....	82
3.1. Nükte (Espri).....	82
3.2. Hiciv (Satir).....	89
3.3. İroni.....	99
3.4. Hümor.....	108
3.5. Komik.....	113
4. Sonuç.....	125
5. Kaynaklar.....	128

ÖZET

Bu çalışmanın konusu çerçevesinde, üstünlük, uyumsuzluk, rahatlama ve kavrama olarak sınıflandırılan dört ana mizah teorisi ışığında Bektaşî fıkralarını inceledik. Fıkraları uygun teorilere göre değerlendirip yorumlamak için ilk olarak, mizah ve gülme kavramlarını ele aldık. Dünyada ve ülkemizde mizah üzerine yapılan tanımlamalar ve çalışmalara yer verdik.

İkinci başlığımızda Türk Halk Edebiyatı fıkra türü hakkında bilgilendirmede bulunduk. Sonrasında fıkraların mesajını doğru anlamamızı sağlayacak Bektaşîlik tarikatı ve felsefesi hakkında bilgi verdik. Bektaşî fıkra tipinin özelliklerine de değindikten sonra çalışmamızın temelini oluşturan mizah teorilerini açıklayıp Bektaşî fıkralarıyla örneklendirdik. Sonuç öncesi mizah yaratma yöntemleri ve bunlara bağlı Bektaşî fıkraları örnekleriyle çalışmamızı sonuçlandırdık.

Anahtar Kelimeler: Bektaşî Fıkraları, Mizah, Gülme, Mizah Teorileri.

ABSTRACT

Within the scope of this study, Bektaşî anecdotes are analyzed in the light of four main humor theories: superiority, incompatibility, relief and understanding. In order to evaluate and interpret the anecdotes according to proper theories, firstly humor and laughter concepts are examined. The humor themed descriptions and studies in our country and the World are analyzed.

In the second part, information is given regarding anecdotes in Turkish Folk Literature and also regarding Bektaşî Order and its philosophy to ensure the correct interpretation of the anecdotes. After mentioning the general characteristics of Bektaşî anecdotes, the underlying humor theories are explained with Bektaşî anecdote examples. The study is concluded with humor creation methods and suitable Bektaşî anecdote examples regarding these methods.

Keywords: Bektaşî Anecdotes, Humor, Laughter, Humor Theories.

1. GİRİŞ

Sözlü geleneğin en renkli türlerinden biri olan fikra, toplumun yaşayışı, değer yargıları, çelişkileri ve sıra dışılıkları hakkında bize önemli ipuçları verir. Çalışmamızın konusu olan Bektaşî fıkraları, dönemin dinî değer yargıları, yozlaştırılmaya çalışılan inanç sistemleri, halkı gerçeklikten uzak bağnaz yaklaşımlarla farklı reflekslere yöneltme anlayışlarına karşı, yergi ve başkaldırı niteliğindedir.

Her toplumda olduğu gibi Türk toplumunda da halkın yarattığı tiplerin varlığını görmek mümkündür. Bektaşî tipi, içinden çıktığı Bektaşîlik anlayışının ve mensubu olduğu zümrenin sınırlarını aşmış, tüm Türk toplumunca kabul görmüştür. Bu kabulün belki de en önemli sebebi, Bektaşî'nin sadece dinî konularda değil, toplumu ilgilendiren siyasî sıkıntılar, yönetim hataları, toplumsal yozlaşma ve aksaklıklara da değinip, bir nevi halkın sözcülüğü görevini taşımasındandır diyebiliriz. Özellikle dinin algılanış ve uygulanış biçimini, şeyh ve sofuların İslâm'ı kendi menfaatleri doğrultusunda yorumlayışlarını sert bir üslupla eleştirir. Kural tanımaz, dinî vecibelerini yerine getirmeyen, hatta Tanrıya pervasızca kafa tutan Bektaşî'nin asıl derdi ne İslâm ne de Tanrı'dır. Onun amacı, durumu gülünç hale sokarak "kıssadan hisse" vermek, Allah'a ulaşmanın yolunun temiz kalp ve iyi niyetten geçtiğini topluma anlatabilmektir.

İnceleyeceğimiz Bektaşî fıkralarının hangisinin birebir Bektaşî tarafından yaşanmış ve günümüze intikal etmiş olduğunu bilmek, emin olmak mümkün değildir. Ancak fıkraların konuları ve vermek istediği mesajlara baktığımızda fikra kahramanının bildiğimiz "Bektaşî'nin biri..." olduğunu görürüz. Bektaşî'nin mizah anlayışını doğru yorumlayabilmek, Bektaşîlik geleneğinin insana, topluma, dine ve Allah'a bakışını anlamaktan geçer.

Çalışmamızın temelini oluşturan mizah, gülme eylemini harekete geçiren en önemli oyunculardan biridir. Mizahın amacı güldürmek gibi görünse de çelişkilerden doğması, yergi ve aşağılamayı, gülünen mizah malzemesinin düşündürücü yanları ele alındığında toplumu bilinçlendirme, farkındalık oluşturma amacı da dikkatlerden kaçmamalıdır.

Mizah yapıtlarının incelenmesi ve üzerinde gerçekleştirilen araştırmalar, gözlemler neticesinde ortaya konan dört temel Mizah Teorisi üzerinden hareketle çalışmamızı şekillendirdik. Bu teoriler ışığında Türk Edebiyatının, bir tarikat ve ona bağlı anlayış, yaşayış biçiminden doğmuş, en güçlü üyesi olan Bektaşî tipine ait fıkralarını inceledik.

Tüm sözlü kültür aktarımlarında olduğu gibi Bektaşî fıkralarında da kaynaklara göre farklı anlatımlar yer almaktadır. Biz çalışmamızı teoriyi en iyi ortaya koyabileceğimiz varyantını dikkate alarak yürüteceğiz.

Amacımız üzerinde henüz yeterince durulmamış olan mizah konusu araştırmalarına katkı sağlayabilecek bir çalışma sunabilmek ve Türk kültürünün değerli mozaik parçalarından biri olan Bektaşîlik ruhunun mizahî gücünü, dolayısıyla da Türk zekâsının ince mizah anlayışını ortaya koymaktır.

1.1. Mizah Kavramı:¹

Gülme eyleminin gerçekleşmesinde rol oynayan en büyük etken mizahtır. Amacı güldürmek olan “mizah”ın resim, karikatür, edebiyat, tiyatro ve daha birçok alanlarda yaygın biçimde kullanıldığını görürüz. Güldürme amacının dışında eleştiri, hiciv ve bir fikri, düşünceyi aktarma işlevi, “mizah”ın belki de güldürmeden öncelikli amacıdır. Mizah üzerine yazılanlara baktığımızda mizahın güldürme, içinde bulunan komiği gözler önüne serme işlevinde olduğu söylenir. Ancak fıkralarda ve özellikle inceleme konumuz olan Bektaşî fıkralarında gülme, amaca giden yoldur; esas olarak verilmek istenen mesajın, akılda kalmasını sağlama işlevini görür.

TDK'nın Türkçe Sözlüğüne göre, “gülmece”², Osmanlıca Türkçe Lûgata göre; “Şaka, eğlence, lâtife”³, gülme eylemini doğuran bir araçtır diyebiliriz. Mizah, bizi gülme sonucuna ulaştıracak en etkili yollardan biridir. Mizahın alışılmışın dışında, çelişkiler ve aykırılıklardan beslenen, güldürmek, düşünmeye sevk etmek, toplumda farkındalık oluşturmak veya sadece insanları güldürerek hayatın mutsuzluklarından arındırıp gülümsetebilmek amacıyla kullanılan bir kavram olduğunu söyleyebiliriz.

Arapça kökenli olan mizah kelimesinin aslı “müzah”tır. Dilimizde söylenişi mizah olarak yerleşmiş ve bu şekilde kullanımı yaygınlaşmıştır. Gülmece, güldürü, şaka, eğlence tanımlarını içinde barındıran mizahın Divân-ü Lugâti't Türk'te de “külüt” (gülüt) şeklinde karşılık bulunduğunu görürüz.

Eskiler, “Galat-ı meşhur, lûgat-ı sahihten (fasih) evlâdır”, yani “Bir sözün yanlış söylenişi yaygınsa, doğrusuna yeğ tutulur” derlerdi. Bu kurala göre, Arapça'da doğru söylenişi olan “müzah” yerine, yanlış söylenişi olan “mizah” dilimize yerleşmiştir.”⁴

Gülmecenin değişik türlerde oluşu, ayrı toplumların ayrı koşullarda bulunmasından, aynı toplumda da ayrı sınıfların bulunmasındandır. Yaşam koşulları birbirine benzeşik toplumların halkları, birbirlerinin gülmecesini daha kolay anlarlar.

¹ Bu madde, kaynaklar kısmında künyeleri verilmiş olan: *Gülme'nin Kitabı; Espriler ve Blinçdışı İlişkiler; Mizah, Gülme ve Gülme Bilimi; Mizah Yaratma Eylemi; Kahkahanın Zaferi; Gülme* kaynaklarından yararlanılarak oluşturulmuştur.

² Şükrü Akalın vd., *Türkçe Sözlük*, TDK Yayınları, Ankara, 2011, s. 1692.

³ Mevlüt Karaca, *Osmanlıca Türkçe Lûgat*, Hisar Yayınevi, İstanbul, 2010, s. 540.

⁴ Aziz Nesin, “Mizah=Gülmece”, *Gülmenin Kitabı*, TGS Yayınları, İst., 2002, s. 43.

Hangi ulusun, hangi sınıfın gülmecesi olursa olsun, işlevi güldürmedir; gülmecenin içinde güldürme ögesi (komik) bulunmalıdır.

Bir şeyin komik olması için aykırılıklar barındırması gerektiğinden bahsetmiştik. Gülme üzerine düşünen, araştırmalar yapan ve buna bağlı fikirleri ortaya atanlardan Kierkegard, komik'i şöyle tanımlıyor:

*“Komik, yaşamın her aşamasında vardır, çünkü nerede yaşam varsa orada karşıtlık vardır ve nerede karşıtlık varsa orada komik vardır. Güleceğiniz şeyin aykırı bir durum olması gerekir. Koşan atların içinde at kılığına girmiş bir eşek görürsek güleriz. Onun eşekliğine değil, aykırı durumuna gülmekteyizdir.”*⁵

Normal akışında yürüyen bir eylem, herhangi bir aykırılık içermediğinden bir gülünçlük oluşturmaz. Bir kalabalığın ayakta durduğu bir ortamda elleri üzerinde duran bir insan gülünçtür mesela. Hüzünlü bir ortamda herkes ağlarken gülmeye başlayan, sağa doğru giden trafikte sola doğru ilerlemeye çalışan bir insan gülmeye neden olur.

Mizah, ölçülü ve yerinde kullanıldığında, insanları gevşetici, belli bir duruma ya da olaya karşı hazırlayıcı bir etki oluşturur. Bu sebeple politikacılar konuşmalarına bazen bir fıkra ile başlamayı tercih edebilir. Bazen de bir öğretmen, sınıfın derse karşı dağılan dikkatini mizahi bir mola ile yeniden toparlamaya çalışır. Mizahçılar ise genellikle hiciv, ironi, satir veya kara mizah yöntemleriyle toplumsal adaletsizliği, ülkeyi idare edenlerin yanlışlarını, insanlığın geldiği olumsuz durumları gözler önüne sermeye çalışırlar.

*“Uygun şekilde kullanılan mizah, dinleyicileri gevşetir; konuşmacıya karşı daha rahat olmalarını sağlar. Audriet'e göre “iş bir toplulukla ilişki kurmak, bilgi paylaşmak, bireylerin güdülerini etkinleştirmek olan herhangi bir kişi, mesajlarını güçlendirmek, dinleyici tarafından algılanmasını kolaylaştırmak için mizahı kullanabilir.”*⁶

İnsanların dikkatini çekebilmek, mesajın akılda kalıcılığı ve aktarımını kolaylaştırmak, samimi bir iletişim kurmak, aradaki sosyoekonomik ve kültürel

⁵ Afşar Timuçin, “Neye Gülüyoruz?”, *Gülmenin Kitabı*, YGS Yayınları, İst., 2002, s. 99.

⁶ Bilge Ufuk Güler, Çağatay Güler, *Mizah, Gülme ve Gülme Bilimi*, Yazıt Yay., Ankara, 2010, s. 224.

farkları ortadan kaldırmak, yani dinleyiciye doğrudan ve etkili temas edebilmek için sıkça kullanılan en isabetli yöntemlerden biridir mizah.

Mizahın çok yönlü işlevlerine baktığımızda yukarıda bahsettiğimiz, dinleyiciyi etkin hale getirmek, rahatlatmak gibi sosyal ve psikolojik işlevi dışında kalan belki de en önemli, tezimize konu olan, Bektaşî fıkralarının ana fikirleriyle de teyit edebileceğimiz işlevi, topluma gerçekleri gülmece yoluyla aktarmaktır.

Toplumsal gerçeklikler, ülke ve dünyada gelişen siyasî meseleler, iktidar, din, kültürel değişimler, baskı ve yasaklar, mizahın temel konularını teşkil eder. Halkın kendi ağzıyla ya da tavrıyla ifade edemeyeceği konuları onların yerine mizahçılar ortaya koyar.

Tezimize konu olan ve ilerleyen bölümlerde örnekler vereceğimiz Bektaşî fıkralarında da dönemin yanlış uygulamaları ve baskılarına başkaldırı niteliğinde mizah üretildiğini göreceğiz.

1.1.1. Gülme Kavramı:

İnsanoğlu yüzyıllardır anlamını araştırma ihtiyacı duymaksızın gülme eylemini gerçekleştirir. Genellikle gülünç durumlar, mizahî hikâyeler güldürmüştür insanları. Bunların yanı sıra sinir bozukluğuna bağlı gülmeler, güç ve üstünlük kurma amaçlı gülmeler de insanlık tarihi kadar eskidir.

*“Gülme ne anlama gelir? Gülüncün temelinde ne yatıyor? Bir soytarının yüz şaklabanlığı, bir nükte, bir vodvil yanılmacası, bir ince komedy sahnesi arasında ortak olan ne vardır acaba?”*⁷

Gülmenin anlamı, temelinde yatan gerçeklik, tüm gülme nedenleri ve şekilleri farklı gruplar halinde ele alınsa da sonuç, yüz kaslarının gerilmesi, istemsiz sesler çıkarma (kahkaha) ve mutluluktur özetle. Tabii gülme eyleminin gerçekleştiği yer, bir komedi oyunu sahnelenirken oturduğunuz seyirci koltuğu, bir fıkra anlatı ortamı vb. ise gülme, beklenen ve tuhaf karşılanmayan bir sonuçtur. Ancak bazen olmadık bir an ve mekânda gelen gülme, kişiyi zor duruma sokacağı gibi etrafındakiler nezdinde saygınlığına gölge düşürme riskini de taşır.

*“Gülme üzerinde düşünen filozoflar, tıp âlimleri ve sanatçılar, ya İzmirli İsmail Hakkı Efendi'nin “Gülmek, umûr-ı garibe-i idraktır.” sözündeki anlayışla onu tarif etmekten kaçınmışlar; ya da kapsamlı tanımlar yapamamışlardır.”*⁸

Gülmek, duyguların bir çeşit dışavurumudur. İnsanlar bazen gerginlikten, bazen sinirden, bazen de bir yenilginin ardından sinir boşalması şeklinde tezahür eden bir çeşit gülmeye, hatta kahkaha krizine dahi tutulabilirler. Ancak makbul olan ya da “gülme”nin tanımına en çok yakışan gülme şekli, mizah yaratısı karşısında gerçekleşen gülmedir. Tezimizin konusu olan fıkralar da mizah teorileri şemsiyesi altında yer alır.

Antik Çağ döneminde gülme üzerine çeşitli fikirler ortaya atılmadan öncesinde de araştırmalar, konu hakkında düşünenler var mıydı, bilemiyoruz. Karanlık çağ, Taş ve Maden çağı insanı güler miydi? Güldülse, gülmenin tanımı üzerine düşünmüşler miydi? Bu döneme dair buluntuların sınırlı oluşu, bu

⁷ Henri Bergson, *Gülme*, Çev.: Yaşar Avunç, Ayrıntı Yayınları, 3.basım, İstanbul, 2011, s. 11.

⁸ Çiğdem Usta, *Mizah Dilinin Gizemi*, Akçağ Yay., 2.bas. , Ankara, , 2009, s. 17.

buluntuların daha çok yaşam şekillerine dair fikir veriyor olmaları nedeniyle kavramlar hakkındaki yaklaşımları neydi, bilemiyoruz.

Ancak ilerleyen bölümlerde değineceğimiz Doğu, Batı ve Modern dünyada mizaha bakışın yüzyıl, coğrafya ve din farklılıklarına rağmen benzer temel taşlarına oturduğunu söyleyebiliriz.

Buradan hareketle, 4. yüzyıldan 21. yüzyıla değin gülmenin alaycılık, küçümseme, kendini üstün görme anlamları taşıdığı yönündeki fikir birliğinin ilk Çağ öncesinden kazanılmış bir bilinç olduğunu düşünebiliriz. İnsanlık tarihinde kalıplaşmış davranışlar, toplumsal ve kültürel benzerliklerin bir ilk tipten geldiği düşüncesine dayanan arketip kavramını, gülme konusunda da düşünmek mantıklı olacaktır. Bugün duvara çivi çakarken çekici eline vuran acemi usta nasıl ki bizi güldürüyorsa Taş Devri'nde de taş yontan insanın kendini yaralaması o dönem insanını güldürmüş olabilir. Ve iki gülmenin de temelinde yatan, karşısındakinin saflığı ve dikkatsizliğine duyulan üstünlük duygusundan başka ne olabilir ki?

İlk Çağ ve önceki dönemlerde gülmeye ilişkin verilere pek rastlayamayışımızın sebebi belki de bu konuda bir ipucu olmayışından değil, araştırmacıların gülme konusuna eğilmeyişindedir. *İnsanın Özü* adlı eserinde J. Duvignaud bu konuya değinir:

*“Etnologlar, antropologlar gülmekten pek az bahsederler. Muhtemelen komikten ve ortak hayatın şamatalı yönlerinden çekinirler. Alaycılığın sistemlerin tutarlılığını, yapıların iç mantığını ya da gözlemcilerin ciddiyetini bozduğu doğrudur...”*⁹

Gülmeyi oluşturan sebepler patolojik, nörolojik, psikiyatrik ya da psikanalistik olabilir. Sebepleri ne olursa olsun, insanlık tarihi boyunca gülmenin her toplumda ve her coğrafyada var olduğunu, toplumlara göre değişen ve kendini koruyan yanlarıyla günümüze, buradan da sonraki yüzyıllara uzanacağını görüyoruz.

Gülme, bir bilim dalı olarak görülmüş ve gülmenin insan üzerinde yarattığı etkiler bilimsel bir zemine oturtulmaya çalışılmıştır.

⁹ Eric Smadja, *Gülmek*, Çev: Sırma Naz Arun, Bağlam Yayınları, İstanbul 2013, s. 97.

“Gülme bilimine gelotoloji (gelotology) adı verilir (Eski Yunanca gelo, gelos, gelao, geloto ‘gülme, kahkaha’ + logy ‘bilim’ >> İng. Gelotology ‘gülme bilimi’). Gelos, ‘sağlık’ anlamındaki Yunanca ‘hele’ sözcüğünden türemiştir. Gelotoloji ise ‘mizah ve gülme bilimi, gülmenin insan vücudundaki etkilerini araştıran bilim; kahkahayla ilgili fizyolojik ve psikolojik çalışma anlamındadır.”¹⁰

Bize gülünç gelen, gülme refleksini uyandıran durumlar belli ana başlıklar altında toplanmıştır. Gülmenin temelinde yatan ve gülmeyi oluşturan durumlara, “Gülmenin Özellikleri” başlığı altında ele alacağız. Gülin Ögüt Eker’in “*İnsan, Kültür, Mizah*” isimli çalışmasındaki alt başlıkları kullanarak yapacağımız sınıflandırmada, gülme refleksinin oluşumuna dair detaylardan bahsedeceğiz.

Gülmenin Özellikleri:

a. İnsana Özgü Olması:

20. yüzyılın filozoflarından olan ve o dönemle birlikte günümüze değin, gelişen düşünce dünyasına ışık tutmuş Henri Bergson’un gülme üzerine söylediği “*Tümüyle insana özgü olanın dışında komik yoktur.*” cümlesi, bizi gülmenin temelinde insanın yer aldığı gerçeğine götürür. Bir nesne, hayvan ya da bitki kendine öz formu ve yaşam ahengi içinde herhangi bir gülünçlük içermez. Ancak insana özgü bir görüntü ve davranış içerisine girdiğinde gülünç kabul edilir. Sıradan bir ağaç komik değildir ama gövdesi bir insan bedenine benziyorsa veya meyveleri insana ait bir uzvu andırıyorsa bu bize gülünç gelir. Yani komik olan, o figürde insana özgü bir iz buluşumuzdur aslında. Örnekleri hayvanlar üzerinden de çoğaltmak mümkündür. Bir kuşun ötüşü bizi güldürmez ama konuşan bir kuşa güleriz. Çünkü insan taklidi vardır bu davranışında.

b. Duygusuzluk:

“Gülmeyle duygusuzluk arasında paradoksal bir paralellik vardır. Bergson’a göre, gülmenin ön plana çıkması için, acıma ve sevgi duygularının kısa bir süre için de olsa bastırılması gerekmektedir.”¹¹

¹⁰ Gülin Ögüt Eker, *İnsan Kültür Mizah*, Grafiker Yay., 2.Basım, Ankara, 2014, s. 15.

¹¹ Eker, a.g.e., s. 24.

Merdivenlerden telaşla inen birinin bir anda ayağı takılıp aşağı kadar yuvarlanmasına tanık olduğumuzda kendimi tutamaz güleriz. Hatta kahkahalarla bile gülebiliriz. Gülmeye sebep olan kişinin canının ne kadar acıdığı, yaralanıp yaralanmadığı bile umurumuzda olmaz. İşte bu davranış, Bergson'un ifade ettiği duyguların bir süreliğine bastırılması refleksiyle açıklanabilir.

c. Hatanın Cezalandırılması:

İnsan hayatın koşturmacası içinde ya da belki fitrat olarak dalgın, dikkatsiz, unutkan, saf davranışlar sergileyebilir. Bu davranışlar sonucunda meydana gelen olayda, gülmenin “duygusuzluk” özelliğinin bir benzerini görürüz. Sakarlığı sonucu bir yere çarpan ya da etrafındakileri deviren bir insan, bu dikkatsizliği nedeniyle gülme cezasına çarptırılır.

d. Mekaniklik/Sıradanlık:

Hayatın içinde insanların genellikle tekdüze, her gün aynı şeyleri bir makine gibi tekrarlayarak yaşıyor oluşları bu sıradanlık içinde normal kabul edilir. Ancak bu mekanik hayat belli akışının üzerine çıkıp tekrara dönüşür, hızlanır ya da yavaşlarsa gülünce malzeme olur. Sadece davranışlar değil konuşma şeklinin hızı, sürekli aynı kelime ve cümlelerin tekrar edilmesi gülmeyi oluşturur.

Gülmenin, Mekanik/Sıradanlık özelliklerini Bergson'un şu ifadesiyle daha net anlarız:

“İnsan bedeninin durumları, jestleri ve devinimleri, bu beden bize basit bir makineyi düşündürdüğü ölçüde gülünçtürler.”¹²

e. İnsanın Nesneleşmesi:

Kısmen mekanikleşmeyi andıran ancak insanın cansız bir hüviyete bürünmesi olarak nitelendirilebilecek nesneleşme, gülmeye yol açan bir başka durumdur. İnsanın hareketsiz durması, bir eşyanın taklidini yapması gibi davranışlar gülmeye sebep olur.

¹² Bergson, a.g.e., s. 25.

f. Aykırı Fiziksel Olaylar:

Olmadık anlarda insanın istem dışı yaşadığı fiziksel olaylar, etraftakilerin gülmesine sebep olur. Resmî ya da hüzünlü bir ortamda aniden hapşırın, karnı guruldayan, olmadık bir ses çıkarıp olmadık bir hareket sergileyen kişi gülünç olur.

1.1.2. Doğu'da Mizah Kavramı:¹³

Doğu'da gülme kavramını incelerken özellikle de fikra türünü ele aldığımızda “Cuha” karakterinin en sık karşımıza çıkan isim olduğunu görürüz. Yapılan araştırmalar sonucunda 9. yüzyılda yaşamış ya da yaratılmış bir karakter olan Cuha, oldukça geniş bir coğrafyayı etkisi altına almış; hatta Nasreddin Hoca'yla aynı kişi olabileceği üzerine yorumlar yapılmıştır. Cuha karakterinin etkili olduğu coğrafyayı, Mağrip bölgesi olarak adlandırılan doğunun da sınırlarını aşan, geçmişte Müslüman idaresinde bulunan İber Yarımadası, Malta, Sicilya, Tunus, Cezayir, Fas ve Batı Sahra'yı içeren bir alan olarak tanımlamak mümkündür. Bunun yanı sıra da Maşrik bölgesi olarak kabul edilen, Doğu Arap ülkelerini yani Suriye, Irak, Filistin ve Ürdün'ü içine alan bölgede de etkin olduğunu görürüz.

Cuha ile Nasreddin Hoca'nın aynı kişi olduğuna dair yorumlara karşın, ayrı fakat birbirlerinden etkilenmiş, fıkraları birbirine geçmiş karakterler olduğu yönündeki değerlendirmeler daha ağır basar.

Cuha'nın dağınık ve geniş bir coğrafyadaki varlığı üzerine birçok araştırmacı çalışmalar yapmış; Cuha karakterinin özellikleri üzerine değerlendirmeler ortaya konmuştur. Bu konuda yapılan çalışmalar içinde Charles Pellat'nın değerlendirmesi bizlere Cuha hakkında bilgiler verir:

“Cuha biraz saf ve basittir; kafası zaman zaman ağır çalışır, ama sırası geldiğinde son derece uyanıktır; daha sonra çok çeşitli görünümde karşımıza çıkar; ender olarak katıksız bir budalalık içindedir; ama çoğunlukla bön bir dış görünüm altında çok becerikli biridir; [...]Çıkar yollar bulmakta üretken, taşı gediğine oturtan zekâsı sayesinde en hassas durumlardan kurtulabilen bu kişilik,

¹³ Bu madde, kaynaklar kısmında künyeleri verilmiş olan: *Erken İslâm'da Mizah; Doğu'da Mizah; Türk Edebiyatında Bektaşî Fıkraları; Anadolu Halk Kültüründe Fıkra-Nükte ve Mizah; İslâm Ansiklopedisi; Kur'an-ı Kerim Mealî; Nelere Gülerlerdi? Türkiye'de Alevilik ve Bektaşîlik* kaynaklarından yararlanılarak oluşturulmuştur.

Gribouille'e çok Panurge'ü ve şeytanlıklarıyla da Eulenspiegel'i anımsatmaktadır."¹⁴

Doğu'da mizahı değerlendirirken İslam'ın gülme üzerine etkisi ve gülmeye bakışı, Bektaşî fıkralarını anlamamızda belirleyicidir. Gülmenin özellikleri tüm insanlık için evrensel olsa da coğrafyalar ve inanç sistemleri insanların gülme refleksleri üzerinde etkileyicidir.

İlk çağlardan beri gülme eylemini doğuran mizah yaratma yöntemleri fark edilmiş, özellikle siyasî iktidarların halk tarafından mizah yoluyla eleştirilme ihtimalleri dikkate alınmış olacak ki gülmenin, alaycılık içerdiği, karşısındaki kişiye üstünlük taslama amacı güttüğü, fazla gülmenin hafiflik belirtisi olduğu yönünde düşünceler ortaya atılmıştır. Gülme konusunda İslam âlimleri de, çok gülmenin, kahkaha atmanın yakışıksız bir durum olduğu, Hz. Muhammed'in de gülünç bir olay karşısında sadece ölçülü bir tebessüm sergilediği yönünde örnekler vererek çok ve sesli gülmenin caiz olmadığına dikkat çekmişlerdir. Kur'an-ı Kerim'e bakıldığında ise birkaç surede gülme, alay etme yahut haklı çıkanların, Haktan yana olanların ereceği mutlu son olarak nitelendirilmiştir. Bunun yanında gülmenin yerine ağlama telkin edilmiştir.

"Gülüyorsunuz, ağlamıyorsunuz." (Necm Suresi/53-60)

"Şu bir gerçek ki, suça batmış olanlar, iman sahiplerine gülerlerdi."
(Mutaffifin Suresi/83-29)

"Siz onları alaya aldınız. Öyle ki, zikrimi/Kur'anımı size unutturdular. Siz onlara hep gülüyordunuz." (Müminîn Suresi/23-110)

"Kazanır oldukları yüzünden artık az gülsünler, çok ağlasınlar." (Tevbe Suresi/9-82)

"Mûsa onlara ayetlerimizi getirdiğinde onlar bu ayetlere gülüyorlardı."
(Zühruf Suresi/43-47)¹⁵

¹⁴ François Georgeon, Irène Fenoglio, *Doğu'da Mizah*, Çev: Ali Berktaş, Yky, İstanbul 2007, s. 32.

¹⁵ Y. Nuri Öztürk, *Kur'an-ı Kerim Meali*, Yeni Boyut Yayınları, 85.Baskı, İstanbul, 2016, s. 40, 276, 341, 373, 571.

Tüm bunlar alaycılık, ciddiyetsizlik, aşağılama içeren, gülmenin dozunu kaçıranlar için uyarı niteliğindedir. Hz. Muhammed'in hayatına bakıldığında da güler yüzlü, anlayışlı, çevresiyle şakalaşmayı seven bir portre görürüz.

13. yüzyılda yaşamış Memluk siyasetçi ve tarihçisi Ahmed b. Abdülvehhâb Nüveyrî, otuz bir ciltlik dev ansiklopedisi *Nihâyetü'l-ereb fî funûni'l ereb* adlı eserinde fen bilimleri, sosyolojik konular, siyaset gibi alanlara yer vermiştir. Bu eserde gülme ve şakalar üzerine de bir değerlendirme yapmış, o yüzyılda İslam'ın ve Hz. Muhammed'in gülmeye bakışı hakkında ipuçları vermiştir:

“İnsanlar devamlı çalışamazlar, biraz değişikliğe ihtiyaçları vardır. Eğer ara sıra şakalar ve fıkralar dinlerlerse, ciddi işlerine yenilenmiş bir enerji ve büyük çalışma gücüyle geri dönerler.

*Tanrı'nın elçisinin şöyle söylediği nakledilmektedir: “Kalplerinizi düzenli olarak ferahlatın; çünkü eğer sıkılırlarsa körleşirler.”*¹⁶

Doğu'nun bir diğer önemli mizah karakteri de Eş'eb'dir. Hakkında yapılan araştırmalara ve eldeki verilere bakıldığında 800'lü yıllarda yaşamış olduğu anlaşılmaktadır. Eş'eb hikâyelerinin konuları, mekânları ve şahıs kadrosu, Abbâsî döneminde Medine'deki toplumsal hayat hakkında ipuçları verir. Eğlenceli kişiliği sayesinde etrafındaki insanların dikkatini çeken, bu özelliği sebebiyle meclislerin aranan şahsiyeti olan Eş'eb, Hz. Ömer'in torunu Sâlim bin Abdullah ve Hz. Ali'nin torunu Sukeyne tarafından da himaye edilmişti. Güzel ve esprili bir kadın olan Sukeyne'nin, evinde sürekli toplantılar düzenlediği, sanatçılar ve Kureyşli aristokratlarla bir araya geldiği bilgisi kaynaklarda yer alır.

Eş'eb'in Hz. Ali'nin torunu olan Sukeyne ile iyi ilişkiler içinde olması ve hikâyelerinde Hz. Osman'ı yeren, Hz. Ali'yi öven bir eğilim içinde bulunması o günün toplumsal koşullarından kaynaklı bir mizah üretimi olarak nitelendirilebilir. Tabii Hz. Ömer'den sonra Osman ve Ali'nin halifelik için değerlendirilmesi ve Osman'ın tercih edilmiş olması da bu ikiliyi toplum nezdinde karşı karşıya getiren, toplumu ikiye bölen bir sürece de zemin hazırlamıştır.

Hz. Osman'ın halifeliği sırasında kendisine yakın olanları ve akrabalarını devlet yönetiminde önemli mevkilere tayin ettiğine dair söylentiler baş göstermişti.

¹⁶ Franz Rozenhal, *Erken İslâm'da Mizah*, Çev.: Ahmet Arslan, İris Yay., İstanbul, 1997, s. 9.

Bu sebeple Hz. Ali'nin halife seçilmemesi nedeniyle zaten Hz. Osman'a tepkili olan Ali taraftarları, daha fazla tepki göstermeye başladı. Bu süreçte Osman'ın yönetim şeklini eleştiren Ali ile de aralarında fikir ayrılığı yaşandı. Tüm bunlara karşın Ali, halife olan Osman'a bağlılığından vazgeçmedi. Osman'ın âdil bir halife olmadığını düşünen çok sayıda isyancı ona zarar vermesin diye onları ikna etmeye çalışın, evinin etrafında koruma kalkanı kurduran da Ali idi. Tüm bu önlemler fayda etmemiş ve Osman, isyancılar tarafından şehit edilmişti. Osman'ın vefatından Ali'yi sorumlu tutan Muaviye, Ali'nin halifeliğini tanımadı. Muaviye ile birlikte hareket eden Hz. Muhammed'in eşi Hz. Aişe de Ali'ye muhalif oldu. Ali, kendisine muhalif olanlarla savaşmak istemese de buna mecbur edildi. Bu savaşlar neticesinde iyice artan muhalif yaklaşım sonucunda Hariciler tarafından katledildi. Bu sayede halifelik Muaviye'ye geçti. İslam'daki ayrışma ve mezhepler de bu süreçten sonra başladı. Kerbela olayı da ayrışmanın dönülmez bir yola girmesine neden oldu.

İşte bu dönemde başlayan Emevî etkili, İslam'ın gereklerini topluma farklı sunarak zihinleri bulandıran, Kur'an'ı ve sünneti kendi siyasî menfaatlerine göre şekillendirip halkın sorgulama veya itiraz etme ihtimalinin önüne set çeken yaklaşım, İslam'da ayrışmalara ve mezheplerin oluşmasına sebep olmuştur. Sadece İslam coğrafyasında değil, dünya tarihi boyunca tüm dinlerin, iktidar sevdalılarının en kuvvetli silahı olduğunu ve insanları Allah'ın hükmü, peygamberlerin söylemi olduğuna inandırdıkları hurafe yahut zahiri yöntemlere yönelttiklerini biliyoruz.

İslam coğrafyasında da Hz. Muhammed'in vefatından sonraki dört halife sürecinde, otuz yıl içerisinde cahiliye devrine nasıl geri dönüldüğü, Hz. Osman ve Hz. Ali ile yeryüzünün son Peygamberinin soyunu sürdürecektir olan ve derin bir muhabbetle bağlı olduğu torunu Hz. Hüseyin'in, Müslümanlarca, İslam adına nasıl katledildiğini bilmek, dinin nefsanî hareket edenlerin elinde ne kadar tehlikeli bir hale dönüştüğünü gösteren en sarsıcı örneklerdendir. Eş'eb ve Bektaşî de İslam adına hareket etme yetkisini kendinde bulan, kul ile Allah'ın buluşmasının da kendi çevrelerinde toplanılmasıyla mümkün olacağı, ibadet kabullerinin hoca ve şeyhlere intisapla mümkün olacağı algısını en sert eleştiren karakterlerdir.

Eş'eb'den bahsettiğimiz 800'lü yıllardan bir asır sonra "En-el Hak" dediği için elleri ve ayakları kesilip darağacına asılan, gövdesi yakılıp külleri savrulan Hallac-ı Masur'un da aynı zihniyete kurban gittiğini söylemek mümkündür. Oysa

Mansur, Allah'ın sırrına ermiş, bedeninden ve ruhundan vazgeçip O'na dönüşmenin cezbesine kapılmıştı. Tevhid inancı ve her şeyin O olduğuna dair felsefesi ile kendisinden sonra gelenlere ve tarikatlara da ilham vermiştir. İlerleyen bölümlerde Bektaşîlik maddesini incelerken değineceğiz.

Emevî döneminde başlayıp Abbasi döneminde de devam eden İslam'daki ayrışma toplumsal yaşamı etkilemiş ve bu etkilenme doğal olarak sözlü kültür geleneğine de yansımıştır. Eş'eb hikâyelerinde bu ayrışmanın izlerini ve Bektaşî fıkraları ile paralellik gösteren konuları görmemiz tüm bu süreçlerin sonucudur. Aşağıda verilen iki örnekte, fıkra karakterini Eş'eb değil, Bektaşî olarak aktarsak hiç yadırganmayacak üslup ve felsefe benzerliğini görüyor olmamız Eş'eb'in Bektaşî fıkra tipinin ilk formlarından biri olabileceğini düşündürüyor.

“Eş'eb, Hubbet el-Mediniye'nin şöyle dediğini duydu:

‘Tanrım, günahlarımı affetmeden canımı alma.’ Bunun üzerine Eş'eb ona şöyle dedi: ‘Günahkâr! Senin istediğin bağışlanmak değil, ebedî hayat.’ Bununla Tanrı'nın onu hiçbir zaman affetmeyeceğini söylemek istemişti.”¹⁷

“Eş'eb bir seferinde namazını kısalttı. Camide bulunan biri ona bunun nedenini sordu. Eş'eb şu cevabı verdi: ‘Onu yapabildim; çünkü içine ikiyüzlülük karışmamış bir namazdı.’”¹⁸

Yukarıda örnek verdiğimiz fıkralarının ilkinde, Allah'la ilişkisini cennete gitme arzusu üzerine bina eden bir şahsa, Eş'eb'in verdiği cevabı görüyoruz. Hazır cevaplığı ve zekâ dolu yerinde nüktesi ile Bektaşî'nin üslubuna ne kadar benzediği kolaylıkla fark ediliyor.

İkinci fıkrada ise zahirî ibadet peşinde olan ham sofulara yaptığı gönderme karşımıza çıkıyor. Tıpkı Bektaşî gibi Eş'eb de ibadetin gösteriş ve cennet beklentisi için değil temiz kalple yerine getirilmesi gereken bir amel olduğu görüşündedir. Bir diğer benzerlik de kendisini, insanların ibadetlerini değerlendirmekle görevli sayan insanlara karşı tepkili oluşlarıdır. Herkesin ibadetinin Allah ile kendi arasında kalması gerekliliğine uymayan kişiler Eş'eb'den ve Bektaşî'den ağızlarının payını almışlardır.

¹⁷ Rozenhal, a.g.e., s. 109.

¹⁸ Rozenhal, a.g.e., s. 185.

Dünyada yüzyıllar boyunca yaşanan savaşlar, göçler, yıkılan ve kurulan hükümdarlıklar kültürlerin birbiriyle iç içe geçmesine, sözlü kültür anlatılarının da birbirleriyle benzeşmesine sebep olmuştur şüphesiz. Ancak Bektaşî ve Eş'eb karakterleri arasındaki felsefe benzerliği, aynı kökten beslenmiş olmalarından kaynaklı bir benzeşme olmalı.

Doğu'da mizahı değerlendirirken, çok geniş bir coğrafyaya sahip olmuş ve uzun yıllar dünyanın büyük bir kısmına hükmetmiş olan Osmanlı İmparatorluğu'na da değineceğiz elbette. Sahip olduğu toprakların genişliği ve buna bağlı olarak da farklı kültür, din ve ideolojiye sahip insanları tebaasında bulundurması sebebiyle, toplumun her kesiminde farklı gülmece biçimleri görmek mümkündür.

Osmanlı'da gülme kavramının ve gülmeye bakışın, daha çok İslâm geleneğinden hareketle şekillendiğini söylemek mümkündür. Gülmek, alaycılık ve hafiflik alameti sayıldığından, toplumsal kurallar ve eğitim sistemi bu zihniyetten hareketle inşa edilmiştir.

Abdülhamid'in saltanat yıllarında M. Said tarafından (1882) yayımlanan *Ahlâk-ı Hamide* adlı eserde, Osmanlı'da mizaha bakış hakkında ipuçları bulmak mümkündür:

“Mizahı “istihza”dan farklı bir yere koyar. Birincisi insanları güldürmek, neşe yaratmak ve dostluğa yol açmak için nükteler yapmaktan ibaret iken, ikincisi bir kişiyi gülünç duruma düşürerek düşmanlığa neden olur. Demek ki mizahın ılımlılık sınırları içinde kalması, adab-ı muaşerete uyması gerekir.”¹⁹

Türk tarihinin Osmanlı İmparatorluğu öncesindeki döneminde ve/veya İslâm öncesi döneminde mizah kavramına bakışı hakkında elimizde net bir kaynak bulunmuyor. Türkî Cumhuriyetlerde de bir masal kahramanı olarak geçen ve varlığı tahminen Selçuklular öncesine dayanan Keloğlan, 15. Yüzyılda yazıya geçirilmiş olan Dede Korkut hikâyeleri ve Anadolu Selçuklular döneminin son demlerinde yaşamış olduğu düşünülen Nasreddin Hoca'ya ait fıkraların dışında mizah öğeleri içeren metinlere rastlanmıyor oluşu, ilgili dönemlerde siyasî otoritelerin mizaha bakışı hakkında ipuçları edinmemize olanak sağlamıyor. Ancak Osmanlı İmparatorluğu döneminde İslâm'ın izlerini taşıyan bir yaklaşımda olduklarını

¹⁹ Fenoglio, vd., a.g.e., s. 90.

söylemek mümkündür. Ahlâk üzerine yazılmış, yukarıda örnek verdiğimiz eserde de olduğu gibi gülmenin ölçülü olması gerektiğinin altı çizilmiştir. Bir yandan da güler yüzlü, etrafiyla hoş sohbet içerisinde olmak, ahlak kuralları çerçevesinde şakalar yapmak da olumlu karşılanmıştır. İslâm toplumunda Kur'an-ı Kerim ve hadislerden yola çıkılarak şekillenmiş olan bakışın Osmanlı toplumunda ve iktidarında da kabul gördüğü aşikârdır.

Sözlü kültür geleneği ve toplumsal ilişkiler içindeki mizah, 1800'lerin ortalarında matbaanın yaygınlaşmasıyla basılı evresine kavuşur. Tabii bu noktada da siyasî eleştiriler mizah yoluyla yapılmış, dolayısıyla da yasaklar ve cezalar dönemi başlamıştır.

*“1831'de Bulak'ta (Mısır) matbaa kurulduğunda ilk basılan yapıtlardan biri, Osmanlı Türkçesi'nde bir Nasreddin Hoca fıkraları derlemesi olur ve bu yapıt on yılda en az dört yeni baskı yapar. Daha sonra XIX. yüzyıl sonunda bir sürü gülünç öykü derlemesi yayımlanır. Osmanlı İmparatorluğu'nda mizah basını ise Ermenice gazetelerde 1850'de ve Osmanlıca gazetelerde 1870'lerin başında ortaya çıkar ve 1877-78 Türk-Rus Savaşı'na kadar hızla gelişir.”*²⁰

Mizah basınının oluşmasıyla resimli mizah Osmanlı toplumunun hayatına girer. Karikatürler yoluyla yapılan hicivler, kahvehanelerde, esnaf ve memurlar arasında okunup yayıldıkça, iktidarda rahatsızlıklar oluşturmaya başlar. Mizahın gücü, dünya üzerindeki gücünü kaybetmiş durumda olan Osmanlı yönetimini tedirgin eder.

Bu dönemde yazılı mizahın gelişmesi, sözlü kültür geleneği kahramanlarının da anılıp daha geniş kitlelere ulaşmasına katkıda bulunur. O güne değin Türk kültürü içinde yer bulmuş olan Karagöz, Nasreddin Hoca gibi değerler, yazılı ve resimli mizahta kullanılan motifler haline gelirler.

1716 yılında İngiliz büyükelçisinin eşi olarak İstanbul'a gelen ve iki yılını burada geçiren Lady Mary Montagu, Osmanlı toplumsal yaşantısını, aile ilişkilerini ve harem hayatını kaleme almıştır. Yazdığı mektuplar ölümünden sonra *Şark Mektupları* adıyla yayımlanır. Montagu, mektuplarında Türk insanının Osmanlı düzeninde olduğu gibi toplumsal ilişkilerde ciddiyet içerisinde olduğundan bahseder.

²⁰ François, vd., a.g.e., s. 91.

Evine misafir gittiği kadınların, büyüklerin yanında hâl ve hareketlerinde ölçülü davrandıklarını, uluorta ve yüksek sesle gülmekten kaçındıklarını kaydeder. Ancak aynı kadınların yaşlılarıyla bir arada olduklarında ciddiyetlerini neşe ve eğlenceye bıraktıklarını ifade eder. Bir kısmının evlerinde bulunan fıkra ve gülmece yazmalarını büyüklerin göremeyeceği yerlerde sakladıklarını ve sadece çağdaşlarıyla birlikte okuduklarını söyler.

Tarihte Lâle Devri diye anılan devre ait bu izlenimler bize Osmanlı'nın mizaha bakışı hakkında fikir veriyor. Bu dönemde matbaadan sanata birçok alanda modernleşme ve ilerleme hareketlerinin yaşanması, eğlencenin ve keyfin hüküm sürüyor oluşu bile toplum içinde yerleşmiş olan mizah algısını, gülmeye bakışı yumuşatmamıştır. Mizahın yaygınlaşması, sanatkârlar vasıtasıyla halka ulaşması, elbette siyasi otoritenin esnekliği ile doğru orantılıdır. Bu noktada iktidarın tavrı belirleyici rol oynar. Ancak toplumun kendi içinde kabul ettiği ve sınırlarını geleneklerden gelen birikimle çizen gülme, dönemler ve iktidarlara kolaylıkla kabuk değiştirmiyor kanaatindeyiz.

İlk mizah dergileri *Hayal* ve *Dijoyen*'nin yayın hayatına girişinin yüzüncü yıldönümüne atfen Cemal Kutay'ın 1970 yılında yayımlanan *Nelere Gülerlerdi?* adlı eserinin önsözünde, Türk toplumunun eğlenceyi ve gülme eylemini kapalı kapılar ardında, ölçülü bir çerçeve dairesinde yaşadığından bahsedilir.

*“Biz kederi sevince tercih eden bir millet miyiz? Fazla mı ciddiyiz? Hadiselerin huzur payının sınırlarını daraltır da, endişelerin hududunu genişletir miyiz? Neden evlerimizin içinden neşeli gülüşlerin akisleri dışarıya taşamaz?”*²¹

Kutay, yukarıdaki ifadelerin ardından, bu soruların belki de yabancılar tarafından bir yanlış anlaşılma ya da hatalı bir değerlendirme olabileceğini de vurgulayarak kesin bir yargı içinde olmadığına işaret eder.

Teodor Kasap ve Namık Kemal tarafından hazırlanıp 1870 yılında yayın hayatına atılan *Diyojen*, adını ünlü Yunan filozoftan alır. Hayat felsefesi olarak paraya, eşyaya kıymet vermeyen, sokaklarda yaşayıp insanların verdiği yiyecek içeceklerle hayatını idame ettiren ve kimseye minnet etmeyen Diyojen'in adının ilk Türk mizah dergisine verilmesi bir tesadüf değildir muhakkak. Diyojen'in doğru

²¹ Cemal Kutay, *Nelere Gülerlerdi?*, Geçmişten Günümüze Türk Kitaplığı, İstanbul, 1970, s. 3.

bildiğini söyleyen ve yaşadığı fiçının içindeyken yanına gelip bir isteği olup olmadığını soran Büyük İskender'e "Gölge etme, başka ihsan istemem." diyerek, eyvallah etmeyen tavrı cesurca mizah yapmaya kalkışan bu ikiliye ilham vermiştir. *Diyojen*'in kapağında da ünlü filozofun meşhur sözü ile fiçının içindeki hali logo olarak kullanılmıştır. Politik hicivleri ve eleştirileri nedeniyle geçici kapatmalara maruz kalmış olan *Diyojen*, mizah basınına karşı yapılan kanun düzenlemelerini de alaya aldığı bir karikatür nedeniyle 1873 yılında tamamen kapatılmıştır.

Yine aynı yıl yayın hayatına atılan *Hayal* dergisi ise adını Karagöz ve Hacivat'ın gölge oyununun sergilendiği hayal perdesinden alır. İki dergi de gelenekten beslenir; mizahlarını sözlü kültür geleneğinin önemli figürleriyle oluşturur.

1800'lü yılların ortalarında Osmanlı topraklarını ziyaret eden, bir süre İstanbul'da kalan hatta kendisine üzerine çiftlik kurması için Aydın çevresinde bir arazi tahsis edilen Alphonse de Lamartine, Türkleri ve Türk kültürünü iyi tanıyan ve dostane duygular besleyen bir edebiyatçıdır. 1867 yılında sekiz cilt olarak yayımladığı *Osmanlı Tarihi* eserinde tüm gözlemlerini kaynaklarla harmanlayarak tarihe ışık tutan kapsamlı bir çalışma ortaya koymuştur.

Lamartine de Lady Montagu gibi Türklerin içlerine kapanık, medrese ve yönetim baskıları nedeniyle mizahta ölçülü oluşlarına dikkat çeker. Ancak zekâ ve espriye yatkın bir yapısı olduğunu, özellikle Fransa'da Mekteb-i Osmani öğrencisi olan gençlerin Türkiye'ye döndüklerinde mizah kültürünü de ülkelerine götüreceklerini ifade eder.

*"Karagöz gibi perde oyunları, latifelerini köylülerin de şehirliler kadar bildiği Nasrettin Hoca gibi halk filozofları vardır. Bizim yüz yaşını çoktan geçmiş mizah edebiyatımız Osmanlı ülkesinde lâyük eller bulabilirse kısa zamanda itibar görür ve yerleşir."*²²

1800'lü yıllar, mizah basınına doğuşuna sahne olduğu gibi aynı zamanda da basın özgürlüğünün resmi düzenleme ile sınırlandırılmaya çalışıldığı bir dönemdir. Fransız İhtilali sonrası tüm dünyayı saran özgürlük ve milliyetçilik akımı Osmanlı topraklarında da dalgalanmaya başladı. Namık Kemal ve Ziya Paşa gibi aydınların

²² Kutay, a.g.e., s. 5.

öncülük ettiği Genç Osmanlılar topluluğu, Avrupa'yı örnek göstererek Osmanlı İmparatorluğu'nun da meşrutiyetle yönetilmesi gerektiği yönünde baskı yapıyorlardı. Balkanlar sorunu, Rusya krizi derken iktidar iyice kan kaybetti ve baskılar Abdülaziz'i tahttan indirdi. Yerine getirilen V. Murat, hem beklenen reformları yapacak kapasitede görülmediğinden hem de psikolojik sorunları olduğundan dolayı kısa süreli padişahlığı sonrasında tahttan indirildi. Yerine, meşrutiyeti ilan etme sözü veren II. Abdülhamit tahta çıkarıldı. 1876'da Meşrutiyet'in ilanı ile ilk anayasamız olan Kanun-i Esasi devreye girmiştir. Meşrutiyet Meclisinin 1877 yılında yaptığı düzenlemede Mizah Gazete ve Mecmualarının neşrinin yasaklanmasına dair görüşülen yasa tasarısı hararetle tartışmalara yol açtı.

Mizah gazete ve dergilerinin yayımının yasaklanmasını öngören yasa tasarısı okunduğunda Edirne milletvekili Rasim Bey:

*“Efendim... Bu ne demektir? İnsanlar dünyaya geldikleri günden beri düşünmek, gülmek, ağlamak gibi hâdisatın üzerlerindeki tesirlerini ifade ve tecelli imkânına sahiptirler. Bu haklarını ellerinden nasıl alırsınız? Gülmek ve düşünmek men edilebilir mi?”*²³

Mecliste yayın yasağını savunanlarla karşı çıkanlar arasında tartışmalar uzun zaman sürdü. Sonucunda bu yasak kanunlaşmasa da mizah basınına karşı olumsuz tutum devam etti. İki yıl kadar faaliyetine devam eden meclis, Osmanlı- Rus Savaşı gerekçe gösterilerek 1878 yılında II. Abdülhamit tarafından kapatıldı. Bu süreçten 1908'e kadar İkinci Meşrutiyet'in ilanına kadarki dönem jurnalcilik yılları olarak adlandırılan, padişaha karşı olanların saraya rapor edildiği ve en hafifinden sürgün cezalarının çok yoğun yaşandığı yıllardır. Bu sürgünlerden mizah basınına ilişkin verebileceğimiz en çarpıcı örnek, on yıllık sürgünün sonunda Sakız Adası'nda vefat eden Namık Kemal'dir. Dolayısıyla mizah basınına kanunen bir yasaklama gelmemiş olsa da dönemin siyasî koşulları özgürce mizah yapılmasına olanak sağlamıyordu.

1911 yılında Genç Kalemler'in yayımlanmasıyla filizlenen Milli Edebiyat dönemi, mizah basınına gelişiminde önemli bir rol oynar. Dünyada kabul gören bir yapıya kavuşup modern çizgilere bürünen mizah anlayışı, toplumsal ve politik konulara bu dönemde sıklıkla eğilmiş; tenkitle birlikte hicivler ön plana çıkmıştır. Bu

²³ Kutay, a.g.e., s. 55.

akımı Aydede ve Akbaba dergileri takip eder. Akbaba dergisi 1922'den 1977 yılına kadar yasaklamalar nedeniyle aralıkla yayın hayatına devam eder.

Cumhuriyetin ilanı sonrasında tek partili sisteme muhalif olarak doğan Serbest Cumhuriyet Fırkası, çok etkili bir muhalefet gösteremiyordu. CHP'nin tek başına iktidarda olduğu dönemde 1946 yılında yayın hayatına başlayan *Marko Paşa* dergisi, âdeta bir ana muhalefet rolü üstleniyordu. Sabahattin Ali, Aziz Nesin, Haldun Taner, Rıfat Ilgaz gibi isimlerin yer aldığı kadrosu ile döneminde çok ses getiren, yüksek tirajlı bir haftalık mizah dergisiydi. Osmanlı döneminde olduğu gibi Cumhuriyet döneminde de dergilerin yasaklanması alışkanlığı devam ediyordu. Kapatılınca *Malum Paşa*, tekrar kapatılınca *Merhum Paşa*, sonraki kapatmalarda da farklı isimlerle yayımlanmayı sürdürdü. Bu dönemde yayımlanan diğer mizah dergileri *Kalem* ve *Cem*'di.

Türkiye Cumhuriyeti'nde tek partili sistemden çok partili sisteme geçilmesi sonrası yaşanan değişimleri, 1960 darbesi izledi. Yine yasaklamalar, sansürler ve 1961 Anayasası ile yeni düzenlemeler yaşandı. Tabii her alanda yaşanan bu değişim basın özgürlüğü, dolayısıyla mizah basınına da olumsuz etkiledi.

1970'lerin başında yayımlanmaya başlayan Gırgır mizah dergisi de yıllar için sansür ve baskılara maruz kalmış ve 2017 yılında yayımlanan Hz. Musa'ya hakaret içerdiği iddia edilen bir karikatür nedeniyle kapatılmıştır.

Görüldüğü üzere yüzyıllar değişse de iktidarların yazılı ve sözlü mizaha bakış açıları pek değişmemiştir. Her zaman tehlike olarak görülmüş ve baskılara maruz kalmıştır.

1.1.3. Batı'da Mizah Kavramı:²⁴

Gülme üzerine filozoflar, sosyologlar hatta fiziksel sonucu ve insan üzerindeki etkileri sebebiyle hekimler de araştırmalar yapmış; gülmenin tanımı ve işlevine ilişkin fikirler ortaya koymuşlardır.

“Yalnızca gülme bu benzersiz ruha can verme yeteneğine sahiptir. Ve gülme insanları öteki hayvanlardan öylesine kesin bir biçimde ayırır ki, Aristoteles bizi (animal ridens (“gülen hayvan”) olarak nitelendirmiştir. (Animal ridens kanısını Galenos ve Porphyrios da destekler).”²⁵

Gülmenin tarihçesi ve başlangıcı tam olarak bilinmese de Doğu'da olduğu gibi Batı'da da gülmeye bakış değişmemiş; eleştiri ve sınırlamaların hedefi olmuştur. Aristo, gülmenin doğuşuna dair net bir bilgiye sahip olunmamasını şu sözlerle açıklar:

“Bunun nedeni, başlangıçta hiç kimsenin komedyaya ile ona önem vererek uğraşmamış olmasıdır.”²⁶

Filozofların ve din adamlarının gülmeye bakışı, yine gülmenin bir hafiflik ve alaycılık barındırdığı noktada birleşmiştir. Antik Çağ'da gülme üzerine ilk eleştiri ve gülmenin sınırlandırılmasına dair düşünceler Eflâtun (Platon) tarafından ortaya atılmıştır. Gülen kişinin muhakeme, mantık ve ahlak çizgisinden uzaklaştığı, gülünen kişinin ise kişilik haklarına zarar verildiği yönünde fikirleri vardır.

Platon, Yasalar (Laws) adlı eserinde, komedi yazarlarının eserlerinde halkın yaşayışı ve toplumsal hassasiyete uymayan, alay içeren yazılar bulunması durumunda sürgün ve/veya üç minae para cezasına çarptırılacaklarını belirtir.

Aristo ve Eflâtun, gülmenin alaycı yönüyle ilgili hassasiyetin altını kalın çizgilerle çizerler. Kişiyi rencide etmek, alaycılık ve küstahlık niyetiyle yapılan espriye kesinlikle karşıdırlar. Toplumu bu konuda hassas ve bilinçli hale getirmeye çalışırlar. Aristo'ya göre rencide edici espri yaparak karşısındakini küçük duruma

²⁴ Bu madde, kaynaklar kısmında künyeleri verilmiş olan: *Komik Edebi Türler; Mizah Yaratma Eylemi; Gülmeyi Ciddiye Almak; Temmuzda Kar Satmak; Kahkahanın Zaferi; Gülmek*, Mizah Dilinin Gizemi kaynaklarından yararlanılarak hazırlanmıştır.

²⁵ Barry Sanders, *Kahkahanın Zaferi*, Ayrıntı Yay., İstanbul, 2001, s. 82.

²⁶ Çiğdem Usta, *Mizah Dilinin Gizemi*, Akçağ Yay., 2.bas. , Ankara, , 2009, s. 26-27.

düşüren kişi toplumsal ahengi bozar. Bunun yanı sıra, gülme eylemini abartıp aşırıya kaçan ve kakhaha atan kişi ise soyluluğuna zeval getirir.

Doğu'da İslam inancı çerçevesinde şekillenen bir mizah anlayışı ve gülmeye bakış olduğunu görürken, Batı'da ve Antik Çağ dönemi çok tanrılı inanç sistemlerinde de mizaha bakışın Doğu ile benzerlikler gösterdiğini görüyoruz. Hatta Platon ve Aristo bu konuda çok daha sert değerlendirmeler yapar. M.Ö 300'lerde yaşamış olan ünlü filozoflar gülenin "Üstünlük Kuramı"nın altını çizer ve gülen kişinin karşısındaki kişiyi küçük düşürmeyi amaçladığı noktasında birleşirler.

Gülme konusunda bir orta yol bulunması, espri yapmanın ve gülmenin belli bir ölçü çerçevesinde tutulması gerektiğine vurgu yapan Aristo, hiç gülmemenin, şakalaşmanın da somurtkan bir toplum oluşturacağını ve bunun da topluma olumsuz yönde etki edeceğini söyler.

Bu iki filozoftan üç asır sonra yaşamış olan Latin edebiyatının en önemli ismi Cicero, tüm felsefesinin altyapısını Yunan felsefesinden aldığı gibi mizah konusunda da aynı yaklaşımı benimser. İyi bir hatip, hukukçu ve devlet adamı olan Cicero, gülmeyi en iyi yaptığı hitabet sanatı üzerinden değerlendirdiğini görürüz. Güldürmeyi başarabilmenin yollarını konuşmacının yöntemleri olarak açıklar. Kendimizin ve başkalarının kusurları ile dalga geçebilmek, ironi yapmak, hicveden karşılaştırmalar yapmak, başkalarının saflıklarından bahsetmek olarak sıralar.

Orta Çağ devrine gelindiğinde Hıristiyanlığın hâkimiyeti ile karşılaşıyoruz. Kiliselerin, İncil'i ve Hıristiyanlığı farklı yorumlama, bunun sonucunda da mezheplerin oluşmasına zemin hazırlamaları ve fikir ayrılıkları, gülme konusunda da karşımıza çıkar. Gülmeye bakışı iki farklı ve birbirinden tamamen zıt değerlendirmelerle ortaya koydukları görülür:

"Bir tanesi Yunan kilisesi rahipleri tarafından geliştirilip Latin batıda yayılır ve İsa'yı (dünyevi hayatında) büyük bir insan modeli olarak tanır. Fakat Evangelistler İsa'yı asla gülerken göstermemişlerdir. Diğerleri ise Aristo'ya dayanır; büyük Hıristiyan yazarlara olduğu kadar 13. yüzyılın din sınıfı mensubu (skolastik

düşünceyi benimseyen) seçkinlerine de aktarılmıştır ve tam tersi gülmek insanın özüdür (Homo risibilis) düşüncesini destekler.”²⁷

Batı’da gülme kavramına bakış, Rönesans hareketine kadar din adamlarının etkisinde şekillenmiştir. Kilise ve manastır kendilerinden önceki yüzyıllarda ve farklı coğrafyalarda da olduğu gibi, gülmenin alaycılığı ve ahlaka aykırılığı üzerinde durmuşlardır. Gülmenin şeytansı bir tavır olarak görüldüğü ve mutlaka kontrol altına alınması gerekliliğini savunmuşlardır.

XIV. yüzyılda, ilk olarak İtalya’da başlayıp sonrasında da tüm Avrupa’ya yayılan Rönesans akımı ile Ortaçağ zihniyeti yerini hümanist ve yenilikçi bir düşünce akımına bırakmıştır. Coğrafi keşiflerin gerçekleşmesi, matbaanın icadı, bilim ve sanat alanında yaşanan bir uyanış hareketi olarak nitelendirilen Rönesans, ortaçağın manastır zihniyetinden arınmayı getirmiştir. Bu arınma, insanlar üzerinde olumlu ve gelişime açık düşünme etkisi yaratmıştır.

XV. yüzyılın hümanist yazarı Rabelais ve aynı akımın öncüleri, gülmeye karşı o zamana kadarki olumsuz fikirleri değiştirmiş; gülmeyi itibarlı bir davranış olarak nitelendirmişlerdir. Gülmenin hayata bağlılığın, yaşama sevincinin bir işareti olduğuna vurgu yapmışlardır.

XVII. yüzyıla gelindiğinde, dönemin ünlü Batılı filozofları Descartes, Spinoza ve Hobbes’un gülme konusundaki değerlendirmelerine rastlarız. Descartes ve Spinoza, gülmeyi mutlulukla ilişkilendirmiştir. İnsanın fiziksel ve ruhsal olarak beslenmesi için mutluluğa, dolayısıyla gülmeye ihtiyacı olduğunu ifade etmişlerdir. Ancak bu iki filozof, gülmenin mutluluk getirdiği yönündeki düşüncelerinin yanında aşırılığı halinde alaycılık, küçümseme ve saldırganlık duygularını da barındırdığının altını çizerler. Gülmenin olumlu taraflarını ortaya koyarken derecesine ve gülme ortamına göre olumsuz yanlarına değinirler. Aynı yüzyılın filozoflarından Hobbes ise, gülme teorilerinin temeli olan “Üstünlük Teorisi”ni ortaya koymuştur. Hobbes, narsist bir yaklaşımla alaycılık içeren gülme hakkında şunları söylemiştir:

“O halde şu sonuca varabiliriz ki gülme tutkusu, güncel olarak başkalarında olduğunu fark ettiğimiz ya da önceden kendimizde olan bir zayıflık karşısında ani bir kişisel avantajla ortaya çıkan kibirli bir eylemdir.”²⁸

²⁷ Samadja, a.g.e, s. 23.

Gülme üzerine Voltaire ve Kant'ın da gülme eylemi üzerine değerlendirmeleri vardır. Bu iki filozof, Rönesans'ın hümanist düşünürleriyle hemfikir bir yaklaşım sergileyerek gülmenin üstünlük ve kendini beğenmişlikle bağdaştığı fikrine karşı çıkar. Gülmenin mutluluk ve sevinç ifadesi olduğu yönünde görüş bildirir.

Batı'nın iz bırakan düşünürlerinden biri de fikirleriyle 19. yüzyıldan günümüze ulaşan Avusturya asıllı olup yaşamını Almanya'da sürdürmüş Schopenhauer'dir. Gülme kuramlarından biri olarak kabul edilen "Uyuşmazlık Kuramı" fikrini ilk defa ortaya atar ve gülmeye dair fikirlerini bu kuram üzerinden paylaşır. Ona göre gülmenin temelinde uyumsuzluk ve tezatlık yatar. Bu tezatlık ve uygunsuzluk ne kadar fazlaysa, gülmenin şiddeti ve komiğin etkisi de o kadar fazla olur görüşündedir.

1.1.4. Modern Dünya'da Mizah Kavramı:

Yirminci yüzyıla kadar Doğu ve Batı'da mizah üzerine söylenmiş sözler, mizaha dair değerlendirmeleri yukarıdaki başlıklarda inceledik. Son olarak da yüzyılın bütünselliğine ve çağın dünyayı birleştirici ruhuna dayanarak "Modern Dünya" olarak ele alıp mizah kavramına bakışı inceleyeceğiz.

Doğu ve Batı'nın dinler, savaşlar, iktidarlar ve toplumun değişen bilinci gibi etkilere rağmen gülmenin alay ya da üstünlük belirtisi sayıldığı, zaman zaman sınırlamalara tabi tutulduğu ve her zaman ölçülü gülmenin önerildiğini görüyoruz. İşte bu bilgiler bize modern dünya görüşü öncesi de dünyanın genelinde mizaha dair bir fikir birliği olduğunun ipuçlarını veriyor.

20. yüzyılın önemli bilim adamlarından olan İngiliz Dili ve Düşünce Tarihi profesörü Barry Sanders, *Kahkahanın Zaferi* adlı eserinde gülme incelemeleri tarihçesinin Yunanlılarla başladığını düşünür.

"Aristoteles gülmenin tanrısal kaynağına işaret eder; çağdaşları gülmenin neşeyle özgürleştirici doğasını çizerler. Homeros gülmeyi –tanrılardan gelen bu neşeli armağanı- tanrılarla ölümlüler arasında aracılık yapan bir şey, iki dünyayı

²⁸ Samadja, a.g.e., s. 29.

birbirine bağlayan mecazi bir köprü gibi gösterir, Hephaistos'u bir büyük destanından ötekine taşımak için de gülmeden yararlanılır.”²⁹

Sanders, gülmenin tarihini Yunanlılarla başlatırken, Yunan filozofların gülme hakkındaki görüşlerine Sokrates'ten önceki dönemlere değinerek yer verir. M.Ö 600-700 yıllarına kadar giderek, gülmenin o dönemde bir rahatlama aracı olarak görüldüğünü, ancak felsefesi yapılacak bir ciddiyet arz etmediğine dikkat çeker.

20. yüzyılda mizahın değerlendirilmesi ve bilinçli kuramlara oturtulma çabası, Yunan filozofların düşüncelerinden ilham alınarak, onların bakışlarından hareketle yorumlanarak gerçekleşmiştir.

Evreni anlamadan önce kişinin kendi benliğini anlaması, kendi ruhunu ve nefisini yönetebilmesi gerektiği fikriyle ahlak felsefesinin temellerini atmış, kendisinden sonra çalışmalar yapacak olan Aristoteles'e de ilham vermiştir. İyi ve kötünün ayrıştırılması, erdemın iyi olanla bağı, ahlak felsefesinin temellerini oluşturur. “Erdem”ın sınırlarını kendi yaşantısıyla, inandığı değerleri mahkûm edilip infaz edilene kadarki savunusuyla Sokrates, modern dünya felsefesine ışık tutmuştur. Gülme üzerine söylenmiş tüm sözleri, yapılmış tüm değerlendirmeleri, din adamları hatta yaşadığı dönemden yüzyıllar sonra indirilen kutsal kitapların buyruklarını, milattan önce söylediği bir sözle adeta özetler:

“Gülmeyi, tuzu kullandığı gibi kullanmalı insan; sakınarak.”³⁰

Sokrates'in düşünce derinliğini ve çağlar boyu adından söz ettirecek nitelikteki değerini bu kısa cümlenin büyük derinliğinde bulmak mümkün. Gülmeyi tuzla imgelemesi, mizahın “karar” ölçüsü için mükemmel bir örnektir. Tuzu fazla kaçan yemeğin tadı bozulur; lezzetini kaybeder. Tuzsuz yemek ise ne kadar iyi malzemeyle hazırlanmış olursa olsun damağa tat vermez. İşte fazla tuzlu yemek, sürekli gülme ile tadı kaçacak toplumsal düzeni; tuzsuz yemek ise mutsuz ve huzursuz bir toplumu temsil eder. Diğer taraftan da eski Yunan'da toplumsal statüyü belirleyen, zenginlik alameti sayılan tuz değerli bir malzeme idi. Sokrates bu sözü söylerken tuzun değerini de gülmeye bir tutarak gülmeye itibar katmıştır.

²⁹ Barry Sanders, *Kahkahanın Zaferi*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2001, s. 105-106.

³⁰ Sanders, a.g.e., s. 110.

*“Bugün de İngilizcede ‘saygıdeğer’ anlamında ‘he is worth his salt’ –sözcüğü sözcüğüne: ‘tuzu değerinde’ – sözünü kullanıyoruz.”*³¹

Modern dünyada gülme kuramları üzerine çalışılmış ve kendisinden sonrakilerin bu konuda yaptığı çalışmalara kılavuzluk etmiş olan “*Gülme*” adlı eserin yazarı Bergson, yaşamı boyunca insana dair çeşitli konular üzerine incelemeler yapmış, değerli eserler bırakmıştır. Ruh ve madde ilişkisi, ahlâk, din, akılcılık ve bilinç üzerine eğilen Bergson’un, bu ilgi çekici alanlar içinde gülmeye de yer vermiş olması gülmenin insan hayatında önemli ve irdelenmeye değer bir kavram olduğunun göstergesidir.

Gülmenin tarifini yapabilmek için öncelikle “gülünç olan nedir?” sorusu yanıtlayabilmek gerekir. Bergson’a göre “*Tümüyle insana özgü olanın dışında komik yoktur.*”³²

Bergson’un bu sade ve net ifadesi üzerinde düşündüğümüzde, gülmeyi doğuran komiğin esasen insan merkezli olduğu gerçeğine varırız. Gülme eylemini doğuran olaylar ele alındığında gülünçlüklerini insandan aldıklarını ve/veya komiğinin ortaya çıkışında insan elinin olduğunu görürüz.

Bergson komiği, biçim komiği, devinimlerin komiği, durum ve söz komiği ile karakter komiği olarak bölümlere ayırarak inceler. Mizah teorilerine esas teşkil eden bu sınıflamalar, 20. yüzyıla değin yapılmış araştırmaların disipline edilip geniş izahata kavuşturulmuş hali olmakla beraber yukarıda da ifade ettiğimiz gibi sonraki araştırmacılara kaynaklık etmiştir.

*“Gülünçün yapım yöntemlerini belirlemek isterken, toplumun güldüğü zaman niyetinin ne olduğunu araştırdım; çünkü insanın gülmesi olağanüstü bir şey.”*³³

Bir palyaço kostümü, vitrindeki cansız manken üzerinde ya da elbise askısında durduğunda, bir insan tarafından giyildiği zaman oluşturduğu gülme dürtüsünü oluşturabilir mi? Hayvanlar âlemi yaratılışlarında kendilerine verilen özellikleri ile yaşamlarını sürdürürken hiç de gülünç gelmezler bize. Ancak bir kuş ne zaman konuşur, bir köpek ne zaman arka ayakları üzerinde yürümeyi öğrenir, bir

³¹ Sanders, a.g.e., s. 111.

³² Bergson, a.g.e., s. 12.

³³ Bergson, a.g.e., s. 117.

kedi kapının koluna uzanıp kapıyı açmayı ne zaman başarabilirse; işte o zaman güldürürler insanları. Hayvanların insana ait davranışları sergilemeleridir insanı güldüren... Bergson'un gülmeyi “*insana özgü*” bir davranış biçimi olarak nitelendirmesi üzerine düşündüğümüzde hiç de haksız sayılmayacağını görüyoruz.

Neşelendiren, keyif veren, kızdıran hatta sinirden ya da üzüntüden güldüren durumların temelinde de sebebi ne olursa olsun gülme eylemini doğuran etkenin insan olduğunu görürüz.

Gülmenin insana ne kadar büyük yararı olduğunu anlatmak için “Bir kahkaha bir kilo pirzola eder.” ifadesi kullanılmıştır. Esasen de gülme esnasında kasların hareketi, kalbe kan pompalanmasının hızlanması, yüz kaslarının egzersiz yaptığı ve ruhumuzun mutluluk bulduğu, neşemizin yerine geldiği düşünülecek olursa gülmenin doğal bir ilaç olduğunu düşünebiliriz.

*“Gülme, hem neşeli, sevinç dolu, hem de üzücü, hatta trajik olabilir. Gülme, hem anlamlı, güçlü, hedefe ulaşan, hem de boş, anlamsız olabilir. Aynı zamanda gülme, akıllıca, derin, bazen korkunç, aptalca ve lüzumsuz da olabilir. Gülmenin mahiyeti kimin, kime ve hangi sebeple güldüğüne göre değişmektedir.”*³⁴

Neden ve neye güleriz? İnsan fizyolojisinde gülmenin meydana getirdiği etkiler nelerdir? Sadece bedensel bir sarsılma, yüz kaslarımızda oluşan değişim ve çıkardığımız çeşitli seslerle mi güleriz?

*“Bedenimizle, duygularımızla, aklımızla güleriz. Unutmayalım bir de çevremizle güleriz. (Çevremize güldüğümüz de doğrudur!).”*³⁵

Gülme refleksimizin gelişmesi ve nelere güldüğümüz, yetiştiğimiz aile yapısı, eğitim, coğrafi, kültürel ve geleneksel etkenler ışığında şekillenir.

Bilim adamları uzun yıllar gülmenin fiziksel bir eylem mi yoksa insanın duygu durumuna bağlı bir sonuç mu olduğu üzerine düşünmüş, görüş ayrılıkları yaşamışlardır. Üzerinde yüzyıllardır araştırmalar yapılan, bir bilim dalı olarak ele alınan gülme kavramını salt fiziksel bir eylem olarak görmek, kavrama hak ettiği önemi vermemek anlamına gelecektir. Çalışmanın sonraki bölümlerinde ele

³⁴ Zülfikar Bayraktar, *Mizah Teorileri ve Mizah Teorilerine Göre Nasreddin Hoca Fıkralarının Tahlili*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ege Üniv., Sosyal Bil. Fak., İzmir, 2010, s. 2-3.

³⁵ Ahmet İnam, “Gülmeyi Bilemememizin Gülünçlüğü”, *Gülmenin Kitabı*, YGS Yay., İst., 2002, s. 15.

alacağımız kuramları da dikkate alırsak gülmenin fiziksel bir eylemden ibaret olamayacak kadar geniş bir duygu durumunu ifade ettiği sonucuna varırız.

Gülme eylemini doğuran durumlara, nelere güldüğümüze baktığımızda gerçekleştirdiğimiz anda veya sonrasında üzerinde hiç düşünmediğimiz bu eylemin altında ne tür sebepler yattığı gözler önüne serilir.

Gülme eylemini oluşturan sebepleri yukarıda sıraladık. Peki ya bu sebeplerin doğurduğu sonuçlar ne olabilir sorusuna verilebilecek çok sayıda cevap sayabiliriz.

Gülme kavramını açıklamaya çalışırken başından beri insana ait duygusal bir davranış biçimi olduğundan hareket ettik. Gülmenin yüzümüzde ve vücudumuzda oluşturduğu dışarıdan görülebilen kas hareketinin yanı sıra gözle görülmeyen etki ve sonuçlarını birbirinden ayırmak gerekir.

*“Mizahın görünen yönünü yani bedensel tepkisini oluşturan gülmenin **açık işlevini**, keyif verme ve eğlendirme, eleştiri ve hoşgörü; **gizli işlevini** ise, başkaldırı, protesto ve tahrip etme, yarar veya zarar verme, sosyalleşme, hayata tutunma, fiziksel iyileştirme, gerilimi azaltma, başarılı savunma mekanizması olma, sorunlarla başa çıkma, savunma ve saldırı, toplumsal tarihin kod ve mesajlarını taşıma, dikkat çekme, itiraz, kabullenmeme oluşturmaktadır.”*³⁶

Çalışmamızda inceleyeceğimiz Bektaşî fıkralarının gülmenin gizli işlevine örnek teşkil ettiğini görürüz. En çok da başkaldırı, protesto, savunma ve saldırı işlevleri, Bektaşî fıkralarının en karakteristik özelliklerindedir diyebiliriz. Bektâşi'nin amacı komik olmak, insanları güldürmek, bu güldürme karşılığında bir kazanç elde etmek değildir muhakkak. Eleştirilerinin hedefi ağırlıklı ham sofu tabir edilen Sünnî din adamları olsa da diğer din temsilcilerinin de inançları şekilsel boyutta ele alanlarına karşı durur. Dini yönden yaptığı eleştirilerin yanı sıra, toplumsal sınıf ayrımcılığı yapan kişi ve kurumları da eleştirir. Kendisiyle oldukça barışık olan, dünyevi kazanımları önemsemeyen Bektâşi, yer yer kendisiyle de dalga geçerek dünyanın çok da ciddiye alınacak bir yer olmadığını altını çizer.

Yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren Türkiye’de de mizah üzerine çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Cemal Kutay *“Nelere Gülerlerdi?”* adlı çalışmasını basılı mizahın yüzüncü yılına armağan olarak 1970 yılında

³⁶ İnam, a.g.e., s. 30.

yayımlamıştır. İlk mizah dergisinin neşrine kadarki zamanı “Göz ve Kulak Devri” olarak tanımlar. Meddah, Karagöz-Hacivat ve Orta Oyunu gösterilerine değinir. Mizahı, ülkenin ve insanların yaşadıkları tüm zorluklara rağmen ve güçlükleri malzeme alarak topluma sunabilme, onları güldürebilme becerisi olarak açıklar.

“Mizah, hürriyetin çocuğudur: Özgürlük hakkına toplum erememişse, mizah onu, sövüp-sayma, hırpalama, itip-kakma yerine utanma duygusunu tokattan ağır tebessümlere sararak kazanmaya çalışır.”³⁷

20. ve 21. yüzyıllarda ülkemizde yapılan çalışmalarda modern dünyanın tespit ettiği teoriler üzerinde durulmuş, mizah yaratma yöntemleri üzerine değerli çalışmalar ortaya konmuştur.

³⁷ Kutay, a.g.e., s. 7.

1.2.Türk Halk Edebiyatında Fıkra Türü ve Özellikleri:

1.2.1. Fıkra Kavramı ve Fıkra Türünün Tanımı:

Ağırlıklı olarak toplumun yaşantısı, siyasî otorite, din adamlarının tavırları, halkın gelenek ve alışkanlarına vurgu yapan, çoğu zaman da iğneleyici bir dille eleştiren küçük hikâyeler olarak adlandıracağımız fıkra, halk edebiyatında renkli bir tür olarak karşımıza çıkar. Fıkraların, yaşanmış ya da yaşanabilir olayların çoğu zaman mübalağa edilerek aktarıldığını görürüz. Espri, mizah, hiciv ve eleştiri unsurlarını bünyesinde bulunduran fıkralar, hazırcevaplığın ve zekânın bir yansımasıdır. Belli fıkra kahramanlarına atfedilen fıkraların bir kısmı bazı bölgeler ve dönemlere göre birden fazla fıkra tipine göre anlatılagelmiştir. Bu durumu fıkra tiplerinin yıllar içinde anonimleşmesiyle açıklamak mümkündür.

Fıkralar, hikâyelerde olduğu gibi içinde karakterlerin bulunduğu –bazen fıkra tipi tek başınadır-, giriş, gelişme ve sonuç bölümlerinin yer aldığı kısa hikâyelerdir.

*“Fıkra, malzemesi dile dayanan sözlü edebiyat mahsulleri arasında, şekil ve muhteva bakımından kendine has karaktere sahip müstakil edebî bir türdür.”*³⁸

Kelime olarak dilimize Arapça’dan geçmiş olan “fıkra”, çalışmamıza esas oluşturan anlamı dışında “parça, kanun, bend, küçük hikâyecik, paragraf” gibi anlamlarda da kullandığı görülür.

*“Fıkra; 1. omurga kemiklerinde bir boğum, omur. 2. Bend, madde, paragraf. 3. Kısa hikâye, masal, kıssa.”*³⁹

Fıkranın kullanılma amacı için ise şunları belirtebiliriz:

*“Fıkroda amaç yaşanmış, yaşanması mümkün ya da fantastik olaylardan hareketle dinleyenlere ders vermek, dinleyenlerin kendilerine hisse çıkarmalarını sağlamaktır.”*⁴⁰

Tüm fıkraların temelinde güldürü unsuru vardır. Siyasî, dinî ve toplum hayatıyla ilgili yapılan eleştiriler mesaj uzatılmadan, gülmenin önüne geçip fıkrayı

³⁸ Dursun Yıldırım, *Türk Edebiyatında Bektaşî Fıkraları*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1999, s. 1.

³⁹ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, 26.Baskı, Ankara, 2010, s. 304.

⁴⁰ A.Özgür Güvenç, *Âşık Tarzı Şiir Geleneğinde Mizahî Destanlar*, Gece Kitaplığı, Ankara, 2014, s. 106.

formundan uzaklaştırmadan verilir. Kısa hikâye olarak da adlandırılan fıkralar, serim, düğüm ve çözüm olmak üzere üç bölümde ilerler. Konusu toplum hayatının doğrudan içinden geldiği için halk tarafından hemen benimsenip dilden dile, nesilden nesile aktarılır. Bu aktarımın hızlı ve yaygın olması fıkra tiplerine ve türlerine bağlı olarak da değişkenlik gösterir. Nasreddin Hoca ve Bektaşî fıkraları halkın dil tasarrufundan geçmiş, konuyu özünden uzaklaştırıp akılda kalıcılığı zorlaştıran kısımları çıkarılmış, kısaltılarak aktarılmıştır. Böylece sözlü edebiyat geleneğiyle aktarımı kolay olmuştur.

Fıkra kelimesinin ilk karşılığını ise şu eserde görüyoruz:

*“Fıkra kelimesi Divanü Lügât’it-Türk’te külüt (halk arasında ortaya çıkıp, insanları güldüren şey) ve külünç (halk arasında gülünç nesne) (Atalay 1985: 327) olarak geçmektedir; eserde fıkra örneğine rastlanmamaktadır. [...] 19. yüzyıldan itibaren edebiyatımızda fıkra kelimesinin kullanılmaya başladığını görüyoruz.”*⁴¹

[Dilimize Arapça’dan geçen fıkra kelimesi yerine geçmiş dönemlerde hikâye, kıssa, masal, mizah, nükte, latife denmiş; Türkiye dışındaki Türk boylarında ise erteki, anız, yomak, değişme, şorta söz gibi tabirler kullanılmıştır.]⁴²

Toplum tarafından yaratılmış olan fıkra kahramanları fıkra tipi olarak tanımlanır. Bu tiplere halk tarafından, aralarında sözlü ya da yazılı bir anlaşma olmaksızın kendilerini temsil etme görevi verilmiştir. Teknolojinin ve medya gücünün olmadığı dönemlerde doğmuş olan fıkra tiplerinin, bütün topluma hatta Nasreddin Hoca gibi ülke sınırlarının dışına kadar çıkan ününün temelinde halkın sözcüsü olmaları yatar şüphesiz.

“Gerek Türkiye halkının, gerekse başka ulusların sözlü geleneklerinde bir bölüm fıkra konuları Nasreddin Hoca ile başka fıkra kişileri arasında ortaklaşa paylaşılmıştır.

(...)

*Fıkra, bir türlü, tuhaflık, hazırcevaplık, abartmacılık yarışmasıdır.”*⁴³

⁴¹ Saim Sakaoglu, Ali Berat Alptekin, “Fıkra”, *Türk Edebiyatı Tarihi*, 2.cilt, Kültür Bakanlığı Yay., İstanbul 2007, s. 698.

⁴² Yıldırım, a.g.e., s. 3-5.

Asıl unsurunda insan ve toplumun yer aldığı fıkralar, o toplumun değerlerini, espri anlayışını ve zekâsını gösteren önemli kaynaklardır. Fıkraların kahramanları kadar sözlü kültür geleneğindeki anlatıcıları da fikranın nesiller boyu aktarımında büyük rol sahibidir. Sözlü gelenek ürünlerinde anlatıcının tasvir gücü, ses tonu, şive, jest ve mimikleri ana fikri ve komiği ön plana çıkarmada önemli yer tutar.

*“Başlangıçta ferdî karakter taşıyan ve zamanla anonimleşen fıkralar, sade, yaşayan dille, geçmiş zamanın hikâyesi, soru ve emir cümleleri ile anlatılırlar. Umumiyetle tek bir vak’aya dayanan, teferruat, tasvir ve tahkiye (hikâye etme)den kaçan fıkralar, başlangıç, gelişme ve sonuç bölümlerini iç içe bulunduran hikâyelerdir.”*⁴⁴

Saim Sakaoglu, fıkraların günlük hayatımızda keyifli zaman geçirebilmek için etkin bir unsur olmasının yanı sıra anlatıdan ders çıkarabilmenin önemine de değinir:

*“Fıkra, bence gülen bir kelimedir, bir kavramdır. “Haydi, bir fıkra anlatalım” derken adeta vaktiyle dinlediğimiz bir fikranın nükte cümlesini hatırlamış gibi oluruz.”*⁴⁵

Açıklamasıyla fikranın toplumlar için ne kadar önemli, olumlu etki yaratan bir anlatı türü olduğuna vurgu yapar. Sakaoglu ayrıca, fıkra anlatıcısının önemine dikkat de dikkat çeker. Nasıl ki bir metni, bir şiiri içeriğine uygun bir duygu ve tonlama ile seslendirmek dinleyicideki etkiyi doğrudan etkiliyorsa fıkra anlatıcısının da anlatım yeteneği fikranın gücünü artırır.

Sözlü kültür ortamında doğduktan sonra yazılı kültür ortamına aktarılan fıkralar, yazıya aktaranın bulunduğu kültür ortamının, toplumsal değerlerinin de izlerinden payını almış olur. Bu sebeptir ki aynı şahsiyete atfedilen farklı olay örgülü fıkralar bulunduğu gibi farklı şahsiyetlere atfedilen birbirinin aynı fıkralar da mevcuttur. Fıkraların hayat bulma ve yaşamlarını sürdürmelerini Dursun Yıldırım şöyle açıklar:

⁴³ Pertev Naili Boratav, *Nasreddin Hoca*, Kırmızı Yayınları, İstanbul, 2006, s. 47-48.

⁴⁴ Şükrü Elçin, *Halk Edebiyatına Giriş*, Akçağ Yayınları, 11. Basım, Ankara, 2011, s. 566.

⁴⁵ Saim Sakaoglu, *Türk Fıkraları ve Nasreddin Hoca*, Selçuk Üniv. Yay., Konya, 1992, s. 5.

*“Tabii, fıkralar, sadece bir gülmece gibi düşünülemez. Onlar, yaratılıp anlatı metnine dönüşüp, icra ortamlarında dinleyicisi ile buluştuktan sonra hayat bulurlar.”*⁴⁶

Bu ifadelerden de anlıyoruz ki, anlatı türleri yazıya aktarılmış olsalar dahi dinleyiciyle buluşmadıkları, nesilden nesile aktarılmadıkları takdirde yaşamlarını sürdürmeleri mümkün değildir. Sözlü kültür varlıklarını hafızalara, mekânlara, toplumunun yaşayışının içine harmanlamak, onları yaşatmanın ve geleceğe aktarabilmenin tek koşulu onları, anlatı ortamlarında, meclislerde zikretmektir.

Yüzyıllar içerisinde fıkralarda adı geçen yer adları, çeşitli tabirler, araç ve gereçler belki işlevini ya da varlığını yitirmiş, belki de yeniçağlara ayak uydurarak değişime uğramıştır. İşte fıkralar, geçmiş yaşantıları anlamamız, tanımamız noktasında bize ipuçları vermeleri bakımından da önemli birer toplumsal mirastır.

1.2.2. Türk Fıkralarının Genel Özellikleri:

1.2.2.1. Konu ve Yapıları:

Fıkranın tanımını yaparken konularını toplumu ilgilendiren meselelerden aldıklarının üzerinde durmuştuk. Toplumsal meselelerde de fıkraların iktidar sahipleri ile halk arasında, toplumsal ekonomik, siyasal, ideolojik ayrılıklar arasında ve dinî vecibeler, siyasî görüş ayrılıkları, gelenek görenek, örf adetlerle ilgili konulara ağırlık verildiği görülür.

*“Türk fıkralarını konularına göre birkaç grup altında toplayıp incelemek mümkündür. Bu gruplandırmayı, fıkraların temsil ettiği zihniyet ve davranışlarla bağlandıkları tiplere göre yapabiliriz.”*⁴⁷

İncelememize konu olan Bektaşî fıkraları üzerinden hareket edecek olursak, temsil ettiği Bektaşîlik felsefesi çerçevesinde dünyaya, iktidara ve topluma bakışını görürüz. Bektaşî fikra tipi, her ne kadar topluma mal olmuş ve anonimleşmiş bir karakter olsa da zekâ ve hazır cevaplıkta Nasrettin Hoca’dan geri kalmamasına

⁴⁶ *Eğitim*, “Dursun Yıldırım ile Söyleşi”, Meb Yayınları, Sayı: 104, Ankara, 2008, s. 9.

⁴⁷ Dursun Yıldırım, *Türk Edebiyatında Bektaşî Fıkraları*, Akçağ Yay., Ankara, 1999, s. 5.

rağmen, yaygınlık ve şöhret açısından Hoca'nın gerisinde kalmıştır. Sünni anlayışın ağırlıklı olduğu bir toplumda Alevi kültürüne ilham veren bir düşüncenin temsilcisi olması nedeniyle sürekli içki içen, beynamaz, sadaka yoluyla geçinen ve örnek alınası davranışları olmayan bir tip olarak sunulmuştur.

Türk fıkralarının konularına baktığımızda, yaşanmış olayların, günün toplumsal sorunlarının, siyasî gündemin izlerini doğrudan, dolaylı ya da mübalağalı olarak işlediğini görürüz. Toplum ve insanın merkeze oturduğu anlatılarda görüş ve yaşayış farklılıklarından doğan zıtlıkları da görmek mümkündür.

Fıkraların genelinde ve özellikle çalışmamızın konusunu teşkil eden Bektaşî fıkralarında, yönetime dair eleştirilere sıkça rastlanır. Hem yerel ve genel idareci olan siyasî otorite hem de dinî otorite sayılan hocalar, şeyhler, şeyhülislâm gibi şahsiyetlere karşı halkın eleştiri temsilcisi fıkra kahramanıdır. Halk, eleştirilerini fıkra kahramanı üzerinden yapar. Böylece toplumun fertleri, başlarını derde sokmadan eleştirilerini dile getirerek bir çeşit rahatlama yaşar. Bu rahatlama, ortaya çıkan mizahın etkisiyle de gülmeye dönüşerek eğlence malzemesi haline de gelmiş olur.

Türk fıkralarının konularına baktığımızda Bergson'un "*Tümüyle insana özgü olanın dışında komik yoktur.*" ifadesi giderek anlam bulur zihnimizde. İnsana, topluma ve toplumun düzenine dair konuların fıkraya malzeme olduğu gerçeğinden hareketle fıkranın temelini de komiğin temelindeki gibi "insan"ın oluşturduğunu görmek mümkündür.

Konularını hayatın içinden alan fıkralar, halkın gündeminde olan, o dönemde toplumu etkileyen konular üzerine yoğunlaşarak fıkra tipi üzerinden halkın söylemek istediklerine aracılık etme rolüne sahiptir. Bektaşî fıkralarına baktığımızda, namaz kılmak, oruç tutmak, içki yasağı ve zahiri ibadetin önemszenmesinin tenkidi üzerine yoğunlaşıldığını görürüz. Bu da bize Bektaşî fıkralarının üretildiği dönemde, halkın bu baskılardan duyduğu rahatsızlığı gösterir. Sözlü edebiyat geleneği ürünleri, konularına bakıldığında dönemin toplumsal hayatı hakkında önemli ipuçları içermesi bakımından da Türkoloji araştırmaları için son derece önemli malzemelerdir.

1.2.2.2. Sınıflandırılması:⁴⁸

Fıkralar belli tipler veya belli bir zümreyi, bölgeyi, inanışı, karakteri vb. temsil eden tipler çerçevesinde oluşurlar. Fıkra tiplerinin ve şahıs kadrolarının sınıflandırılmasıyla ilgili çalışmalar yapılmıştır. Bu tasnifler içerisinde Dursun Yıldırım'ın tasnifi en kapsamlı olanıdır.

“...Fıkra tipi, hiçbir zaman ferdi şahsiyeti temsil etmez; fakat halkın ortak vasıflarının yarattığı bir ortak şahsiyeti temsil eder. Bir başka deyişle, halk kendine yansıtma için bu kalıpları yaratıp konuşturma yolunu seçmiştir.”⁴⁹

Yıldırım'ın bu ifadesinden de anladığımız üzere, fıkra tipleri şahsi karakterler olarak karşımıza çıksa da topluma mâl olmuşlukları nedeniyle onları milletin ortak değeri olarak görmek gerekir. Fıkra kahramanlarını bir kültür mirası, anonim bir değer olarak görmek, zihniyet ve anlayış farkları gözetmeksizin sahip çıkmak gerekir.

Çalışmamızın konusu olan Bektaşî fıkraları, Yıldırım'ın tasnifinde Ortak şahsiyeti temsil yeteneği kazanan ferdi tipler grubu içinde yer alır. Bu grubu da kendi içinde ayırarak, fıkra tiplerini doğdukları ve yayıldıkları alanlara göre sıralar. Yıldırım'ın tasnifini şöyle belirtebiliriz:

1. Ortak Şahsiyeti Temsil Yeteneği Kazanan Ferdi Tipler:

a. Türkçenin konuşulduğu coğrafi alan içinde ve dünyada ünü kabul edilen tipler: Nasreddin Hoca.

b. Türk boyları arasında tanınan tipler: İncili Çavuş, Bekrî Mustafa, Esenpulat, Ahmet Akay, Kemîne.

c. Türk boyları arasında halkın veya zümrelerin ortak unsurlarının birleştirilmesinden doğan tipler: Bektaşî, Aldar köse.

ç. Aydınlar arasından çıkan tipler: Haşmet, Koca Ragıp Paşa, Mîrâli, Nasreddin Tusî, Keçecizâde İzzet Molla.

⁴⁸ Bu madde, kaynaklar kısmında künyesi verilmiş olan: *Türk Edebiyatında Bektaşî Fıkraları* eserinden yararlanılarak oluşturulmuş olup, tasnifi aynen aktarılmıştır.

⁴⁹ Yıldırım, a.g.e., s. 24.

d. Mahalli tipler

e. Belli bir devrin kültürü içinde yaratılan tipler: Karagöz.

2. Zümre tipleri:

Bu fıkra tipleri temsil ettikleri zümrenin davranış biçimlerini ortaya koyan, onların alışkanlık, inanış gibi karakteristik özellikleriyle fıkralara konu olurlar.

3. Azınlık tipleri:

Türk toplumu içinde azınlık etnik grupları temsil eden bu fıkra tipi genellikle Yahudi, Ermeni, Rum gibi tiplerden oluşur. Herkesçe bilinen karakteristik özellikleri fıkralara malzeme olmuştur.

4. Bölge ve Yöre tipleri:

Ülkemiz coğrafyasında yaşayan insan tipleri bölgelerine göre farklı düşünüş, davranış ve yaşayış biçimleri gösterirler. İşte bu farklılıklar da fıkra tipi olarak karşımıza çıkar. Trakyalı, Kayserili, Karadenizli gibi tipler ilk akla gelenlerdir.

5. Yabancı tipler:

*“Bu gruba dâhil ettiğimiz tipler, başka milletlerin fıkra edebiyatına ait olup bizim edebiyatımızda da görülen tiplerdir. Meselâ Fars fıkra edebiyatının tiplerinden Behlûl- Dânenide veya Behlûl ile Arapların “Karkuşî Kadi’si misal olarak verilebilir.”*⁵⁰

6. Gündelik tipler:

Toplumun içinde her zaman karşımıza çıkan kişiler ve bunlara bağlı olarak gelişen olayları konu alır. Dursun Yıldırım bu gruba dâhil ettiği tipleri üç alt gruba ayırır:

a. Aile fertleriyle alakalı tipler

b. Mariz ve kötü tipler

c. Sanat ve meslekleri temsil eden tipler

⁵⁰ Yıldırım, a.g.e., s. 31.

7. Moda tipler:

Halkın içinde dönemine göre moda olan giyim kuşam, konuşma, hal hareket gibi geçici davranış biçimlerinin fıkralara yansıyan tiplerdir diyebiliriz. Fıkraya konu olan durumun ortadan kalması yani modasının geçmesi sonucunda da gündemden kaybolur, yerlerini yeni moda tiplere bırakırlar.

1.2.2.3. Dili ve Üslûbu:

Günümüze kadar gelebilmiş fıkraların dil ve üslûp bakımından halkın dil tasarrufundan geçmiş, gereksiz kısımları atılarak sadeleştirilmiş olduğunu ifade etmek gerekir. Kısa fiil cümleleriyle az ve öz ifade edilebilir kısımlarıyla korunmuş olan fıkralar, özellikle sözlü kültür geleneğiyle aktarımı sağlanmış olan Nasreddin Hoca ve Bektaşî fıkralarıdır. Yazılı bir kaynaktan okumasa dahi ortalama bir Türk insanının bu iki fıkra tipine ait en az bir fıkrayı ezbere bilme ihtimali çok yüksektir. Buna karşılık, İncili Çavuş veya Bekri Mustafa fıkraları, yazılı edebiyat geleneğiyle aktarılmış, Arapça Farsça tamlamaların ağırlığı ve yer yer iki üç sayfayı bulan uzun metinler nedeniyle halk tarafından bilinirliği daha az olan fıkralardır.

Fıkralar, süslü ve ağdalı bir üslûptan ve tamlamalardan uzak, toplumun her kesimi tarafından rahatlıkla anlaşılacak bir dildedir. Halkın konuştuğu dil, fıkraların dilidir diyebiliriz. Fıkra kahramanları yaşadıkları coğrafyanın şivesiyle, o coğrafyaya özgü deyimler, bölge adları ya da tabirlerle hikâyelerini süslerler.

*İfadeyi kuvvetlendirmek için başvurulan çeşitli yollar vardır. Kelimeleri mecâzi anlamlarda kullanmak, bazı kelimeleri tekrar etmek gibi, ayrıca edebî sanatlardan (tezat, kinâye, tevriye, istiâre, gibi.) da istifade edilir. Fıkra dilinin esasını canlılık, açıklık, anlam yoğunluğu, incelik ve zarafet teşkil eder.”*⁵¹

⁵¹ Yıldırım, a.g.e, s. 11.

1.2.2.4. Türk Fıkralarının İşlevleri:

Fıkra, Türk halk edebiyatının sözlü kültür ürünleri içerisindeki en eğlenceli türlerin başında gelir şüphesiz. Fıkraların insanları güldürme, neşelendirme, kafalarındaki sorunlardan bir anlığına da olsa uzaklaştırma etkisi olduğundan toplumun mutluluğuna katkıda bulunma işlevleri vardır.

“Sohbet meclislerinde yapılan konuşmalara renk katmak, ileri sürülen bir düşünceyi desteklemek gibi gayelerle fıkralardan faydalanılır.”⁵²

Konularını toplumun içinden alan fıkralar, halkın eleştirmek istediği aksaklıklar, idareciler ve halk arasındaki uyumsuzluklar, dinî konular ve din adamlarına ilişkin saptamalar, ekonomik denge-dengesizlik üzerine düşünceler, aile, adalet vb. alanlarda toplumun sözcülüğü görevini üstlenmişlerdir.

Fıkraların işlevlerini sıralarken halkbiliminin toplum yararına ne tür işlevleri olduğuna, topluma sağladığı faydalara bakmak yerinde olacaktır. Bu sayede Türk fıkralarının işlevleri hakkında fikir sahibi olmamız da mümkün olacaktır. Halkbilimi unsurları içerisinde önemli bir yere sahip olan en eğlenceli tür diye nitelendirebileceğimiz fıkraların, halkbiliminin işlevselliği üzerinden değerlendirilmesini yapmak mümkündür.

William Bascom, bağlam merkezli işlevsel halkbilimi kuramı şemsiyesi altında Halkbiliminin işlevlerini şöyle sıralar:

“1. Hoş vakit geçirme, eğlenme ve eğlendirme işlevi: Bu bağlamda bütün folklor icraları sadece bir eğlence olmaktan uzaktır.

2. Değerlere, toplum kurumlarına ve törelere destek verme: Folklorun ikinci işlevi, içinde yer aldığı kültürdeki icraları yapanlara ve bu icraları seyredip dinleyenlere, söz konusu kültürdeki ritüellerin toplumsal kurumları ve değerleri doğrulayıp onaylamasıdır.

3. Eğitim veya kültürün gelecek kuşaklara aktarılarak eğitilmesi işlevi: Folklorun üçüncü işlevi ise, özellikle yazılı kültür geleneği olmayan veya sözlü kültür ortamının tek kültür ortamı olduğu toplumlarda, folklorun taşıdığı bilgiler tarihsel olarak gerçek ve öğretileri son derece önemli olarak kabul edilir.

⁵² Yıldırım, a.g.e.,s. 34.

4. *Toplumsal ve kişisel baskılardan kurtulmak için bir kaçıp kurtulma mekanizması.*”⁵³

Bascom’un sıraladığı folklorun işlevlerine baktığımızda fıkraların toplumsal işlevlerinin ipuçlarını yakalamamız da mümkündür. Birinci sırada bahsedilen “eğlenme, eğlendirme” işlevi, fıkraların mizah yoluyla insanları güldürme, hoş vakit geçirmelerini sağlama işlevini yerine getirdiğini gösterir. Ancak eğlendirme işlevi nasıl ki folklorun tek işlevi değilse, fıkraların da tek işlevi değildir.

İkinci ve üçüncü işleve baktığımızda değerlere, kültüre ve törelere desteğin, fıkraların çoğunda eleştiri olarak karşımıza çıktığını görürüz. Bu eleştiri, dinî inançların uygulanış biçimleri, ritüeller, örf, âdet ve geleneklerde bağnazlık noktasına gelen uygulamalara karşı fıkra tipinin mizah yaratma yöntemlerini kullanmasıyla gerçekleşir.

Bascom’un “*Toplumsal ve kişisel baskılardan kurtulmak için bir kaçıp kurtulma mekanizması*” olarak adlandırdığı dördüncü işlev ise toplumun fıkra tipine yüklediği görevi ortaya koyar niteliktedir. Toplumun fertleri, kalıplaşmış davranış kalıplarının dışına çıkarak toplumdan dışlanma riskine girmek istemezler. Kurallara uyumlu, sivrilmeyen, tepki çekmeyen karakterde davranırlar. İşte bu noktada fıkra tipi devreye girer ve halkın dile getiremediklerini ifade ederek halkın sözcülüğünü yapar. İnsanlar bu sayede söylemek istediklerini dolaylı yoldan da olsa söylemiş olur ve bir rahatlama, hafifleme duygusu yaşarlar.

⁵³ Özkul Çobanoğlu, *Halkbilimi Kuramları ve Araş. Yön. Tarihine Giriş*, Akçağ Yay., 5.Baskı, Ankara, 2010, s. 256.

1.3. Bektaşîlik Kavramı:⁵⁴

Bektaşî fıkralarını inceleyebilmek için, bu fıkraların içeriğini oluşturan Bektaşîlik düşüncesini de bilmek durumundayız. Bu bölümde önce Bektaşîlik kavramı, sonra Bektaşîliğin tarihî seyri, daha sonra da Bektaşî tipi üzerinde durulmuştur.

Bektaşîlik, 10. yüzyılda İran'da ortaya çıkan bir sûfilik akımı olan Kalenderîlik içerisinde 13. yüzyılda oluşmaya başlamıştır. Horasan Melamiliği ekolüyle yetişmiş olan Hacı Bektaş-ı Veli'nin 13. yüzyılda Anadolu'ya göç etmesi ile Bektaşîlik olarak anılan tarikatın temelleri atılmış olur. Bâtınîlik düşüncesini benimseyen Hacı Bektaş, Bektaşîliğin de öğretisini bu zihniyet üzerine inşa eder. Bâtınîler, Kur'an âyetlerinin açık anlamları, ibadet şekilleri ve tüm dinî kuralların görünen anlamlarıyla sınırlandırılmasını reddederler. Bâtınî düşünce sisteminin sadece İslâm'da değil, diğer din ve inanç sistemlerinde de yer aldığını, günümüzde de dünyanın her köşesinde etkili bir anlayış olduğunu görmek mümkündür. Şekillerin ve kalıpların manevi anlamlarının izini sürmek, işaret edilenin gizli manasının, iç yüzünün arayışında olmak şeklinde özetleyebiliriz.

Ortaya çıkış tarihi çeşitli kaynaklarda farklılıklar arz etse de, M.Ö. 4.000-6.000'li yıllarda Hindistan'da doğan Hinduizm anlayışı, tüm tasavvufi eğilimlere ışık tuttuğu gibi Bektaşîlik felsefesine de ilham vermiştir. Tüm tarikatlarda nasıl ki bir şeyh, baba figürü varsa Hinduizm'de de aynı hiyerarşik sistem vardır.

*"Brahmanizm'de de Hinduizm'de de guru denilen manevi mürid, rehber ve muallimin önemli bir yeri olmuştur."*⁵⁵

Hinduizm, kişinin nefsinin yönetebilmesi, günden ve kötülükten uzak durması esasına dayanır. Bu inanışa göre günah, cehaletin bir mahsulü olup cehaleti yenerek günden uzak durmak gerekir. Kötülüğün, iyiliğin gölgelenmesi nedeniyle açığa çıktığına inanılır. Şeytan ya da onu simgeleyen bir kavram bulunmaz. Kötülüğü yaptıranın insanın öz benliği olduğu görüşüne inanırlar. Yalan söylememek, hırsızlık

⁵⁴ Bu madde, kaynaklar kısmında künyeleri verilmiş olan: *İslam Ansiklopedisi; Türkiye'de Alevilik Bektaşîlik; On İki İmam; Bektaşîlerin Serencamı; Şu Bizim Bektaşîler; Türk Edebiyatında Bektaşî Fıkraları; Osmanlı Tarihinde İslâmiyet ve Devlet* kaynaklarından yararlanılarak oluşturulmuştur.

⁵⁵ Günay Tümer, "Brahmanizm", *İslâm Ansiklopedisi*, C.6, TDV Yay., Ankara, 1992, s. 329.

yapmamak, cinayet işlememek, zina yapmamak, şiddet kullanmamak temel ahlak kurallarıdır.

Tasavvufî düşünce tarzının Anadolu'yu istila eden Moğollar döneminde hız kazandığını ve halkın istila yaralarını sarmasına destek bir manevî güç olarak görüldüğünü söylemek gerekir. Tasavvufun, halk üzerindeki motive edici etkisinin yanı sıra, Türkçe'nin yazı dili haline getirilmesi aşamasında da hızlandırıcı etkisi olmuştur.

*“Moğollar Maveraiünnehr’i işgal ettikten yirmi yıl sonra Anadolu kapılarına dayanmışlar, Köseadağ’da Selçukluları yenerek (1243) Anadolu’yu siyasî nüfuzları altına almışlardı. Bu istila, Haçlı seferlerinin yaraların sarmaya başlayan Anadolu’da tasavvuf hareketlerini hızlandırınca Anadolu’da yoğunlaşan tasavvuf hareketlerinin yürütücüleri olan kolonizatör dervişler, fikir ve görüşlerini halka ulaştıracak “yerli” bir dile ihtiyaç duymaya başlamışlardı.”*⁵⁶

12. ve 13. yüzyılda Anadolu Selçuklu Devleti'nin kan kaybettiği dönemde halkı bilinçlendirme, toplum ve aidiyet duygusu yaymaya yönelik çalışmalar yapan Anadolu dervişleri, Selçuklu hâkimiyeti son bulup Beylikler dönemine geçildiğinde de varlıklarını saygınlıkla sürdürmüşlerdir. Osmanlı İmparatorluğu döneminde ise padişahlar dervişlere çeşitli görevler vermiş, onları koruyup kollamışlardır. Hatta bazı padişahlar kendi devirlerinin en saygın dervişlerine özel yakınlık göstermiş ve maddi destekte bulunmuştur. Derviş-padişah muhabbeti denilince ilk akla gelenlerden biri Fatih Sultan Mehmet ile Şeyh Akşemsettin arasındaki yakınlıktır diyebiliriz. Ancak 16. yüzyıldan itibaren tasavvufu hoş karşılamayan, bid'at (dine aykırı âdetler) türediğini iddia eden din âlimleri ve mutaassıp halk kesimi sesini yükseltmeye başlamıştır. Bu zihniyetin türemesinde Yavuz Sultan Selim'in İslam birliği politikası gütmesi ve hilâfetin Osmanlı İmparatorluğu'na geçmiş olmasının da etkisi yadsınamayacak derecededir.

⁵⁶ Vahit Türk vd., *Eski Anadolu Türkçesi Dersleri*, Kesit Yay., İst., 2013, s. 11.

“İslâm düşünce tarihinde, Moğol egemenliği döneminde (1220-1330) İslâmın batnî yorumu tasavvuf, ön plana gelmiştir. İslâm medeniyetinde din bilgisi ve Tanrı'ya erişme inancı iki kolda yürümüşür: Biri, kutsal metinlerin doğru şekilde okunup hadîs ve tefsir (yorum ilmi) ile yetinmiş olanlar (medrese ulemâsı), ikinci yolu neoplatonist vahdet-i vücûd (varlığın birliği) görüşüyle aşk-cezbe yolunu seçenlerdir.”⁵⁷

Osmanlı'da halk ve iktidar, mutasavvıflara değer verir, onların ilminden faydalanmak isterdi. Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşunun ilk dönemlerinde yine tasavvufî hareket rağbet görmekteydi. Osmanlı İmparatorluğu'nun kurucusu Osman Gazi, bir Babaî halifesi olan Şeyh Edebâlî'nin müridi olup kendisine çok itibar ederdi. Hatta rivayete göre, Kayı boyunun başına geçtiğinde gördüğü rüyayı müşidine anlatmış ve Edebâlî bu rüyayı Osmanlı İmparatorluğu'nun kurulacağıının habercisi olarak yorumlamıştır. Sonrasında da kızı Bala Hatun'u Osman Gazi'ye vermiştir.

Osman Gazi'nin oğlu olan Osmanlı'nın ikinci padişahi Orhan Gazi, İznik'te kurduğu ilk medresenin başına Kahire'de tasavvuf eğitimi almış ve İbn al-'Arabî ekolünü sürdüren Davûd-i Kayserî'yi geçirmiştir.

Vahdet-i Vücut inancında Panteizm anlayışının temellerini bulabiliriz. Ancak İslam felsefesi ve tasavvufla ilgili derin bir ilme sahip, Şeyh'ül Ekber lakaplı Muhyiddin İbn-i Arabî, Panteizmin Tanrının evrenin büyüklüğüyle sınırlandırılması düşüncesine karşı çıkar. Dolayısıyla tasavvuftaki Vahdet-i Vücut anlayışı Tanrı'nın birliği, her şeyin ondan gelmesi ona dönmesi ile birlikte sonsuzluk ve sınırsızlığı da kapsar.

M.S.3. yüzyılda yaşamış olan Panteizm akımının kurucusu Plotinos, Platon'un etkisinde kalmış ve dünyanın maddeselliği nedeniyle değişken olduğu görüşünü savunmuştur. Tüm Tanrıçılık anlamını taşıyan Panteizm, Tanrı'nın evren içerisinde var olan her şeyi kapsadığı ve Tanrı'dan ayrı düşünölemeyeceği yönündedir. Vahdet-i Vücut inancıyla aynı kökten beslenen bu düşünce yapısı İslâm öncesi geleneklerin de kabul ve devamlılığıyla harmanlanarak Osmanlı'nın içinde o yıllarda rağbet görüyordu. Bu da Osmanlı toplumu içerisinde Abdal-Kalenderî dervişlerin,

⁵⁷ Halil İncalcık, *Osmanlı Tarihinde İslâmiyet ve Devlet*, İş Bankası Yay., İstanbul, 2016, s. 113-114.

Yunus Emre'nin, Hacı Bektaşî Veli'nin, Kaygusuz Abdal'ın halk ve siyasî otorite tarafından itibar gördüğü dönemlerdi.

Osmanlı İmparatorluğu'nda durum bu iken Anadolu Selçuklu devrinde, Türkmenlerin Yesevî ocaklarının Mevlevî dergâhlarına devşirilme çabalarına rastlıyoruz. Sünni olmayan tarikatlara önyargı ile bakıldığı yahut boyun eğmeyen, eleştiren, sorgulayan bir anlayış içinde oluşlarının meydana getirdiği bir rahatsızlık olduğunu da düşünebiliriz.

Tabii bu bakış açısının oluşmasında Anadolu Selçuklu Devletinin Babaî İsyanı ile gücünün zayıflamış oluşu ve Moğol istilasına karşı koyacak gücü toparlayamamış oluşunun da etkisi olmalı. Moğol baskılarıyla Horasan ve Azerbaycan'dan Anadolu'ya göçmek zorunda kalan Türkmenler ile orada yerleşik halde bulunan Türkmenler arasında anlaşmazlıklar vardı. Yerleşim ve geçim sıkıntısı çeken göçmen Türkmenler batıya doğru ilerlemek istediler. Ancak Selçuklu Devleti buna izin vermedi. Bu sebeple Baba İshak tarafından örgütlenip silahlandırılan Türkmenler, Selçuklu ordularını etkisiz hale getirerek Adıyaman'dan Kırşehir önlerine kadar ilerlediler. Babaî isyanı ile ilgili araştırmalarda Baba İshak'ın adı başrolde geçse de bu isyanı planlayanın şeyhi Baba İlyas olduğu açığa çıkmıştır. Şeyhinin idam edildiğini duyan Baba İshak, beraberindekilerle Konya'ya doğru ilerlemek ister ancak zırhlı birliklerle çatışarak hayatını kaybeder. Böylece Selçukluları ciddi şekilde yıpratın bu isyan, zor da olsa bastırılmış olur.

Alevi kaynakları ve farklı kaynaklarda ise bu ayaklanmaların, Anadolu'da yoksulluğa ve açlığa mahkûm edilen halkın çaresizliğinden ortaya çıktığı bilgisi vardır. Her devirde olduğu gibi Osmanlı İmparatorluğu'nda da zümrelerin oluştuğu, padişahın etrafında toplananlarla köylü halk arasında ekonomik uçurumların olduğu, doğulu ve batılı arasında ayırım gözetildiği, mezhep, örf, adet, gelenek ve tüm inanç sistemlerinin halka bakış ve destek noktasında belirleyici olduğu gerçeğini de gözden kaçırmamak gerekir.

Bektaşîliğin tarihçesine baktığımızda yüzyıllar içerisinde çeşitli evrelerden geçerek günümüze değin ulaştığını görürüz. Osmanlı İmparatorluğu'nda 15. yüzyılda Yeniçeri Ocağı'nın kurulmasında etkili olan ve aynı zamanda Yeniçerilerin Bektaşîliğe intisap etmiş olmaları da Bektaşîliğin Osmanlı içindeki siyasî belirleyici olduğunun göstergesidir. Ayrıca Osmanlı İmparatorluğu'nun 16. yüzyılda resmen

tanıdığı Sünni olmayan tek tarikatın Bektaşîlik oluşu da inanışın gücü ve etkisini gösteren önemli bir bilgidir.

Bektaşîliğin yapısı ve tarih içindeki gelişimini iyi tahlil edebilmek için dönemlerine göre ele almak faydalı olacaktır.

A) Teşekkül Devresi: Bektaşîliğin teşekkülünün, XIII. yüzyılda Anadolu'da ortaya çıkan şiddetli sosyal ve dini, kısmen de siyasi hareketlerle, başka bir deyişle Babai isyanı ve hareketiyle sıkı sıkıya bağlantılı olduğu daha Fuad Köprülü'den itibaren görülmüş, ondan sonra yapılan araştırmalarla bu bağlantı daha açık bir şekilde belirmiştir.”⁵⁸

Babaî isyanı sonrası Bektaşîlerin kendi içlerinde bölündükleri, Babaîlik adı altında yeni bir oluşuma gidildiği ve Anadolu coğrafyasında yer alan Kalenderiyye, Haydariyye, Vefaî gibi tarikatlar tarafından benimsendiği görülür. Bu oluşum Abdalân-Rum adıyla 14. yüzyıl itibarıyla yeni bir biçime bürünür.

Kalenderî, Vefâî ve Haydarîliğe intisap eden Rum abdalları, Hacı Bektaşî Veli kültürünü benimseyip Anadolu'da kurdukları zaviyelerde yayılımı sağlamışlardır. O devirde henüz Bektaşîlik tarikatı olarak adlandırılmasa da Rum dervişlerinin ilk Bektaşîler olduğunu söyleyebiliriz. İslam Ansiklopedisi'nde iki evrede açıklanan Bektaşîliğin gelişme devresi Hacı Bektaşî Veli'nin manevi kızı Fatma Nuriye Hatun (Kadıncık Ana - Kutlu Melek)'un torunu Mürsel Baba'nın oğlu olan Balım Sultan'ın tarikatın başına geçmesiyle başlamış ve bugünkü yapının oluşumu gerçekleşmiştir.

“B) Balım Sultan'la Başlayan Esas Kuruluş ve Gelişme Devresi: Bektaşîliği Kalenderîlik'ten ayırarak ona bugünkü yapısını kazandıran Balım Sultan'ın şahsiyeti yeteri kadar aydınlanmış değildir. Ancak burada önem kazanan husus Balım Sultan'ın 1501'de rivayete göre II.Bayezid tarafından Hacı Bektaş Zaviyesi'nin, dolayısıyla tarikatın şeyhliğine getirilmesiyle birlikte o zamana kadar Kalenderîlik'te mevcut teşkilat, doktrin, ayin ve erkânın ne ölçüde değişikliğe uğradığı meselesidir.”⁵⁹

⁵⁸Yaşar Ocak, “Bektaşîlik”, *İslâm Ansiklopedisi*, C.5, TDV Yay., Ankara, 1992, s. 373.

⁵⁹Ocak, a.g.m., s. 375.

Bektaşîliği yorumlayan Müslüman ve Hristiyan araştırmacılar tarikatın tesirleri üzerinde çeşitli savlar ortaya koymuşlardır. Şîîliğin bir kolu olduğu, anlayışını Şîîlikten aldığı yönündeki iddialar bizi gerçeklerden uzaklaştırır. Ancak Bektaşîliğin Şîî gelenekten etkilendiği bazı noktalar olduğunu, fakat bu etkilerin Bektaşîliğin temelini oluşturan değerler olmadığını bilmek gerekir. Avrupalı araştırmacılar ise Bektaşîlik içinde Hristiyanlığın izleri olduğu yönünde fikirler öne sürmüşlerdir. "Hak - Muhammed - Ali" telakkisini Hristiyanlıktaki teslis (Baba – Oğul – Kutsal Ruh), "on iki imam" ve "on iki post"un on iki havari ile ilişkili olduğunu düşünmüşlerdir.

Oysa Bektaşîlik öğretisinin temelini, Yesevîlikle birlikte başlayan Vahdet-i Vücut anlayışı oluşturur. Bu anlayışın Bektaşîliğin tasavvuf anlayışının temeli olmakla birlikte hulûl itikadıyla birleşmesiyle esas içeriğinden uzaklaştığı görülür.

“Kalenderîlik'ten doğmuş olması sebebiyle Bektaşîliğin daha başından beri Sünnî İslam'ın itikat ve ibadet esasları karşısında genellikle kayıtsız bir tutum içerisinde olduğu tarihi bir gerçektir. Bu konuyla ilgili ipuçlarına muhtelif Bektaşî menakıbnamelerinde ve nefeslerinde rahatça rastlanabildiği gibi meşhur Bektaşî fıkraları da ayrı bir delildir.”⁶⁰

Bektaşîlik, İslam dininin mükellefiyeti sayılan namaz kılmak, oruç tutmak gibi ibadetleri yerine getirmediği gerekçesi ile İslam dışı bir oluşum olarak görülmüştür. Cem ayinlerinde Allah, Muhammed ve Ali'yi anıyor olmaları, farklı zamanlarda tuttıkları oruçlar ve kestikleri kurbanlar, İslam öncesi inanışların bir uyarlaması gibi yorumlanmıştır. Namaz kılışlarındaki şekil farkı hiç ibadet etmedikleri hükmüne sebep olmuştur. İslami kaynaklar, eski Türklerin İslam öncesi eşleriyle bir araya gelerek toplandıkları âyin-i cem ritüelinin Alevi-Bektaşî kültüründe de devam ettirildiğini, dolayısıyla bu ibadet şeklinin İslam'da yeri olmadığını vurgulamışlardır.

Aleviliğin soydan geldiği, Bektaşîliğin ise dergâha intisap etmek ve ikrar vermekle mümkün olabileceğini biliyoruz. Ancak Alevi kültürü içinde de yaygın olan ikrar verme cemi de yine İslam öncesi inanışların bir yansıması olarak görülmüştür.

⁶⁰ Ocak, a.g.m., s. 375.

“En az bunun kadar önemli bir temel ayin de "ikrar ayini" denilen tarikata giriş merasimidir. Maniheizm'deki dine kabul (initiation) ayini ile çok kuvvetli benzerlikleri olan bu ayin, tarikata kabul edilmeye ehil olan kadın ve erkekleri eski mensuplara tanıtan önemli bir merasimdir.”⁶¹

İbadet şekilleri ve dine kabul ritüelleri dışında Alevi-Bektaşî ayinlerinde saz eşliğinde nefesler, gülbanklar söylenmesi de yine İslam öncesi inanışlara dayandırılmıştır. Şamanizm inancında şamanların davulla ritim tutarak okudukları ezgili dualarla Alevi-Bektaşî inancında yer alan sazlı sözlü ibadetler birbirine denk tutulmuş; benzerliğe ve İslam’dan uzaklığına delil olarak gösterilmiştir.

Sünni tarikatların içinde de bir takım ibadet dışı ayinleri zikir olarak addeden, şeyhe tapınmak suretiyle alenen şirk koşan, dayanağı Kur’an-ı Kerim veya Hadislerle dayanmayan birtakım uydurma emirler, yasaklar dikte eden kişiler ve gruplar geçmiş yüzyıllarda da bugün de varlıklarını sürdürmektedir. Dolayısıyla Alevi-Bektaşî kültüründe çeşitli coğrafi bölgelere, farklı köklerden beslenişlere belki de itikat noktasındaki eksik veya zayıf bilince göre çeşitlilik arz eden uygulamalar görmek mümkündür. Ancak Sünni tarikatların bazılarında yaşanan yanlışlık ve dinden uzak uygulamalar eleştirilmez ve sağduyuyla karşılanırken, Alevi-Bektaşî inancı içindeki ritüeller ve gelenekselleşmiş süreçler, her daim eleştiri oklarının hedefi olmuştur.

Eleştiriler meselesine geldiğimizde Bektaşîlik anlayışını Alevî inancıyla birlikte anarak hareket etmek, sorunun benzerliği açısından faydalı olacaktır. Sünni olmayan ve hak mezhep olarak anılmayan Alevîlik, tıpkı Bektaşîlik gibi İslam’ın şartlarını yerine getirmemekle yargılanır. Oysa mesele, yukarıda da değindiğimiz gibi, bu inanç sisteminin bölgesel farklılıkları ve beslendikleri kaynakların değişkenlik göstermesi sonucu ortaya çıkan uygulama farkları yahut kasıtlı yansımalarıdır diyebiliriz.

Bu eleştirilerin başında İslam dininin direği tabir edilen beş vakit namaz farzı vardır. Hz. Muhammed’in amcasının oğlu ve aynı zamanda da damadı olan, dördüncü halife Hz. Ali, beş yaşında itibaren Hz. Muhammed’in yanında yetişmiştir. Hz. Hatice’den sonra İslam’a ilk inanan ve ibadet etmeye başlayan zattır. İman ettiği günden vefatına kadar namaz ibadetini ihmal etmemiştir. Alevî-Bektaşî kültürünün

⁶¹ Ocak, a.g.m., s. 376.

on iki imamının birincisi kabul edilen Hz. Ali ve oğulları Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin de yaşamları boyunca namaz ibadetlerini ihmal etmemişlerdir.

*“Hacı Bektaş Veli’nin ise Horasan erenlerine kerametini göstermek için dari yaprağı üzerinde namaz kılışını, Bedehşan’ı kurtarmadan önce kırk gün namaz kılıp dua ettiğini Vilâyetnâme’den öğreniyoruz.”*⁶²

Tüm bunlar Alevî-Bektaşî inancında namazın yok sayılmadığının göstergesidir. Bunun yanında Kur’an-ı Kerim’de beş vakit namazın net olarak zikredilmemiş olması ve Haricî anlayışına göre Kur’an dışında hiçbir söylemin geçerli sayılmaması bazı Bektaşî âlimlerini namazın farz olmadığı yönünde ifadelere yönlendirmiştir.

Hâlbuki aşağıda alıntıladığımız ayetlerde görüldüğü üzere Kur’an-ı Kerim’de namazın fark olduğu açıkça görülür:

“Güneşin kaymasından, gecenin kararmasına kadar namazı/duayı yerine getir. Sabah Kur’an’ını da gözet. Çünkü sabah Kur’an’ı tanıklarca izlenmektedir.” (İsra Suresi-78)⁶³

“Ey iman edenler! Ellerinizi altında bulunanlarla, ergenlik yaşına gelmemiş olanlarınız sizden üç vakitte izin istesin: Sabah namazından önce, öğlen vaktinde elbiselerinizi çıkardığınızda, gün battıktan sonra yerine getirilen namazdan sonra. Kaygılanacağınız üç vakittir bunlar...” (Nur Suresi-58)⁶⁴

Bektaşîlik anlayışını itibarsızlaştırmaya yönelik İslam’ın şartlarına uymama ithamı, askerın padişah seçiminde etkili olmaya başlaması, Osmanlı toplumu ve siyasî otorite tarafından da benimsenmiş ve Vaka-i Hayriye ile Bektaşîliğin yok edilmesi yolunda adımlar atılmıştır.

Yeniçeri Ocaklarının kapatılmasına kadar geçen yüzyıllar içinde Bektaşîlik meşru varlığını sürdürmüştür. Balım Sultan’ın Hacı Bektaş şeyhliğine getirilmesi, tarikatın ekonomik açıdan güçlenmesine ve teşkilatlanmasına zemin hazırlamıştır. 16. yüzyılın başında yaşanan bu gelişme 1826’da Yeniçeri Ocağının kapatılmasına kadar Bektaşîliğin istikrarla devamını sağlamıştır. Osmanlı toprakları içinde yer alan

⁶² Ethem Rûhi Fiğlalı, *Türkiye’de Alevilik ve Bektâşîlik*, İzmir İlahiyat Vak. Yay., İzmir, 2006, s. 234.

⁶³ Yaşar Nuri Öztürk, *Kur’an-ı Kerim Meali*, Yeni Boyut Yayınları, 85.Baskı, İstanbul, 2016, s. 161.

⁶⁴ Öztürk, *Kur’an-ı Kerim Meali*, s. 518.

tüm Bektaşî tekkeleri, II. Mahmud'un emriyle Nakşibendî tarikatının gözetimi ve yönetimi altına verildi. Burada amaç, Sünni olmayan bir tarikatı sünni ellere teslim edip kendi içinde yıllar içerisinde kabuk değiştirmesini sağlamaktır. Ancak II.Mahmud'tan sonra tahta geçen Abdülaziz döneminde Bektaşîlik yine eski gücünü toparlamaya çalıştı. Yeniçeri Ocağının kapatılmış olması, Bektaşîliğin önemli bir destekten yoksun olduğu anlamına geliyordu. Buna rağmen faaliyetlerini sürdürdü. 1925 yılında Tekke ve Zaviyelerin Kapatılması Kanunu ile resmen faaliyetine son verildi. Diğer tarikatlar gibi resmi olmayan şekilde günümüze kadar varlığını sürdürdü. Bunun en önemli sebebi, merkezi teşkilat yapılarıyla vakıflaşmış olmaları ve iktisadî güce sahip olmalarıdır.

Bektaşîliğin Osmanlı İmparatorluğu içinde üstlendiği siyasî rol, 1826'da resmi olarak kapatılmasından sonra da sürmüştür. Namık Kemal, Ali Suavi, Ziya Paşa, Agâh Efendi gibi isimlerin İttihat ve Terakki Cemiyeti etrafında toplanmaları, hürriyet ve ilerleme söylemleriyle Bektaşî felsefesi buluşmuş, Jön Türkler Bektaşî camiasınca desteklenmiştir. Ancak bazı kollar ise padişahı destekleyip bu sayede kendilerine çıkar sağlamayı tercih etmişlerdir.

*“Bektaşîlerin büyük çoğunluğu İttihatçılarla birlikte hareket ederken, Babagan Kolu'ndan olan kimi Arnavut Bektaşîleri ise Sultan II.Abdülhamit'in Panislamist politikasına destek verip valilik gibi önemli görevlere yükselmişlerdi.”*⁶⁵

Alevi ve Bektaşî kültürüne, kültürün yeşerdiği coğrafya olan Türk topraklarında önyargılı bir bakış olduğunu söylemek mümkündür. Bu bakışın geçmişten gelen ve nesilden nesile aktarılan bir tutumun sonucu olduğu açıktır. Anadolu Selçuklular döneminden Osmanlı'ya oradan da Cumhuriyet devrine kadar muhalif bir çizgi izlemiş olan Bektaşîlik oluşumu, hem iktidarlarca hem de toplum nezdinde –ki bu yönetimin tutumunun bir yansımasıdır- ülkenin birlik ve beraberliğine bir tehdit olarak yorumlanmıştır. Bektaşîliğin ibadet şekilleri, kadın-erkek eşitliğine ve insana verdiği değer, bazı cem ayinlerinde içki içiliyor olması, göçebe Türkmenler arasında yayılmış olması gibi noktalardan hareketle bir itibarsızlaştırma politikası güdülmüştür. Mevlevîlik şehirli ve saygın bir zümrenin inanış biçimi olarak sunulurken Bektaşîlik, ibadet ve itikattan uzak, ahlaki değerleri zayıf bir portre olarak topluma sunulmuştur.

⁶⁵ Fahri Maden, *Bektaşîlerin Serencamı*, Kapı Yayınları, İstanbul, 2012, s. 23.

Çalışmamızın konusu olan Bektaşî fıkralarının ise bu umursamaz, ibadetten habersiz, içki ve eğlence düşkünü portrenin gerçek yansıması olduğu yönünde fikirler oluşmuştur. Hatta resim sanatındaki başarıları da takdir edileceği yerde bunun İslam'ın emir ve yasaklarına uymamanın bir sonucu olarak gösterilmiştir.

“Bektaşilikte şeriata karşı umursamazlığın neticesi olarak resim sanatı da kendine mahsus bir gelişme göstermiştir. On iki imam, Hz. Ali ve Ehl-i beyti, Hacı Bektaş-ı Veli'yi, diğer büyük Bektaşî evliyasını ve kerametlerini anlatan bu halk tipi resimlerde ilkel karakterine rağmen özel bir üslup derhal göze çarpar.”⁶⁶

Ele aldığımız akış çerçevesinde, tüm bu olumsuz düşüncelerin artması ve seslerin yükselmesi 1826 yılı ve sonraki dönemleri işaret ediyor. Yoksa Osmanlı İmparatorluğu'nun kurucusu Osman Gazi'den itibaren Abdalların desteğini alan hükümdarlar, onları halkla aralarında bir bağ olarak görmüş, dervişlerin halk üzerindeki olumlu etkilerinden iktidarlarını kuvvetlendirmek ve halkın desteğini almak üzere yararlandıklarına değinmiştik.

Toplumsal isyanlara ve halk ayaklanmalarına karşı her zaman bir tampon görevi üstlenmiş olan dervişler, devletin içinde yer alan ulemâ, kadı ve medreseli kesim ile Abdallar arasında süregelen çatışma, devletle Abdalların ve buna bağlı olarak da tarikatların karşı karşıya gelmesine sebep olmuştur.

Görülüyor ki Osmanlı'dan günümüze Bektaşîlik ve Sünnî olmayan diğer tarikatlarla ilgili önyargı ve olumsuz tutumlar halen devam etmektedir. Hak ve adaletten yana isyankâr ve korkusuz tavrı devleti idare edenlerin iktidarlarına bir tehdit olarak görülmüştür. Buna karşılık padişaha ve devlet yöneticilerine koşulsuz itaat eden ve bunun karşılığında konforlu bir hayat süren ulema da Bektaşîlerden rahatsız olmuş, halkın onlara yaklaşmasını, muhakeme ve idrak suretiyle gerçeğe vakıf olmalarını bir risk olarak görmüş; bu Abdalları çoğu zaman “zındık” ilan etmiştir.

⁶⁶ Ocak, a.g.m., *İslam Ansiklopedisi*, s. 378.

Bektaşî, iddia edildiği gibi Allah ve İslâm düşmanı değildir. Metin Eloğlu ve Oğuz Tansel'in yayımladıkları “*Bektaşî Dedikleri*” adlı esere ön söz yazan merhum Pertev Nail Boratav, Bektaşî’yi şöyle tanımlar:

“Bektaşî Tanrıya ve yasalarına inanan kişidir. Bektaşiliğin tarihi kadar fıkraları da buna tanık. Fıkralarda sık sık gördüğümüz gibi Bektaşinin “Allah’ı ve buyruklarını inkâr eden zındık” olarak suçlanması, onun davranışlarının ve sözlerinin inceliğine, düşüncesinin özüne varamayan kişilerin bir peşin yargısıdır. Bektaşî’nin tutumu “inkâr” değil, “tenkit”tir. Şeriat ehlinin, tanrı buyruğunu ya da geçmiş çağlardaki din uhularının sözlerini görünüşteki anlamlarıyla anlamalarına karşılık, Bektaşî bunları, özlerindeki gerçeğin kavranmasını kolaylaştırmak için başvurulan birer imge, birer “symbole” gibi görür. Tenkitleri ve yermeleri, gerçek bildiği Tanrı’ya değil, yollarını azmışların kendi suretlerinde yarattıkları Tanrı’ya, kendi yasalarını örnek ederek çeki düzen verip Tanrı buyruğu diye sundukları yasayadır.”⁶⁷

Oluşumu, gelişimi ve geçirdiği tüm evreler çerçevesinde incelendiğinde Bektaşiliğin, en başından beri Allah’a, tüm peygamberlere ve son peygamber Hz. Muhammed’e, Hz. Ali’ye, Kur’an’ın emir ve yasaklarına bağlı olduklarını görürüz. Hacı Bektaş Veli’nin ortaya koyduğu ve bugün halen Alevi-Bektaşî kültürü içinde yaşayan “Dört Kapı- Kırk Makam” esasları; dört kitabın ve batını olgunluk yolunda ilerleyen tarikat ve dinlerin ortak kabulleri niteliğindedir.

Şeriat, Tarikat, Marifet ve Hakikat makamlarından oluşan bu dört kapının her birinin altında on öğüt vardır. Bunların hepsinin insan olmanın gereği sayılan, Allah’ın her kuldandan beklediği temel değerler olduğu görülür. İman etmek, temiz olmak, şefkatli ve yardımsever olmak, helal lokma yemek, ilim sahibi olmak, tüm yaratılanları sevmek, yalandan uzak durmak gibi kul olmanın gereği olan değerler yer alır.

Alevi-Bektaşî kültüründe oruç, namaz gibi farzların yerine getirilip getirilmediği yönünde tartışmalar oluşturmak yerine, doğru insan olma yolunda rehber niteliğinde olacak bu öğretilerin ön plana çıkarılması şüphesiz ki toplumsal faydamıza olacaktır.

⁶⁷ Metin Eloğlu, Oğuz Tansel, *Bektaşî Dedikleri*, İş Bankası Yay., İstanbul, 1970, s. 6.

1.3.1. Bektaşî Fıkra Tipinin Özellikleri:

Bektaşî, toplumda meydana gelen olayları, dinî ve siyasî kalıpları eleştiren, halkın düşünce ve zekâsını temsil eden bir karakterdedir. Halk içerisindeki eşitsizliği, din adamlarının halkın inançlarını sömürerek kendilerini üstün kılma zihniyetlerini, Allah'ı korkulacak ve ancak din adamları aracılığıyla ulaşılabilecek bir varlık olarak göstermelerini eleştirir. İslam'ın yanlış yorumlanmasına karşı bir tavır sergiler. Bu tavrını mizah yoluyla ortaya koyan Bektaşî tipinin esas amacı ise halkın bilinçlenmesini, inançlarını, maddi ve manevi değerlerini sömüren kişilere karşı farkındalıklarını sağlamaktır. Bu amaç için hareket ederken de toplumu gülümseterek günün sıkıntılarından biraz olsun uzaklaşmalarına vesile olur.

“Bektaşî, Tanrıyı şeriat sistemi içinde düşünen sünî Müslümanların dinin muâmelât kısmıyla alakalı hususları ele alış tarzıyla da çatışır. Şekle müteallik hiçbir hususa riayet etmez. Dinin men ettiği pek çok şeyi yapar. Bu tutumuyla da bize, sözleriyle davranışları çelişen insanların iç yüzünü göstermeye çalışır.”⁶⁸

Bektaşî tipi bazen serzenişi Tanrı'ya yapsa da asıl eleştirdiği onun yolundan sapan kullarıdır. Tanrı'nın buyruklarını menfaatlerine göre şekillendirme çabalarının ahlaka aykırılığını da sert bir dille eleştirir. Toplumsal konular, ticaret, aile hayatı, yaşam koşulları gibi meselelere de eğilmiştir.

Bektaşî fıkra tipinin mücadele ettiği, karşı duyduğu kişilerin başında ham sofı tabir edilen sözde din adamları olduğundan bahsetmiştik. Bektaşî abdalları nasıl yüzyıllarca bu tiplerin karşısında durduysa fıkra tipinde de aynı zihniyet yansıtılacaktı şüphesiz.

Halkın, Allah'ın buyruklarını Kur'an-ı Kerim'den okuyup anlaması yerine kendini şeyh, şih, din âlimi ilan edenlerden dinledikleri şekliyle anlamaya zorlanması günümüz Müslüman ülkelerinde ve ülkemizde de ciddi bir sorun olmaya devam etmektedir. Bu sözde din bilginleri halkı, kendilerini takvada üstün göstererek Allah'a ancak kendilerine bağlanmak suretiyle ulaşılabileceğine inandırırılar.

⁶⁸ Yıldırım, a.g.e., s. 38.

“Türk halkı asırlardır Kur’an’dan uzak tutulmuş, onu okuyup anlamaktan yoksun bırakılmış. Türk halkının Kur’an’dan tek isteği ve beklediği, o kitabın Arap harfleriyle telaffuzunu başarıp “sevap” kazanmak olmaktadır.”⁶⁹

Halka dinin buyruklarını aktaran hocaların, Arap güdümlü bir takım Kur’an dışı öğretileri aşılması 21. Yüzyıla kadar uzanan ve dünyayı tehdit eden ciddi bir sorun olduğunu biliyoruz. İnsanların kendi dinlerine ait kitabı anlamak yerine sadece dinlemek ve harflerini telaffuz etmekle sevap kazanacağına inandırıldığı, dinine dair aklına takılan bir soruya cevabı Kuran’da değil hoca efendide arama yanılığısı ve bunların getirdiği bağnazlık, Bektaşî’nin eleştirilerinin odağıdır.

Halkın inançlarını sömürerek bundan menfaat elde edenler, tarih boyunca her coğrafyada ve her tür inanç sisteminde karşımıza çıkar. İşte Bektaşî tipinin en karakteristik özelliklerinden biri de bu kişilerinin karşısında durmasıdır. Bu muhalif ve müdanasız tavrını Allah’a karşı da gösterir. Aslında onun karşı durduğu dinî bağnazlaştırmaya çalışanların sunduğu Allah’tır. Yaradan ile kulun yakın ilişki halinde olması için bir aracıya ihtiyaç duymayacağı gerçeğinin altını çizmek üzere sivriltilir dilini.

“Yazıya geçtiği XV.yüzyıldan çok daha gerilerde sözlü sözlü bir Oğuz geleneğine çıktığını sandığımız Dede Korkut destanının Deli Dumrul’u, Azrail’e kafa tutuşuyla Tanrı ile aracısız konuşmak için “Ölüm Meleği”nin aradan çekilmesi isteğinde direnmesiyle halk fıkralarının Bektaşisini pek andırır. Destanın bu yerinde Dumrul’un Tanrı’ya:

Nice cahiller seni gökte arar, yerde ister,

Sen hod mü ’minler gönlündesin.

Diye seslenişi, bu sözlerden pek hoşlanan Tanrı’nın da Dumrul’u “Deli kavat” diye babacanca anması, Bektaşî edasına ne kadar yaklaşıyor.”⁷⁰

Bektaşî tipinin alışkanlıklarına bakıldığında ise alkol düşkünlüğü ön plana çıkar. Bektaşî’nin İslâm’da haram sayılan içkiyle bütünleşmiş olması muhalif kişiliğinin bir simgesi olabileceği gibi onu Allah’ın emir ve yasaklarına uymayan kişi

⁶⁹ Yaşar Nuri Öztürk, *Allah İle Aldatmak*, Yeni Boyut Yay., 27.basım, İstanbul, 2008, s. 8.

⁷⁰ Eloğlu vd., a.g.e., s. 7.

olarak işaret etmek isteyen zihniyetin abartması da olabilir. Ancak biz fıkralardaki sarhoş, Ramazan günü dahi içki içen hatta ibadethanede içmekten çekinmeyen Bektaşî'yi değerlendirecek olursak bunun da zâhiri haramları ön planda tutanları eleştirme zihniyeti olduğunu düşünebiliriz.

Bektaşî tipinin dış görünüşüne baktığımızda ise giyim kuşamında da dervişliğin esaslarına uygun olarak giyindiğini görürüz. Fıkraların genelinde, sarıklı ve cübbeli olarak tarif edilir. Bu da Bektaşî'ye atfedilmek istenen berduş, kişisel bakımdan uzak, serkeş halin gerçeklikten uzak olduğunun bir göstergesidir. Bu konuya farklı bir pencereden bakarsak, Bektaşî söylendiği gibi kirlî ve özensiz görünüyorsa da bu onun ibadet ve yaşam şeklinde gösterişten, şekilcilikten uzak karakterinin bilinçli bir sunumu da olabilir. Dış temizlik değil gönül temizliği, yenin değil ruhun düzgün olması gerekliliği vurgulanmak istenmiştir.

Bektaşî tipinin bir diğer özelliği ise korkusuzluğudur. O, sadece Allah'tan korkar. Kolluk kuvvetlerinden, kadıdan, hatta Şeyhülislam ve padişah'tan bile bir çekincesi yoktur. Söylemek ya da yapmak istediklerine kimse engel olamaz. Zaman zaman zor durumda kalsa, huzura çıkıp kendisini savunmak durumunda kalsa bile hazırcevaplığı ve kıvrak zekâsı sayesinde kendini kurtarmayı başarabilir.

1.3.2. Bektaşî Fıkralarının Özellikleri:

Bektaşî tipinin toplum içindeki "ortak şahsiyeti temsil yeteneği" kazanmayı başarmış olmasında doğal, hoşgörülü ve halka karışmış olmasının etkisi büyüktür. Kendisini takvada üstün olarak sunmak yerine aksini seçmesi, onun toplum tarafından sevilip benimsenmesine sebep olmuştur. Toplum, samimi olanı sever şüphesiz. Bu benimseyiş, Bektaşî fıkralarının günümüze kadar aktarılmasını sağlamıştır.

*"Fıkralarda ortaya çıkan tip medreseden uzak, şakacı, güler yüzlü, zeki, içkici, ağzı bozuk, taassup ve katılığa karşı hoşgörüyü temsil eden insandır. Bektaşî tipi dini gösterişten uzak kılmak isteyen melâmet anlayışının etkisindedir. Bu anlayışa göre asıl olan özdür."*⁷¹

Tüm dinleri hatta dinleri reddeden Deizm inancını da ele alırsak, Tanrı'ya teslimiyet sadece ibadet etmekle mümkün değildir. Ruhumuzla, zihnimizle, yaşam

⁷¹ Tunca Kortantamer, *Temmuzda Kar Satmak*, Phoenix Yay., Ankara, 2007, s. 182.

şeklimizle, diğerk insanlarla olan ilişkilerimiz ve adalet duygumuzla bir bütün halinde inanmak gerekir. Bektaşî'nin ele aldığı konular ve eleştirileri aslında tüm gerçek inanan ve mantıklı muhakeme yapabilen tüm kulların hemfikir olması gereken meselelerdir.

Sadece yaşadığı toplumu değil tüm insanlığı ilgilendiren konulara değindiği için Bektaşî fıkraları gerçekçidir. Bektaşî fıkralarının en önemli özelliklerinden biri de sadece kendi zümresinin dışında da sevilip kabul görmüş olmasıdır. Zümre tiplerinin dışında kalan Nasreddin Hoca, Bekrî Mustafa, İncili Çavuş gibi fikra tipleri de topluma mâl olmuştur ancak Bektaşî tipinin Türkiye'de kabulünde yüzyıllardır önyargılar olan bir tarikat kültüründen türemesine rağmen halen yaşaması yabana atılır bir başarı olmasa gerek.

2. Mizah Teorileri:

İnsanlığın varoluşundan beri sergilediği gülme kavramı üzerinde yüzyıllar boyu çeşitli araştırmalar yapılmış; gülme kavramı ortaya konan teoriler ışığında açıklanmaya çalışılmıştır.

M.Ö. 300'lerden beri Aristo, Platon, Sokrates, Cicero gibi düşünürlerin üzerinde fikir yürütmeye başladıkları mizah kavramının, belli teorilere oturtularak değerlendirilmeye başlanması 19.yüzyıl itibarıyla başlamıştır diyebiliriz.

*“Batı dünyasında Spencer (1860), Darwin (1872), Stanley (1898), Hecker (1873), Dearborn (1900), Sully (1902), McDougall (1922), Greig (1923), Gregory (1923), Diserens (1926), Hayworth (1928), Kimmins (1928), Diserens Bonifield (1930), Menon (1931), Piddington (1933), Rapp (1947), Monro (1951), Flugel (1954), Fry (1963), Lauter (1964), Berlyne (1969) vd. araştırmacılar, mizah kavramı ve kuramları üzerine eserler vermişlerdir.”*⁷²

İnsanoğlu, çok çeşitli durumlara güler. Bu gülmeleri, mizahi olmayan gülmeler ve mizahi gülmeler olarak iki temel grupta ele alabiliriz. Çalışmamızın konusu olan Bektaşî fıkralarını, mizahi gülme durumları içinde değerlendireceğiz.

*“Gülmeyi anlama işine girerken, yalnızca gülmenin olageldiği durumların çok çeşitliliğine karşı değil, davranışın zaten kuraldışı olan yapısına karşı da hazırlıklıyız.”*⁷³

Çalışmamızda Bektaşî fıkralarını, dört ana temel kurama göre inceleyeceğiz. İnceleme yöntemi olarak önce teori hakkında bilgilendirmede bulunup, teoriye uygun olduğunu düşündüğümüz Bektaşî fıkralarına yer vereceğiz.

2.1. Mizahta Üstünlük Teorisine Göre Bektaşî Fıkralarının Tahlili:

Bu kuramı, kişinin gülme sebebinin kendisini diğer kişiden ya da kişilerden mevki, zekâ, kültür, davranış, yeterlilik, görgü vb. konularda daha üstün görmesinden kaynaklandığı şeklinde açıklayabiliriz. Kendisinin düştüğü komik durumun farkında olmayan, yaşantısını ya da sahip olduklarını farklı sunmaya çalışan, sakarlık ve saflık eden kişiler karşısındakilerde bu duruma düşmemenin

⁷² Eker, a.g.e., s. 135.

⁷³ Morreal, a.g.e., s. 6.

yaşattığı üstünlük duygusunu yaşatırlar. Bu duygu da o duruma düşen kişiye karşı gülme eyleminin gerçekleştirilmesini sağlar.

*“En eski ve olasılıkla hâlâ en yaygın gülme kuramı, gülmenin bir kişinin diğer insanlar üzerindeki üstünlük duygularının bir ifadesi olduğudur. Bu kuram en azından Platon’a kadar geriye götürülebilir. Ona göre, gülmenin uygun nesnesi, insani şeytanlık ve budalalıktır.”*⁷⁴

Platon’a göre, kişilerin gülünç olmasının temelinde kendi durumlarının farkında olmamaları yatar. Kişinin kendisini sahip olduğu değerlerin üzerinde ya da olduğunda başka bir şekle büründürerek sunma çabası gülüncü oluşturur. Akli kıt birinin akıllıyı oynaması, fakir birinin zengin havalara bürünmesi, çirkin birinin çok güzel olduğunu iddia etmesi gibi davranışlar o kişiyi karşısındaki insanların gözünde gülünç kılar. Ancak bu gülmelere bakıldığında bir alay içerir. Aristoteles ve Platon’un fikir birliğine vardıkları alay konusu topluma zarar veren bir davranıştır. İnsanlar karşısındaki kişinin eksik ya da kusurlu yanlarına yönelerek insani yanlarından uzaklaşır ve toplumsal bir huzursuzluk baş gösterir.

Fıkraların, özellikle de Bektaşî fıkralarının, Aristoteles’in bahsettiği gülmenin toplumsal düzenleyici işlevini yerine getirmede etkin bir rolü olduğunu söyleyebiliriz. Yalancı politikacı, din sömürüsü ile halkı aldatmaya çalışan sözde din adamı, kendini toplumdan ayrı bir zümreye mensup gören sonradan görmeler gibi tiplerle alaylı diyaloglar kuran Bektaşî onları doğru yola sokmak için mizahtan yararlanır.

On yedinci yüzyılın önemli düşünürlerinde İngiliz Thomas Hobbes, Üstünlük Kuramını şekillendiren değerlendirmeler yapmış ve İngiliz Devrimi döneminde halkın yaşadığı gerginliğin, korkunun bir yansıması olduğunu ifade etmiştir.

Bireylerin birbiriyle olan ilişkileri, toplumsal koşulların bireyler ve gruplar üzerindeki etkileri üzerine çalışan sosyal psikoloji üstünlük duygusu ile de ilgilenir. Mizah teorisi bakımından değil ama kişilerin hayattan beklentileri ve insanlarla ilişkileri bakımından üstünlük duygusu sosyal psikolojinin incelediği önemli bir konudur. Hatta daha geniş çerçeveden bakarsak üstünlük duygusu, psikolojik

⁷⁴ Morreall, A.g.e., s. 8-9.

analizlerde de kişilerde gözlemlenen, ileri safhaları terapi yahut ilaçlar tedavi edilmesi gereken bir bulgudur.

Üstünlük Kuramı'na göre kişi, karşısındakini mağlup etme psikolojisiyle bir zafer duygusuna kapılır. Avantajın kendisine geçmiş olması duygusuyla keyiflenir ve bu durumdan aldığı haz onu güldürür. Bu gülmenin dozu ve şekli kişiden kişiye değişir. Kimi zaman bıyık altından tabir edilen muzip bir gülme, kimi zaman yeri göğü inleten kakhahalar attırır. Ancak gülme şekli ve tonu ne olursa olsun, gülenin yaşadığı duygu, üstünlük duygusundan başka bir şey değildir.

Üstünlük Kuramı'nın psikolojik bir davranış olarak ele alınışının yanı sıra, bir de bu davranışın fiziksel yönüne dikkat çekmek gerekir. Gülerken yüzümüz ve vücudumuzun aldığı şekil de tıpkı kuramın adı gibi, bir meydan okuma, galebe çalma davranışı içerir.

*“Gülme, der Ludovici, herhangi bir duruma, düşmana ondan daha güçlü ve daha iyi uyum sağladığımızı anlatma yolumuzdur. Birisi bize güldüğünde kendimizi korkmuş hissederiz, tıpkı bir hayvanın ağzını açıp bize dişlerini göstermesi gibi, çünkü gülen kişi kendisini, kendisine meydan okuyan bir düşmanın yerine koyar.”*⁷⁵

Üstünlük Teorisi'nin gülme eylemini açıklayabilecek nitelikte olduğunu, başka bir deyişle gülmenin kaynağının “üstünlük” duygusu olduğunu iddia eden Albert Rapp, gülmenin ilkel bir davranış olduğu fikrindedir.

*“Rapp, “Bir eski zaman ormanında geçen düellonun zafer kükremesi” olduğunu ve böyle bir zaferin sese dönüşmesinin dillerin oluşumdan önce olması gerektiğini savunur.”*⁷⁶

Üstünlük Teorisi bazen de kişinin kendisine karşı gösterdiği bir davranış biçimi olabilir. Kendi sakarlığı nedeniyle yere düşen veya elindekileri düşüren kişi, ya da bir anlık dalgınlıkla normalde sergilemeyeceği bir davranışı, bir yanlış anlamayı sergileyen kişi, kendisinin bu davranışı gösterdiği haline karşı bir üstünlük duygusuyla gülme eylemini gerçekleştirir. Burada kendisini alaya alarak özgüvenli

⁷⁵ Morreall, A.g.e., s. 12.

⁷⁶ Halil İbrahim Şahin, “Bektaşî Fıkraları ve Gülme Teorileri”, Türk Kültürü ve Hacı Bektaşî Veli Araştırma Dergisi, 2010, S. 55, s. 255.

bir tutum sergilemek, kendisine gülünmeden önce durumu kurtarmaya yönelik bir tavırdan da söz edilebilir.

Bektaşî fıkralarının Mizahta Üstünlük Teorisine uygun gördüklerimizden birkaç örnek sıralayarak teorinin örnekler üzerinden daha net anlaşılmasını sağlamaya çalışacağız.

YEGÂNE DERVİŞİ BENİM⁷⁷

Bir hoca ile bir Bektaşî dervişi yol arkadaşı olmuşlar. Hocanın bir beygiri, dervişin de bir merkebi varmış. Mevsim yaz olduğundan akşamüzeri bir çayırılık mahalle muvasalatlarında geceyi orada geçirmeye karar vermişler. Heybelerindeki nevaleden beraberce taam edip biraz konuştuktan sonra yatıp uyumak zamanı gelince hoca:

- Yâ Rabbi, beygirimi sana emanet ettim, sen hıfz et, demiş. Bektaşî de:
- Şeyhim, benim merkebi de sen bekle, demekle hoca hayretle:
- Allah'a emanet et, günaha giriyorsun, demiş ise de derviş aldırmamış. Yatıp uyumuşlar. Ertesi sabah kalktıkları zaman hocanın beygiri meydanda olmadığı halde Bektaşî'nin merkebi orada otlayıp duruyormuş. Bu hali gören hoca hayretle:
- Bu nasıl şey? Allah'a emanet ettiğim beygir gitmiş, Bektaşî'nin merkebi duruyor, diye söylenmeye başlayınca:
- Bunda hayret edecek bir şey yok. Allah'ın kulu bir sen değilsin. Beygiri diğer bir kuluna verdi. Hâlbuki bizim şeyhin yegâne dervişi benim. Tabîî malımı sabaha kadar bekledi, diyerek hocayı da güldürmüş. (s. 90.)

Bektaşî burada hocadan kurnaz davranışı ve hazırcevap kişiliğiyle ona üstün gelişiyile mizah yaratmıştır. Allah ile senli benli konuşmalar, sitemler, hatta itirazlara çekinmeden giren Bektaşî, Allah'ın yoğunluğundan ve her kuluna yardım etmesinin mümkün olmadığından dem vuruyor. Bu fıkradaki mesajda doğru tevekküle de vurgu yapmak istediği düşünülebilir. Bir konu hakkında gereken önlem ya da çalışmayı göstermeyip “saldım çayıra, Mevlâm kayıra” mantığıyla her şeyi Allah'tan beklemenin doğru olmadığı noktasına da değiniyor.

⁷⁷ Bu fıkra ve bundan sonra vereceğimiz fıkra örnekleri Dursun Yıldırım, *Türk Edebiyatında Bektaşî Fıkraları*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2010. Kaynağından aktarılmıştır. Alıntılar metin bitiminde sayfa numaralarıyla parantez içinde verilecektir.

BİR AYNA AL DA YÜZÜNE BAK!

Bektaşî'nin biri, Ramazan günü bir köşeye çekilip kendi kendine demleniyormuş. Öteden gayet çirkin, çopur yüzlü, suratsız bir herif gelip yanına oturur. Bektaşî aldirmayarak keyfine bakar. Beriki:

- Allah'tan utanmadan, bu koca sakalınla, mübarek günde günah işlemekten çekinmiyorsun! gibi birtakım münasebetsiz saçmalarla zavallıyı rahatsız edince Bektaşî'nin sabrı tükenip hiddetle:
- Behey herif! Aynayı al da bir kere şu suratına bak! Sahip çıktığın Allah, seni ne hale koymuş! der. (s. 81.)

Bektaşî'nin en hoşlanmadığı, en sık eleştirdiği davranış modeli kendisini Allah'ın sözcüsü tayin eden kişilerin söylem ve hareketleridir. Bu fıkrada Bektaşî kişinin görüntüsünü, çirkinliğini yerme niyetinde değildir esasen. Bektaşîlik öğretilerine bakıldığında da insanları görüntülerine, sosyal statülerine, eğitimlerine sınıflandırmak, aşağılamak gibi davranışların olmadığını görürüz. Bektaşînin “aynayı al da bir kere suratına bak!” diye terslediği kişiye vermek istediği mesaj, insanları eleştirirken önce kendini ölç, tart, kendi yanlışlarını gör niteliğindedir. Karşısındaki kişi imanca kendini Bektaşî'den üstün görmeye çalışır, Bektaşî de bu durumu her zamanki kıvrak zekâsıyla kendi lehine çevirmeyi başararak rakibini saf dışı bırakır.

BU İŞE ALLAH KARIŞMAZ

İki Bektaşî dervişi bir kış günü yola çıkmışlar. Fakat biraz sonra müthiş bir kar fırtınasına tutulmuşlar. Kuytu bir tarafa çekilerek soğuktan titremeye başlamışlar. Dervişin biri, soğuğun ve tipinin şiddetine tahammül edememiş:

- Hey Allah'ım! Şurada iki garip dervişi soğuktan dondurmak senin şanına düşer mi? diye söylenmiş. Arkadaşı derhal şu cevabı vermiş:
- Derviş Mehmet, Allah'a kabahat bulma. Bu işe o karışmaz. Başımıza gelen bu iş, o ferman dinlemez Mart ayınının halt etmesidir. (s. 83.)

Bu fıkrada da Üstünlük Teorisi'ne örnek olarak verdiğimiz ilk fıkraya benzerlik buluyoruz. Soğuk ve çetin kış koşullarına aldırış etmeden yola çıkıp sonrasında da Allah'a serzenişte bulunmanın mantıksızlığına değiniyor Bektaşî.

SENİN GİBİ HOCANIN BENİM GİBİ MELAIKESİ OLUR

Hocanın biri namazını kılıp etrafına selam verirken yanına sokulan bir Bektaşî:

- Aleyküm selam, deyince hoca:
- Be adam, sen kimsin, namazı fasih ettin, deyince Bektaşî de:
- Sen selam verdin, ben de aldım.
- Ben sana değil, melaikelere selam verdim.

Bektaşî:

- Erenler, ben melaikem, deyince hoca:
- Ulan defol git, sen nasıl melaike olursun, deyince Bektaşî sakın sakın:
- İmanım kızma, senin gibi hocanın benim gibi de melaikesi olur demiş. (s. 98.)

Bektaşî fıkralarını incelediğimizde hemen her fikranın, aynı anda birden fazla kuram ve mizah yaratma yöntemi ile açıklanabilir olduğunu görüyoruz. Anlatı ortamının, fıkraların analizinde belirleyici etkisi olduğundan söz etmiştik. Çalışmamızı metne dayalı bir zeminde meydana getirdiğimiz için bazı fıkralarda kahramanın gözünden duruma bakmak, onun çerçevesinden fikrayı yorumlamak yerinde olacaktır.

Bektaşî'nin sofı din adamlarıyla alaycı konuşmaları, zekâsıyla onların bağınazlıklarına galebe gelişine çoğu fıkroda şahit oluyoruz. Bu fıkroda ise Bektaşî'nin, ham sofunun hocalığının yetersizliğine ve adamın cahilliğine karşı gösterdiği alaycı ifade "Üstünlük Kuramı"nın işaretidir.

ONU ALLAH SORAR

Paşalardan biri, dostlarından bir Bektaşî ile sohbet ederlerken, namazdan bahis açılır.

Paşa sorar:

- Erenler, borcunuz var mı?
- Evet, Bakkal Ahmet Ağaya on lira borcum var.
- Hayır, öyle değil, namaz borcunu sordum, deyince Bektaşî:
- Onu Allah sorar. Sizin soracağınız ancak bakkal borcudur, der. (s. 127.)

Bektaşî ve Paşanın soru cevap şeklinde gelişen diyalogu, bizlere kısa bir âşık atışmasını hatırlatır. Bektaşî her zamanki gibi son sözü söyleyerek karşısındakinin ağzını kapatır, diyecek söz bırakmaz. Kulun günahı, sevabı, yerine getirip getirmediği farzı Allah ile kendisi arasındadır. Bir başka kulun bunu sorgulama ve yargılama hakkı yoktur. Birçok insan bunu sormayı kendisine hak görenlere karşı Bektaşî'nin yaptığını yapmak ister. Bu fıkrada sofunun haddinin bildirilmesi okuyucu ve dinleyicide de bir üstünlük duygusu yaratır.

İLAÇ

Eski paşalardan biri, bir yaz Ramazanında birçok kimselerle beraber Bektaşî'yi de iftara davet eder. Yemekler yenilip kahveler içildiği sırada paşanın ellerindeki egzama Bektaşî'nin dikkatini çeker. Bektaşî paşaya yaranmak için:

- Paşa hazretleri, der. Buradan birkaç mil ötede bir köy vardır. O köyün imamı egzamaya merhem yapıyor. Kısa zamanda bir şey bırakmıyor. Uşağı gönderip imamdan merhemi aldırın, çok memnun kalacaksınız.

Uzun seneler egzamadan şikâyetçi olan paşa, geride uzakta duran uşağına:

- Yarın sabah o köye gider, imamdan baba erenlerin söylediği merhemi alırsın.

Uşak bu uzun Ramazan gününde, imamdan merhem almak üzere saatlerce kendisine yol yürütmek isteyen Bektaşî'ye fena halde sinirlenir.

- Emredersiniz Paşa hazretleri, der. Gideyim, fakat imam belki beni tanımaz, merhemi vermez. Onun için Bektaşî dedesi de beraber gelse fena olmaz.

Ertesi gün merhemi almak üzere yola düzölen uşakla Bektaşî oruçlu oruçlu yollarına devam ederlerken kan ter içinde kalırlar. Bektaşî daha fazla dayanamayıp yolda ilk gördüğü çeşmeye koşup ağzını dayar. Bu hali gören köylüler:

- Babaya bakın, Ramazanda su içiyor, diye alay etmeye başlarlar.

Bektaşî içini çekerek:

- Hayır, evlatlar su içmiyorum. Akşam bir halt yedim, şimdi ağzımı çalkalıyorum, cevabını verir. (s. 141.)

Üstünlük Kuramı'nı açıklarken, kişinin kendi sakarlığı, hatalı davranışı ya da kendini soktuğu müşkül durumu da alaya alabildiği olayların bu kurama dâhil edilebileceğinden bahsetmiştik. İncelediğimiz fıkrada Bektaşî, paşaya hoş görünmek, iltifatını kazanmak amacıyla hastalığına çare olabilecek bir öneride bulunuyor. Ancak uşağın gazabına uğrayacağından haberdar değil. Boşboğazlık ve yağcılık etmenin cezasını yaz günü saatlerce yürüyerek çekmek zorunda kalınca yaptığı hatanın farkına varıyor. Ve kendisiyle dalga geçerek akşam boşboğazlık eden haline aklı başına gelen haliyle üstünlük taslıyor.

HAK DEYİP DURURMUŞ

Bektaşî'nin biri bir Mevlevî'ye nasıl ayin yaptıklarını sorar. Mevlevî:

- Hak deyip döneriz, deyince Bektaşî:
- Yok, azizim, der. Biz bir kere Hak dedik mi, artık dönmeyiz, dururuz.
(s. 121.)

Kulluğun idrakini, insanın iç dünyasına çıktığı manevi yolculuğu ve Vahdet-i Vücudu temsil eden Mevlevî ayinlerindeki sema töreni, tasavvuf vadisinde önemli ölçüde yer kaplar. Tüm tarikatların temelinde nefsi terbiye ederek Allah'a ulaşmak, maddeden sıyrılıp manevi yönde yükselmek, yükseldikçe tevazuuyla alçalmak vardır şüphesiz. Ancak tüm ilahi dinler nasıl ki mezheplere ayrılarak bir takım ibadet ve inanç farklılıklarına uğramışsa tarikatlar da aynı şekli farklara uğramışlardır.

Bektaşî fıkralarını incelerken, fıkranın diğer kahramanı olan Mevlevî dervişlerine karşı ince bir alay, onların bakış açılarına ve ibadet şekillerine karşı eleştiriler görürüz. Bu fıkrada da aslında Mevlevî dervişin "Hak deyip döneriz" ifadesiyle sema gösterisinden bahsettiğini biliyoruz. Bektaşî ise her zamanki hazırcevap hali ve sivri diliyle bunu Hak yolundan dönmek olarak yorumlayıp kendi anlayışlarını Mevlevîlerden üstün göstermeye çalışır.

2.2.Mizahta Uyumsuzluk Teorisine Göre Bektaşî Fıkralarının Tahlili:

Bu kuramı kişinin, bir durum karşısında beklediği belli bir sonuca karşın, beklemediği ve durumla uyuşmayan bir sonuçla karşılaşması olarak tanımlayabiliriz. Uyumsuzluk Kuramı'nda gülme eylemini oluşturan durum, beklenmeyenle karşılaşmış olmasıdır.

Gülmeyi oluşturan unsurlara ve gülme kuramlarına dair tanımlamalara bakıldığında uyumsuzluğun komiğin temeli olduğu yönünde saptamalara da rastlarız.

"Yves Delage, Revue du Mois'da çıkan ilginç bir yazısında, bizim komikle ilgili anlayışımıza karşılık kendisinin saptadığı şu tanımlı veriyordu: "Bir şeyin komik olması için, sonuçla neden arasında uyumsuzluk olması gerekir." ⁷⁸

⁷⁸ Bergson, a.g.e. s. 115.

Uyumsuzluk Kuramı'nda gülmeyi oluşturan zeminin bilişsel yönde, zihinsel bir süreç izlediğini görürüz. Yaşadığımız toplumda olup biten olaylar, insani ilişkiler, nesnelere, davranışlar vs. zihnimize kodlanmış belli kalıplar içindedir. Uyumsuzluk Kuramı, olaylar karşısında alışlageldik sonuçlar dışında, beklenmedik sonuçlar yaşadığımız noktada gülme eylemini doğurur.

“Pascal'ın belirttiği gibi, “Kişiyi, umduğuyla bulduğu arasındaki şaşkırtıcı orantısızlıktan başka hiçbir şey daha fazla güldüremez.”⁷⁹

İnsanın önce kendi bireysel hayatı, sonra etkileşim halinde olduğu insanlarla olarak yakınlık ve ilişki içeriğine göre aslında yazılı olmayan fakat belirlenmiş bazı kurallar, içine girilmiş bazı kalıplar vardır. Bu kalıplar belli bir akış çerçevesinde gereklilik sıklığına göre sıralanır. İşte bu alışlageldik ve beklenen akışta sapma olduğunda uyumsuzluk yaşanır. Mizah teorilerini incelediğimiz için bu uyumsuzlukların gülmeye dönüşmelerini ele alacağız. Ancak bazen bu uyumsuzluklar insanın gerilmesine sebep olur. Türk milletine mahsus olduğunu tahmin ettiğimiz “sinirden gülüyorum, sınırlarım boşaldı” gibi ifadelerin de uyumsuzluk kuramı altında değerlendirilmesi mümkündür. Her gün aynı saatte durakta olan otobüsün en önemli işinin olduğu gün gecikmesi, normalde hiç kesilmeyen elektriklerin şampiyonluk maçının başlama düdüğüyle kesilmesi, pişirmekte ustalaştığımız en başarılı yemeğimizin misafir davet ettiğiniz gün yenemeyecek kadar kötü olması, sadaka verdiğiniz dilencinin “Allah razı olsun” demek yerine parayı beğenmeyip beddua etmesi... Tüm bunlar normalde beklenen sonucun dışında sonuçlarla karşılaşılma durumudur ve “sinir gülmesi”ne neden olabilir.

Bektaşî fıkralarının Mizahta Uyumsuzluk Teorisine uygun gördüklerimizden birkaç örnek sıralayarak teorisinin örnekler üzerinden daha net anlaşılmasını sağlamaya çalışacağız.

⁷⁹ Morreal, a.g.e., s. 25.

DEDİKLERİMİN AKSİNİ YAPIYORDU

Adamın biri hasta yatmakta olan çocuğuna okuyup dua etmesi için bir Bektaşî babasını çağırmış. Bektaşî gelip çocuğun başında okuyup üfleterek elini sürüp:

- İnşallah bu çocuk ölür, demiş.

Buna canı sıkılan ev sahibi ses çıkarmadan Bektaşî'yi yolcu etmiş. Aradan birkaç gün geçince hasta çocuk iyileşip kalkmış ve bir gün Bektaşî'ye rastlayan adam:

- Bana erenler, geçen günler seni götürüp hastamıza dua etmeni istemiştik. Siz aksine beddua ettiniz. Fakat Allah'a çok şükür çocuk iyileşti. Senin kötülüğün yanına kaldı, diye kahırlanan adama Bektaşî fütursuzca:
- Oğlum, o sırada benim Allah ile aram yoktu. Dediklerimin hep aksini yapıyordu. Ben öyle istedim ki çocuğa sıhhat versin, demiş. (s. 77.)

BUGÜNLERDE ARAMIZ BOZUK!

Bektaşî bir kasabaya uğramış. Bakmış ki çoluk çocuk bütün kasaba halkı toplanmış, feryad ve figan ediyorlar. Bektaşî:

- Ne oluyor yâ hu, diye sormuş.
- Yağmur duasına çıkıyoruz, demişler.
- Bir yağmur için bu kadar feryat edilir mi? Ben size istediğiniz kadar yağdırayım, demiş.
- Yağdır bakalım, demişler.

Bektaşî bir tas su istemiş. Su gelince gömleğini çıkarıp ıslatmış, sıkmış, kurusun diye bir çalının üzerine koymuş. Birkaç dakika sonra sel gibi yağmurlar boşanmağa başlamış. Halk, Bektaşî'nin elini öperek:

- Evliya mısın, nesin be mübarek? Demişler. Baba eliyle gökyüzünü göstererek:
- Bu günlerde aramız bozuk, demiş. Bu işi gömleğim kurumasın diye yaptı. Yoksa bende ne evlialık, ne de kerametten eser yok. (s. 80.)

Uyumsuzluk Teorisinde, beklenmedik uyumsuz bir sonucun kendi içinde bir uyumluluk sergileyebildiğinden bahsetmiştik. Örnek olarak verdiğimiz bu ilk iki fıkrada davranış biçim olarak benzerlik görüyoruz. İlk fıkrada hasta çocuğa dua

etmesi için çağırılan Bektaşînin, çocuğun şifa bulması üzerine dua etmesi beklenir. Ancak Bektaşî, çocuğun ölmesini dileyerek bir çeşit beddua eder. Bu beklenmeyen davranış, Bektaşî babasının dua etme şeklidir aslında. Dilediğinin tersi gerçekleştiği için o da böyle bir ters mantıkla hareket ettiğini söyleyerek uyumsuz durum içinde bir mantık oluşturuyor.

İkinci fıkrada da aynı şekilde Allah'ın, kendisinin dualarını kabul etmediği gibi her zaman zor durumda bıraktığını söylüyor ve bunu kendince ispatlıyor. İki fıkrada da Bektaşî'den keramet bekleyen ya da durumu bu dervişin kerametine bağlamak isteyen halk yanılıyor.

YA İĞNENİN DELİĞİNİ BÜYÜTÜR YA DEVEYİ KÜÇÜLTÜR

Bektaşî dervişlerinden birine:

- Erenler! Cenâbı Hak her şeye kadirdir, dersiniz; bir dikiş iğnesinin gözünden bir deveyi geçirebilir mi? demişler. Bektaşî:
- Vızır vızır, der.
- Nasıl? Diye sorulunca:
- Ya dikiş iğnesinin gözünü büyütür, ya deveyi küçültür, geçirir, der. (s. 77.)

Bir dikiş iğnesinin deliğinden bir devenin geçmesi normal şartlarda mümkün bir durum değildir muhakkak. Bu uyumsuz bir durumdur ve bunun mantık çerçevesine oturabilmesi ya iğnenin deliğinin büyümesine ya da devenin küçülmesine bağlıdır.

ALLAH'IN İŞİNE KARIŞMAM

Bektaşî babalarından biri bir gün hamama gider. Soyunup dökünerek içeri girer. Terlemek için göbek taşına yatar. Zihni daldan dala uçarak muhtelif mevzular üzerinde düşünmeye başlar. Bu sırada gözleri, hamam böceklerine ilişir. Bir müddet de onları tetkike girişir. Sonra kendi kendine:

- Hey Allah'ım!... Senin öyle garip hikmetlerin vardır ki, onları bir türlü anlayamıyorum... Meselâ, şu hamam böceklerini ne diye yarattın? Haydi, yarattın fakat şu mermerin içine ne diye kapattın? Niçin bu çirkef suların içine attın? Diğer böcekler dağlarda, kırlarda kendilerine göre envayi yiyecekler dolu topraklarda gezip tozup bol bol karınlarını doyururken, yazık

değil mi sıcakta bulunan bir zerre nafaka aramak için oradan oraya koşan bu zavallı mahlûklara? Bari bir faydaları olsa yüreğim yanmaz, diye söylenir.

Yıkanır, temizlenir, hamamdan çıkar. Tekkesine gittikten sonra vücudunda bir kaşınma başlar. Şurasında burasında birtakım çıbanlar çıkar. Bilhassa oturacak yerindeki çıbanlar büyüyerek babanın başına büyük iş açar. Baba hekimden hekime koşar. Tavsiye edilen ilaçları yapar. Bunlardan fayda görmek şu tarafa dursun, bilakis günden güne ıstırabı artar. Vaziyeti gittikçe fenalaşır. Doğru dürüst oturmaya hasret kalır. Artık yüzüstü uzanarak ıstırabının şiddetinden günlerce, haftalarca, aylarca bar bar bağırır. Günün birinde eski dostlarından biri ziyarete gelir. Babayı o halde görünce müteessir olur.

- Ne oldu baba erenler?... diye sorar. Baba da şöylece yana yıkıla derdini anlatmaya başlar:
- Altı ay kadar evvel hamama gittim. Hay gitmez olaydım... Hamamdan geldikten sonra vücudumu bir kaşıntı sardı. Çıbanlar çıkmaya başladı. Nihayet bu hâli aldı.
- Tedavi ettirmedin mi?
- Ettirmez olur muyum hiç? Müracaat etmediğim hekim, kullanmadığım ilaç kalmadı.
- Merak etme, ben sana bir ilaç tavsiye edeyim. Onu yap. Derhal ifâkat bulursun...
- Aman...
- Amanı zamanı yok erenler. Bir haftada hiçbir şeyin kalmaz.
- Nedir bu ilaç?
- Hemen birini hamama gönder. On tane hamam böceği getirt. Onları bir havanda güzelce dövürt. Çıbanlarının üzerine sürdür. Eğer bir haftada çıbanların tamamıyla kurumazsa yüzüme tükür.

Baba, hemen:

- Derviş Memed! Diye dışarı seslenir. Gelen dervişe:
- Çabuk şuradaki hamama git de on tane böcek tut getir, diye emir verir.

Derviş Memed, hemen hamama koşarak böcekleri getirir. Zavallı hayvanlar bir havanda dövülür. Babanın çibanlarına sürülür. İlaç daha ilk günden tesirini yapar. Bir hafta sonra da çibanlardan hiçbir eser kalmayarak baba erenler, dipdiri ayağa kalkar.

Aradan bir müddet geçer. Baba Bursa'ya kadar bir seyahate çıkmak ister. O tarihte vapur olmadığı için Yemiş İskelesinden bir gemiye biner. Sakin ve latif bir havada gemi hareket eder. Baba, geminin baş tarafında تنها bir köşeye yerleşir. Sofrasını açar, ufaktan ufaktan demlenmeye başlar.

Gemi, müsait bir rüzgârla hayırsız Adaları geçer. Bozburun'a doğru yaklaşır. Birden bire hava değişir. Müthiş bir fırtına kopar. Gemideki halk feryadü figana başlar. Yelkenler parçalanır. Geminin vaziyeti çok tehlikeli bir hal alır. Kaptan bütün yolcuları geminin güvertesine toplayarak neticenin vahametini anlatır:

- Ben elimden geleni yaptım. Artık iş Allah'a kaldı. Şuraya oturun da hep bir ağızdan dua edin. Belki Cenâb-ı Hakkın merhameti imdadınıza yetişir, demeye mecbur kalır. Yolcular toplanırlar. Büyük bir korku içinde Allah'a yalvarmaya başlarlar.

Bu sırada kaptanın gözü geminin baş tarafına ilişir. Yeşil sarıklı, beyaz tacını bir tarafa eğmiş, oraya yan gelmiş olan babayı demlenmekle meşgul görünce fena halde hiddetlenir. Hemen oraya fırlar. Babanın karşısına dikilerek:

- Behey zındık herif! Allah'tan korkmaz mısın? Herkes, şurada zâri zâri inleyerek Allah'tan merhamet dilenirken sen burada rakı içmeye utanmaz mısın? Diye bağırmaya başlar. Baba, kaptanın sözlerini sonuna kadar dinler. Başını hafif hafif sallayarak manalı bir edâ ile gülümser:
- Bana bak! Ben, ömrümde bir defa Onun işine karıştım. Tam altı ay kırımın üstüne oturamadım. Neme lazım, benim... Deniz Onun değil mi? İsterse batırır, isterse çıkarır... Siz dua edin. Ağlayın, sızlayın. Yalvarın, yakarın. Ne isterseniz yapın. Ben, Onun işine karışmam. (s. 88.)

Bu fıkrada gemi kaptanının beklentisi, her yolcu gibi Bektaşî babasının da dua ederek geminin batmaması için Allah'a yakarmasıdır. Hatta yeşil sarıklı bir dervişin, dua etmede diğerlerine önderlik etmesini bekler belki de. Ancak Bektaşî, kurtulmak için bile olsa dua etmeyi Allah'ın işine karışmak olarak değerlendirir. Zira fıkranın

başında Allah'ın işine karıştığı için cezalandırılmış olduğunu düşündüğü hamam böceği hikâyesi vardır.

Tabii bu fıkrada bir de her yaratılmışın yeryüzünde bir vazifesi olduğuna, hiçbir canlının sebepsiz yaratılmadığına ve Allah'ın hikmetinden sual olunmayacağına dair bir ders bulunduğunu da söylemek gerekir.

BENİM KAPIMI ALSIN KENDİ EVİNE TAKSİN

Bektaşî dervişlerinden birisinin kapısını hırsız çalıp götürmüş. Bunu gören Bektaşî mahalledeki mescidin kapısını sökerek kendi evine getirmiş. Komşuları bunu neden yaptığını sorarak Bektaşî'ye kızınca:

- Benim evin kapısını çaldılar. Ben de Ona havale ettim. Çünkü O, hırsız pekâlâ bilir. Onu yakalasin, benim kapımı da kendi evine taksin, der. (s. 82.)

Allah, şüphesiz ki her şeyi bilen, gören ve duyardır. Bektaşî'nin de bu gerçeğe bir itirazı yoktur. Mescidin kapısını sökmesi beklenmeyen, mantık dışı bir davranış olmakla beraber Allah'ın gereğini yerine getireceğine dair inancını mizah yoluyla dile getiriyor.

BANA NE

Bektaşînin biri yolda bir dilenciye rastlamış. Dilenci sarılı kolunu Bektaşînin suratına doğru uzatıp acayip sesler çıkararak merhametini celbetmeye çalışmış. Bektaşî bakmış, rahat yok:

- Bana ne? demiş... Ben mi yaptım? (s. 246.)

Dilenci Bektaşî'ye yaralı kolunu uzatarak merhamet etmesini sağlamak ve bu sayede sadaka koparmak niyetindedir. Bektaşî ise hazırcevap kişiliğini bir kez daha konuşturarak başına gelen bu durumun müsebbibinin kendisi olmadığını söyler. Böylelikle bir dilenci ile münasebete giren bir kişi arasında geçmesi gereken diyalogun dışında bir iletişimle karşılaşırız.

GECELİĞİMİ ALMAYA GİDİYORUM

Zürefâdan bir Bektaşî dervişini arkadaşları bir gün erbâb-ı fenden bir nâtıkaperdâzın vereceği konferansı dinlemeye götürmüşler. Konferansçı ayağa kalkıp söze başlayarak:

- Efendiler, bugün size arz edeceğim mesele yirmi iki kısımdan ibarettir, deyince derviş oturduğu yerden kalkıp kapıya doğru yürür. Arkadaşları:
- Yâhu nereye gidiyorsun? Dediklerinde:
- Gidip geceliğimi getireceğim. Çünkü sabahı burada edeceğimize şüphe yoktur, cevabını verir. (s. 232.)

Konferansın uzun süreceğini anlayan Bektaşî'nin bundan klasik söylemlerle yakınması beklenirken, saatlerce orada bulunmaktan duyacağı rahatsızlığı geceliğini almaya gideceğini söyleyerek ima etmesi duruma uyumsuz bir davranıştır.

ALTINI GÖRECEĞİ GELMİŞ

Fakir Bektaşî'nin biri bir sarraf dükkânının önünden geçerken durup camekândaki paraları seyre başlar. Sarraf:

- Para mı bozduracaksın? Diye sorunca:
- Hayır, altınları göreceğim geldi de bakıyorum, demiş. (s. 230.)

Sarraf dükkânının önünde altınları seyreden Bektaşî'nin bunu yapma nedeni, altınlara ve paralara sahip olmadığı için bir iç geçirme, imrenmedir şüphesiz. Sarrafın sorusu üzerine verdiği yanıt ise normalde mantığı olmayan, duruma uygunsuz ve beklenmedik bir cevaptır. “Uyumsuzluk Teorisi”ne verilebilecek yerinde bir örnektir.

İŞTE BÖYLE YEDİM!

Bahçesinde meyve yetiştirmeye pek meraklı biri bir gün ziraat muallimlerinden bir zata gidip:

- Bahçemde gayet güzel iki cins incir yetiştirdim. Fakat bunların daha mükemmel olabilmesi ihtimalini düşünüyorum. Size yarın bunlardan birer tane göndereyim; görünüz de bu bâbda rey ve mütalaalarınızı bana yazınız, der:

- Ertesi gün komşusu bulunan fakara-yı Bektaşî'den bir kimseye iki incir ile bir mektup vererek ziraat muallimine gönderir.

Derviş yolda incirin birini safâ-yı hatırla ekleder. Diğerini götürür. Ziraat muallimi incirlerin iki olacağını bildiği cihetle:

- Baba, incirin öteki ne oldu? Diyerek sorar. Derviş:
- Onu gelirken fakir yedim, der. Muallim:
- Nasıl yedin? Diyerek izhâr-ı hayretle sual eyledikte derviş elinde bulunan ikinci inciri ağzına atarak:
- İşte böyle yedim, der ve onu da ekleder. (s. 219.)

Bektaşî'nin alışlagelmiş hazır cevap pişkinliğini gösteren bir başka güzel örnek görüyoruz. Ziraatçıya teslim edilmek üzere kendisine emanet edilen iki inciri eksiksiz olarak teslim etmesi gerekirken, nefesine yenik düşüp birini yer. Teslim edeceği zatın karşısına çıktığında ise kalan bir tanenin işe yaramayacağını anlayınca onu da bir laf cambazlığıyla yiyiverir. Bir incir eksikken “nasıl yedin?” sorusuna yaptığından pişmanlık ve mahcubiyet duyarak cevap vermesi gerekirken, Bektaşî yine beklenmeyeni yaparak komiği oluşturur.

AĞZA GÖRE DEĞİŞİR

Bektaşî'ye sormuşlar:

- Rakı helal midir, haram mıdır?
- Ağza göre değişir, demiş. (s. 188.)

Dinen yasaklanmış bir şeyin kişiye göre farklılık gözetmeyeceği, tüm insanları kapsayacağı aşikârdır. Bektaşî'ye rakının helal olup olmadığını soranlar, kuşkusuz kesin haram cevabını beklerler. Bektaşî yine onları şaşırtan bir cevap vererek beklenmeyeni ortaya koyar. Tabii Bektaşî'nin verdiği bu cevapta, Bektaşîlik felsefesinin inceliğini, şekilden çok mana ve niyete göre değerlendirme yapılması gerektiğine vurgu yapıldığını da gözden kaçırmamak gerekir.

VURMA, HAYVANDIR

Başıboş bir deve, bir camii kapısını açık görmekle içeri dalmış. Gezindikçe başını kandillere çarpıp kırarmış. Kayyum görüp döve döve deveyi dışarı çıkarmaya çalışır iken oradan geçen bir Bektaşî deveyi niçin dövmekte olduğunu kayyumdan sorup da “camiiye girdiği için dövüyorum” cevabını alınca:

- Vurma, hayvandır. Akli ermeyerek girmiş. Bak hiç benim camiiye girdiğimi gördün mü? Demiş. (s. 152.)

Bektaşî'nin camiiye gitmeye ve ibadet etmeye yanaşmadığını biliyoruz. Çevresindekilerce de bu gayet iyi bilinen, eleştirilmesine rağmen aslında kabul görmüş bir durumdur. Camiiye giren deveyi döverek dışarı çıkarmaya çalışan adama “vurma, hayvandır” diye başladığı cümlenin devamı beklenmedik bir şekilde devam eder. Hayvanın bilmeyerek camiiye zarar verdiğini söyleyeceğini zannederken, akli erse camiiye girer miydi ifadesiyle “Uyumsuzluk Teorisi”ne güzel bir örnek verir.

2.3.Mizahta Rahatlama Teorisine Göre Bektaşî Fıkralarının Tahlili:

Gülmenin sinirsel enerjinin boşalımı olarak görüldüğünü dikkate aldığımızda, bu teorinin de enerji boşalımını esas aldığını söylemek mümkün olur. İnsanlar günlük hayatları içerisinde istemeden de olsa uymaları gereken toplumsal kurallar, yasal düzenlemeler vardır. Bu kuralların yanı sıra, bastırılmış cinsel dürtüler, yazılı veya yazılı olmayan, geleneksel olarak uygun görülmeyen, hoş karşılanmayan davranışlara karşı kişide bir baskı oluşur. Bu baskıların bir de dinî boyutu vardır. Allah inancı olmayan biri bunu kamuya açık bir alanda rahatlıkla ifade edememenin baskısını yaşar. Veya ait olduğu toplumun ağırlıklı dinine değil de başka bir dine veya mezhebe bağlı ise alacağı tepkilerden çekindiği için bunu toplum içinde ifşa edemez. Bu mecburiyetten kaynaklı baskılar, rahatlama teorisinin temelini oluşturur.

“Rahatlama kuramına, en erken, Shaftesbury’nin 1711 yılında yayımlamış olduğu “The Freedom of Wit and Humor” [Nükte ve Mizahın Özgürlüğü] başlıklı makalesinde rastlıyoruz. ‘Açık yürekli insanların doğal ve rahat ruh halleri kısıtlandığında ya da denetim altına alındığında, içinde buldukları sıkıntılı durumdan kurtulmak için başka hareket yolları arayacaklardır.’”⁸⁰

İnsanlar, üzerlerindeki baskılara ciddiyetle direnip karşı çıkmakta zorlanırlar. Çünkü bunun getireceği sonuçlar yaşam standartlarını hatta yaşamlarını bile tehlikeye sokabilir. Ancak mizah yoluyla ironi, hiciv veya espri yöntemleri kullanılarak eleştirmek, bu baskılara şaka yoluyla karşı çıkmak bir çeşit rahatlama sağlayacaktır.

Toplumsal veya bireysel baskı altında kalan kişinin bu kısıtlamadan dolayı duyduğu rahatsızlık, bir boşalım ihtiyacı oluşturur. Bu koşullar altında iken oluşan mizahi, Rahatlama Teorisi şemsiyesi altında değerlendirmek uygun olacaktır.

Psikanaliz kuramını ortaya koyup geliştiren Sigmurd Freud, şakaların bilinçaltındaki duygu ve düşünceleri, bilinç üstüne çıkarmak için yapıldığını ileri sürmüştür. Şaka kavramına dair bu genel tanımın, Rahatlama Teorisini tanımlarken de destekleyici olduğunu görürüz. Bu teorinin cinsel içerikli fıkraları da kapsadığını eklemek gerekir. Toplumsal tabular nedeniyle bastırılmış cinsel düşünceler ve kavramlar fıkra yoluyla alıcıda bir rahatlama duygusu oluşturur.

Bektaşî fıkralarının Mizahta Rahatlama Teorisine uygun gördüklerimizden birkaç örnek sıralayarak teorinin örnekler üzerinden daha net anlaşılmasını sağlamaya çalışacağız.

⁸⁰ Morreall, a.g.e., s. 32.

BEN HER GÜN TÂCİZ ETMEM

Ramazan ayı, dileklerin kabul olduğu aydır. Allah'tan ne istersen verilir, demişler. Bektaşî'nin biri de bunu duymuş. Çoktan beri veremediği borcunu ödemek için camiye giderek namaz kılar, duaya başlar:

- Yâ Rabbi, evine ilk defa geldiğim gündür, ben bunlar gibi günde beş defa gelip seni taciz etmem. Borcumu verecek kadar para ihsan eyle. Bir daha gelmem, demiş. (s. 81.)

Bektaşî, o güne kadar Allah'ın evine gitmemiş olmamış mahcubiyeti belki de biraz stresiyle bir çeşit günah çıkarıyor. Bulunduğu durumun farkında olup bunu mizaha çevirip kendini rahatlatmaya çalışıyor.

HANGİSİ DAHA UĞURSUZMUŞ?

Avcı Sultan Mehmed diye anılan Dördüncü Mehmed bir gün akşama kadar uğraştığı halde bütün attıkları boşa gider. Bunun sebebini sabahleyin ilk gördüğü adamın uğursuzluğuna hamlederek: "Saraydan çıkarken kapı önünde sallana sallana biri geçiyordu. Sivri külahlı, sırtı kamburumsu. Bana çabuk bulun." Emrini vermiş. Hemen tanımışlar, meşhur Bektaşî Ayyaş Hamza. Karakullukçular yaka paça adamı huzura getirirler. Öyle bir uğursuzun yaşamak hakkı olmadığı için derhal asılmasına irade çıkar. Bektaşî der ki:

- Sabahleyin ilk beni gördüğünüz için iki keklik bile vuramadınız. İyi ama padişahım, benim de bu sabah ilk gördüğüm siz oldunuz fakat benim kellem gidiyor. Uğursuzluk hangimizde fazla?
Cevap padişahın o kadar hoşuna gider ki hayatını bağışladıktan başka bir kese de altın verir. (s. 91.)

Tüm yetkiyi elinde bulunduran padişahın tüm halk gibi Bektaşî de korkar muhakkak. Padişahı kızdırmak, sorgusuz, yargısız kelleyi kaybetme riski taşır. Ancak Bektaşîlik biraz da kelle koltukta gezmektir. Bektaşî Babalarının din âlimleri ve padişahlarca çok kabul görmemelerine rağmen, ince zekâ ile örülü söylemleri, kendinden emin korkusuz değerlendirmeleri hoşgörüle karşılanmalarına sebep olmuştur. Padişah, baskısı altındayken bile espri yapabilen, aslında padişahın uğursuz olduğunu herhangi bir zamanda kendisine söylemeyi arzu eden Bektaşî'nin cesaretinden ve espri anlayışından etkilenir. Bu da Bektaşî'nin hem canını kurtarmasına hem de bir kese altınla ödüllendirilmesine yol açar.

ALLAH'A EMANET

Bir gün Bektaşî, mademki Allah'ın evidir, o halde en güvenilir yer de orasıdır diye eşeğini camii avlusundaki bir ağaca bağlar. Bağlarken de “Allah'a emanet” demeyi unutmaz. İşini bitirir, eşeğini almak için camiiye döner. Bir de bakar ki eşeği çalmışlar. O zaman şöyle der “Ey Allah'ım, senin evinde sana emanet ettiğim başı bağlı bir eşeği bile bekleyemedikten sonra cümle âlemi nasıl idare edeceksin?” (s. 86.)

Bektaşîler ekseriyetle yoksul kimselerdir. Belki de sahip olduğu en değerli şey olan eşeğini kaybetmek, Bektaşî için çok büyük bir kayıptır. Bu kaybın acısı ve çaresizlik duygusu onu Allah'a sitem etmeye iter. Bu sayede sinirsel bir boşalım ve kısmî de olsa bir rahatlama yaşar.

PEPE MUSA

Bektaşî'nin biri, nasılsa bir gün camiye gitmiş. Hoca kürsüye çıkmış, vaaz ediyormuş. Musa peygamberin pepe olduğundan, dilinin açılması için Allah'a dua ettiğinden, Tur dağında Tanrı ile konuştuğundan söz ederken, Bektaşî duramaz, ellerini göğe kaldırarak; “dağ başında Pepe Musa ile konuşursun. Gel benimle konuş, sana neler söyleyeceğim” der. (s. 83.)

Bektaşî'nin Allah'la senli benli konuşmalarına başka fıkralarda da şahit olduk. Sözünü sakınmadan aklından geçenleri paylaşmaktaki rahatlığını, Allah söz konusu olduğunda da bozmaz. Ancak Allah'ın Hz. Musa ile konuştuğunu üstelik Musa peygamberin konuşmasında tekleme olduğunu öğrendiğinde, kendince sitem eder.

ALDIĞIN KARI NAMUSLUDUR

Zengin ve fakat yetmişlik bir zat yeniden izdivâca karar vererek bir fakir ailenin kızını ister. Her iki tarafı tanıyan bir Bektaşî derviş ihtiyara:

- Bu yaştan sonra izdivaçtan maksudınız nedir, diye sorar.

İhtiyar:

- Baba efendi, mâlum ya, evladım yoktur. Evladım olsun için izdivaç ediyorum, deyince baba:
- Fakat alacağınız kadın pek namuslu bir kadındır, cevabını verir. (s. 167.)

Rahatlama Teorisinde, cinsel içerikli konuların, toplumsal baskı altında tabu olarak görülen meselelerin de yer aldığından bahsetmiştik. Günümüzde dahi ülkemizde halen bazı bölgelerde üzerinde konuşulamayan cinsellik bu fıkranın temelini oluşturur. Bektaşî aslında, yetmiş yaşına gelmiş bir adamın cinsel yetersizlik içinde olacağını ve çocuk sahibi olmak istiyorsa, eşinin bu çocuğa ancak bir başka kişiyle yaşayacağı cinsel münasebet yoluyla hamile kalabileceğini ima ediyor. Esprinin inceliği ve yerindeliği bir kez daha Bektaşî'nin farkını ortaya koyuyor.

KADIN HASRETİ

Seyahate çıkan bir Bektaşî, dağ başında yaşlı, sevimsiz, perişan bir kadın gördü. Aylarca kadın hasreti çektiği için onu peri kadar güzel görerek dayanamayıp kollarının arasına alır. Fakat sonra kadının yüzüne bakınca istemeyerek:

- Yârabbi, dedi. Bunu da deftere günah diye mi yazacaksın? (s. 244.)

Bektaşî yaptığı hareketin günahı olduğunu biliyordur muhakkak. Ne kadar gözü dönmüş, sağlıklı düşünemeyerek bu günahı bir anlık gafletle işlemiş olsa da kadının çirkinliğini günahı hafifletecek ya da ortadan kaldıracak bir sebep haline getirmeye çalışır. Günaha girme endişesiyle kendisini baskı altında hissederek Allah'a karşı savunmaya yapmaya çalışması Rahatlama Teorisine güzel bir örnektir.

SENİ GÖRÜNCE CAN MI KALIR?

İkinci Mahmud, Bektaşîlerin düşmanıydı. Bir gün bir tekkeyi bastılar. İçerdekilerin hepsi birer deliğe sinerler. Yalnız ihtiyar bir Bektaşî kaçamayarak ortada kalır. İkinci Mahmud babaya sorar:

- Baba, canlar nerede?

Baba hemen cevap verir:

- Şevketlü sultanım, seni görünce can mı kalır? (s. 248.)

Padişah yönetiminde tüm kullar padişahı korkar, emirlerini eksiksiz yerine getirmelerse canlarından olacaklarından bilirler. Bektaşîlerin de her devrin padişahı tarafından pek sevilmediğini, hatta bazı padişahların düşmanca tutumlarına maruz kaldıklarını biliyoruz. Bu fıkrada da Bektaşî Babası, kendilerine düşman olan İkinci Mahmud'un tekkeyi basmasıyla yaşanan korkuyu mizahi bir dille yorumlar.

YÜZ PARA İLE HİCAZ'A GİDİLMEZ YA!

Zenginlerden biri Bektaşî fukaralarından birine yüz para verir. Baba "eyvallah" deyip yürüyünce arkasından seslenir:

- Biliyorum baba, bunu alınca meyhaneye gideceksin...

Bektaşî şu cevabı verir:

- Birader, yüz para ile de Hicaz'a gidilmez ya!... (s. 197.)

Toplumun zihniyetinde bir dervişten beklenen, dinî vecibelerini yerine getirmesi ve günahlardan uzak durmasıdır. Ancak Bektaşîler, halkın nazarında yaşantılarındaki farklılıkla kabul görmüş, o halleriyle sevilmiş kişilerdir. Fıkırada Bektaşî dervişine sadaka veren şahıs, aslında o paranın meyhaneye gideceğini bilerek verir, bunu da ifade eder. Bektaşî ise, toplumsal baskının kendisini kısıtlamasına müsaade etmez ama bir yandan da durumu kılıfına uydurmayı başarır. Sanki elinde Hicaz'a gidecek parası olsa gidecekmiş gibi paranın oraya gitmeye yetmeyeceğini ifade ederek hem komiği oluşturur, hem de toplumsal baskıdan ustaca sıyrılmayı başarır.

2.4.Mizahta Kavrama Teorisine Göre Bektaşî Fıkralarının Tahlili

Uyumsuzluk Kuramı ile benzerlik gösteren Kavrama Kuramı, fıkra kahramanı veya kahramanları arasında oluşan bir kavrama hatasına dayanır. Yanlış anlamalar, mantık hataları, kavrama yoksunluğu gibi durumlarda oluşan mizah teorisidir.

Belirttiğimiz gibi, durumda bir beklenmediklik yaşanması ya da olması gerekenle olan arasında uyumsuz bir sonuç ortaya çıkması nedeniyle uyumsuzluk kuramıyla bir arada da değerlendirildiği görülür.

Ancak kavrama veya idrak noktasındaki uyumsuzluk olarak incelersek müstakil bir kuram olarak ele alınması mümkündür.

Bektaşî fıkralarının Mizahta Kavrama Teorisi'ne uygun gördüklerimizden birkaç örnek sıralayarak teorinin örnekler üzerinden daha net anlaşılmasını sağlamaya çalışacağız.

KORKMA! ALLAH KERİMDİR

Bir Bektaşî, yelken gemisine binip giderken birden bire fırtına zuhur etmekle gemi dalıp çıkmaya, Bektaşî de fena halde korkmaya başlar. Yolculardan biri yanına sokulup “Dedem! Korkma, Allah kerimdir” deyince Bektaşî:

- Ben de onun için korkuyorum ya, kemâl-i kereminden balıklara ziyafet verebilir, demiş. (s. 77.)

Bektaşî'nin yanına gelen adamın söyledikleriyle Bektaşî'nin anladığı arasındaki fark, bir kavrama hatasını gösterir bize. Adam, “Dedem! Korkma Allah kerimdir” sözüyle Allah'ın büyüklüğü ve cömertliğine vurgu yaparak onları düştükleri durumdan kurtaracağını ifade etmeye çalışır. Ancak Bektaşî, Allah'ın bu keremi ziyafet çekmek için balıkların lehinde de kullanabileceği şeklinde yorumlayarak yanlış bir muhakeme yaparak komiği oluşturur.

ALLAH VAR MI?

Bektaşî babalarından birine “Allah var mı?” diye sormuşlar. Baba şu cevabı vermiş:

- Elbet var. Hem de seksen senedir boğuşuyoruz, hep Onun dediği oluyor. (s. 77.)

Bektaşî'den Allah'ın var olup olmadığını soran ve muhtemelen bunun için bir delil bekleyen adama verdiği cevap, karşı tarafın beklentisini karşılayacak cinsten değildir. Bektaşî, Allah'ın varlığını ispata delil olarak, kendisine hayat karşısında her zaman galebe çalan bir zattan bahseder nitelikte bir ifade kullanıyor. Oysa karşı tarafın sorusunun içeriği ve beklediği cevap bu değildir. Burada bir kavrama hatasından bahsetmek mümkündür. Tabii hem bu fıkrada hem de bu yapıdaki fıkralarda, Bektaşî'nin söz sanatlarında kullanılan Tecâhül-i ârif yani bildiği şeyi bilmezden, anlamazdan gelme yaklaşımıyla soruyu bilinçli olarak yanlış anladığını da fark etmek mümkündür.

KABAHAT TARLAYI SANA GÖSTERENDE

Bir köyde yağmur duasına çıkarlar. Bektaşî de bunlara uyar. Cemaatin arkasından giderken eline geçirdiği bir ağaç dalını kendi tarlasına dikerek başını yukarı kaldırır:

- Bizim tarla da işte burası. Bari iyice yağmur yağdır da sulansın, der.

Yağmur duası biter, herkes evine döner ve o akşam şiddetli bir yağmur ve dolu yağar. Bektaşî sabahleyin tarlasını gezmeye gider. Bir de ne görsün, dolu bilhassa kendi tarlasındaki ekini mahvedip toprağa katmış. O vakit de başını yukarı kaldırarak Allah'a şöyle hitap eder:

- Kabahat sende değil, sana tarlayı gösteren pezevenkte, der. (s. 78.)

Yağmurun yağışı bölgesel olarak yoğunluk farkı göstermekle birlikte bir köy içerisinde çok büyük bir fark gözetmeyecektir. Bektaşî'nin daha dua etmeye giderken kendi tarlasının yerini işaretleyip Allah'tan kendi tarlasına daha fazla yağmur yağdırmasını istemesi baştan bir mantık hatası içeriyor. Fıkranın sonunda ise bir kıssadan hisse mevcuttur. Fazlasını isteyen, aza kanaat etmeyen, elindekinden de olacağı gibi bu hırsı başına dert açabilir şeklinde yorumlanabilir.

MEKÂNDAN MÜNEZZEH DİR

Hocanın biri camiide vaaz ederken:

- Allah ne yerededir, ne göktedir, ne sağdadır, ne soldadır, ne alttadır, ne üsttedir, ne denizde. Hâsılı mekândan münezzehdir. Ancak müminlerin kalbinde, deyince halk arasında bir Bektaşî:
- Ey cemaat, insaf edin, geçen gün ben “Allah burada yok” dedim de “Kâfir oldun” dediniz. Bakın hoca efendi Allah yok diyor da hiçbiriniz ses çıkarmıyorsunuz, demiş. (s. 88.)

Camiide vaaz veren hoca Allah’ın varlığının mekânlarla sınırlandırılmayacak kudrette olduğunu anlatmaya çalışır. Bektaşî ise sıralanan tüm mekânlarda olmadığı ifade edildiği için olmadığının söylenmeye çalışıldığına işaret eder. Bu düz mantıkla yapılan muhakeme hatası komiği oluşturur.

BAŞIM ÜŞÜDÜ DE BEN GIYDİM

Bektaşî’nin biri, seyahati sırasında bir eve misafir olur. Ev sahibi her akşam rakı içtiği halde o gün misafirden çekinerek içmez. Gece yatağının yanına alarak bardağını doldurur doldurur içermiş. Ev sahibi bir ara idrar için dışarı çıkar. İşin farkına varan Bektaşî karanlıkta yavaşça kalkıp dolu bardağı alarak kafaya diker ve yatağına girer.

Dışarıdan gelen ev sahibi yatağına girer ve bardağı elini gezdirerek bulur ve boş olduğunu anlayınca “acaba döküldü mü” diye sağa sola elini sürmeye başlar. Farkına varan Bektaşî:

- Efendi, ne arıyorsun?
- Gecelik takkemi şuraya koymuştum, bulamıyorum deyince Bektaşî:
- İmanım, nafîle arama, onu başım üşüdü de ben giydim, der. (s. 187.)

“Kavrama Teorisi”ne örnek olarak seçtiğimiz bu fıkrada aslında Bektaşî ve fikranın diğer kahramanının arasındaki bilinçli bir kavramı hatası olduğunu düşünebiliriz. Adam Bektaşî’nin yatağın kenarındaki rakıdan haberi olduğunu farkında değildir ama Bektaşî’nin cevabında takke diye kastettiğinin rakı olduğunu ikisi de bilir. Bu yanlış anlama durumu örtbas edip, konuyu kapatmak üzere kurgulanmıştır.

ÇİFTE TALİH

Bir Bektaşîyle tanıdığı bir kimse arasında:

- Yâ hu nerelerdesiniz? Çoktandır görüdüğünüz yok.
- Sorma, baba efendi başıma gelenleri!...
- Hayır ola, ne oldu?
- Ne olacak bir hafta içinde hem karım, hem de kaynanam öldü.
- Hey kurban olduğum, çifte talih!... (s. 162.)

Bektaşî'nin karşılaştığı adam, karısı ve kayınvalidesinin vefatı nedeniyle üzgündür aslında. Başına gelen bu talihsizlik ve üzüntü verici kayıplardan dolayı pek ortalarda görünmediğini anlatmaya çalışır. Fakat bizim Bektaşî durumu yanlış anlar – ki yine bilip de bilmezden gelme davranışı sergiler- ve adamın başına gelenleri çifte şans olarak yorumlar. Bu fıkradaki iki kahraman arasında bir kavrama hatası yaşandığını görüyoruz.

AMMA DA İKRARA BASARSIN

Bektaşî fukarasından birinin yoksulluk canına yeterek:

- Yâ Rabbi, bari canımı al da kurtulayım! Dediği sırada yanından geçmekte olduğu binanın yıkılmaya başlamasıyla hemen karşı kaldırıma sıçrayarak:
- Yâ Rabbi! Sen de adamın amma da ikrarına basıyorsun, demiş. (s. 81.)

Bektaşîlik inancında ve günümüzde de Alevi kültüründe “ikrar” önemli bir yer tutar. Ham can olmaktan çıkıp insan-ı kâmil yoluna girmeyi kabul etmeyi ve bu yoldan her türlü nefsi caydırıcıya rağmen dönmemeyi öngören bir anlayışı temsil eder. Hacı Bektaş-ı Veli'nin “öl ikrar verme, öl ikrarından dönme.” Sözleri de bâtinî sistematüğün içinde ikrarın önemini vurguluyor. Tarikata giriş kabulüyle başlıyor ve bu kabulden her ne olursa olsun dönülmemesi telkin ediliyor.

Fıkraya dönecek olursak, Bektaşî tam Allah'ın bildiğine karışıp isyan edeceği sırada bir tehlike ile karşılaşılıyor. Bu tehlikenin Allah tarafından gönderilen bir işaret olduğuna hükmederek Allah'a sitem ediyor. Bunu, Allah'ın kendisinin her şeye kâdir ve muktedir olduğunu anlaması ve kabul etmesi için yaptığını düşünüyor.

3. Mizah Yaratma Yöntemleri:

3.1.Nükte (Espri):

Espri yapabilmek bir pratik zekâ işiyse onu anlamak da bir o kadar kıvrak zekâ gerektirir. Bir durum karşısında o anda o duruma uygun ince anlamlı sözleri bulup söylemek bir nev'i "taşı gediğine koymak"tır da diyebiliriz.

Fransızca "esprit" kelimesi dilimizdeki "nükte"nin yerine daha ağırlıklı olarak kullanılmaktadır. Espri yapabilme yeteneği olan kişiler "espritüel (nüktedan)" olarak nitelendirilip bu özellikleriyle çevrelerinde sevilen ve aranan insanlar haline gelirler. Esprinin anlık ve yaşanan durum ya da söylenen bir söze istinaden bir karşılık, biraz alay ve iğneleme içerdiğini de eklemek gerekir.

TDK'nun "Yazıda, resimde, sözde ve davranışta ince, derin, anlam ve espri."⁸¹ Şeklinde tanımladığı "nükte" kelimesinin farklı kaynaklardaki açıklamaları üzerinde duracağız.

*"(nikât, nüket): 1. Herkesin anlayamadığı ince mânâ, fr.esprit.[yazıda, sözde, resimde, harekette]. 2. İnce mânâlı, zarif ve şakalı söz."*⁸²

Espri, kimi zaman eleştiri, kimi zamanda bir fikri ya da duruşu destekleme eylemidir. İnce manası onun amacını açıkça değil dolaylı ve inceden ortaya koymasını sağlar.

*"Espri tamamen akla aittir (R. Escarpit). Öyle görünüyor ki, espri bize sadece bir fikri sunmaktır (Philbert). Espri aslında aklın belirli bir oluş ve davranış şeklidir (J.Sully). Espri aklın bir buluşudur, bu buluşun özünü teşkil eden fikirler ve kelimeler gibi (E. Auboin)."*⁸³

Esprinin sonucu gülmeyle karşılaşılır. Fakat bazı espriler yeterince gülünç olmadığı için "soğuk espri" olarak nitelendirilir. Soğuk espri yapan kişinin düştüğü durum ve mahcubiyet hissine karşı etrafındaki insanlarda üstünlük hissine bağlı bir gülme meydana gelir. Buradan bakarsak da espri komikse gülüncü doğurur; değilse

⁸¹ www.tdk.gov.tr (Ziyaret tarihi: 17.03.2017)

⁸² Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, 26.Baskı, Ankara, 2010, s. 991.

⁸³ Cemil Göker, *Gülme ve Güldüren Sanat Türleri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1993, s. 14-15.

de kötü espri yapana duyulan üstünlükle gülmeyi meydana getirir. Her durumda esprinin mutlak sonucu, gülmedir.

“Lipps’e göre bir espri ‘tümüyle öznel olan gülünç bir şey’dir –yani, ‘bizim ürettiğimiz, bizim eylemlerimize bağlı, hiçbir zaman nesnel olarak değil, hatta istemli nesne olarak da değil özne olarak ilişkide bulunduğumuz’ gülünç bir şeydir. Buna genelde, ‘ister gözlemlenenin, isterse durumun gülünçlüğü olsun, gülünç olanın bilinçli ve başarılı biçimde her tür uyarılışı’na espri dendiği biçiminde, etkiyi vurgulayan, daha ileri bir açıklama getirilmiştir.”⁸⁴

Espri ortaya koymanın zekâ ile doğru orantılı olduğundan bahsetmiştik. Zekâ ilk şart gibi görünse de entelektüel bilgi birikimi, konuya ilişkin detaylara hâkimiyet, zamanlama yeteneği, etki yaratabilme kabiliyetiyle de desteklendiğinde esprinin gücü artar. Bazen esprinin karşılığında ortamda bulunan diğer bir kişi o espriyi gölgede bırakacak ya da tamamen yok edecek daha etkili bir espri patlatabilir. Ortam bir anda âşık atışma sahnesine dönüşebilir. Bu sebeple espri yapmaya yeltenen kişinin zekâsına ve donanımına güvenmesi gerekir.

“Esprileri tanımlamak ya da betimlemek üzere ortaya atılmış, birbiriyle az ya da çok ilişkili diğer düşünceler de şunlardır: düşüncelerin karşıtlığı, anlamsızlıktaki anlam, şaşırtma ve aydınlatma.”⁸⁵

Freud’un yukarıdaki ifadesinde, mizah teorilerinin uyumsuzluk ve kavrama teorileriyle espriyi farklı bir açıdan tanımlamaya çalıştığını görürüz. Karşıtlık ve anlamsızlıktan doğan, dolayısıyla da şaşırtıcı etkisi olan espri üzerine dönemin düşünürlerinin değerlendirmelerini aktarmıştır.

Mizah yaratma yöntemlerinin tümünün kökeninde hazırcevaplık ve ince zekâ olduğundan bahsetmiştik. Bunun yanı sıra toplumu ve çevresindeki insanları iyi gözlemleyen, genel kültürünü sürekli güncel tutan insanların espri yeteneklerinin daha yüksek olduğunu eklemek gerekir. Espri yapabilmenin medeniyetin göstergesi olduğuna ilişkin Sanders’in ifadesi oldukça dikkat çekicidir:

⁸⁴ Sigmund Freud, *Espriler ve Bilinçdışı ile İlişkiler*, Payel Yayınları, 5.basım, İstanbul 2012, s. 41.

⁸⁵ Freud, a.g.e., s. 43.

“İyi kurulmuş bir cümle insanın soluğunu kesebilir, ama iyi bir espri bu soluğu yeniler. Öneriler: Kaş çattıran cümleler değil, kahkaha attıran cümleler kurmayı öğrenin. Öyleyse, Yunanlılara göre, yerinde espri yapabilme uygarlığın son noktasını oluşturur.”⁸⁶

Bektaşî fıkralarında hazırcevaplığın, karşı tarafa söz bırakmayacak ince ve anlık esprilerin örneğini sıkça görürüz. Vereceğimiz fıkralar “Nükte”yi net olarak tespit etmemiz kolaylaşacaktır.

İHTİMAL Kİ İKİMİZ DE YANILIYORUZ

Zürefâdan bir Bektaşî şeyhi bir gün hazır bulunduğu bir mecliste bir zatı fevkalâde medh ü senâ etmeye başlar.

Huzzâdan biri der ki:

- Baba efendi, siz onu bu kadar medh ü senâ ediyorsunuz. O ise sizin aleyhinizde söylemedik şeyi bırakmıyor, demekle baba:
- İhtimal ki her ikimiz de yanılıyoruz, cevabını verir. (s. 239.)

Yukarıdaki fıkrada Bektaşî, kendisinin yanıldığını ifade etmeye çalışan kişiyi ani bir manevrayla bastırmayı başarıyor. Burada Bektaşî'nin kıvrak zekâsının gücünü görmek de mümkündür. Yerinde ve ince yorumuyla, bahsi geçen kişinin kendisini kötülediğini duyunca Bektaşî de o zatı kötülüyor.

A!... SİZ MİSİNİZ?

Zürefâdan bir Bektaşî babası bir gün bir mahalde bazı yârânı ile oturup sohbet ederlerken hiç sevmediği geveze, sakil bir adam gelerek yanına oturur.

Baba bunun geldiğini görmemiş gelerek başını çevirmiş olduğu halde diğerleriyle konuşmakta devam eder. Beriki ise söze karışmak için bazı şeyler söyler ise de aldiran olmaz. O sırada babanın arkasına bir böcek konar. Müz'ic misafir bunu fırsat addile babaya kendini göstermek isteyerek eliyle dürtüp:

- Baba efendi, arkanızda bir hayvan var, demekle baba başını çevirerek:
- A! Affedersiniz, sizin arkamda olduğunuzdan haberim yoktu, cevabını verir. (s. 212.)

⁸⁶ Sanders, a.g.e., s. 106.

Bektâşi'nin hiç sevmediği adama hakaret etmek için seçtiği yol ve hazırcevaplığı ince bir espri örneğidir. Baba erenler adama alenen hakaret etse hem komik olmaz hem de tepki çekebilirdi. O, her zamanki gibi ince ve yerinde espri ile karşısındakine gönderme yapıyor.

PALAVRACI

Kur'an'ı Kerim'in elle yazıldığı devirde palavracının biri tanıştığı bir Bektaşîye:

- Dün gece iftardan sonra sabaha kadar bir Kur'an yazdım, der.

Bektaşî:

- Ben de dün gece Mirac'a çıktım, der.

Adam:

- Böyle şey olmaz. Ben buna inanmam, deyince Bektaşî:
- Yalan söylüyorsam dün gece senin yazdığın Kur'an beni çarpsın, diye cevap verir. (s. 235.)

Bu fıkrada da yine ince bir zekâ örneğini görüyoruz. Bektâşi, yalan söyleyen kişiyi adeta kendi silahıyla vurarak köşeye sıkıştırıyor. Kendi palavrasına Bektâşi'yi inandırmaya çalışan adam, beklemediği bir cevap alınca kendini ele vermiş oluyor.

EVET, AMA HANGİ PEZEVENGE YAPTIRDI?

Bir Bektaşî her ne olursa Allah'tan dermiş. Bir gün bir külhanbeyi, bu Bektaşî'nin ensesine sultânî bir sille aşketmiş. Bektaşî arkasına dönünce, külhanbeyi:

- Baba efendi, ne bakıyorsun, Allah'tan demiş. Bektaşî hiç düşünmeden cevap vermiş:
- Âmennâ be imanım, ben de Allah'tan olduğumu biliyorum ama hangi pezevenğin eliyle yaptırdı diye merak ettim de ondan baktım. (s. 95.)

Bektaşî, kendisine eşek şakası yaparak aklınca bastırmak isteyen adama fırsat vermeyerek taşı gediğine koyuyor. Espri yapabilmenin akılla bağlantılı olduğunu bu fıkrada yine net olarak görüyoruz.

CEHENNEMLİK OLDUĞUNA ŞÜPHE YOK!...

Bektaşî'nin birine:

- İyilerin cennete, kötülerin cehenneme girecekleri söylenir. Cennetle cehennem acaba dolmayacaklar mı? Demişler. Bektaşî cevaben:
- Cennet bilmem ama cehennem dolacağını zannedirim. Çünkü görüştüklerimizin çoğunun cehennemlik olduğuna şüphe yok, demiş. (s. 103.)

Cennet ödülü ya da cehennem cezasına göre yaşadıklarını zanneden, hayatlarını bu iki kavrama kafa yorarken insan-ı kâmil olma yolunu bulamayan insanlara, Bektaşî'nin yine akıl dolu bir cevap verdiğini görüyoruz. Bektaşî verdiği cevapla, Allah yolunda ve nefis terbiyesini yerine getirebilen insanların sayısının çok az olduğunu, bu yüzden cehennem cennetten fazla kişiyle dolacağını ifade ediyor.

EVLYÂDA GÖNÜL KİBİR OLMAZ...

Bektaşîlerden birine sormuşlar:

- Evliyâ nasıl olur?
- Nasıl olacak, senin benim gibi bir adam.
- Sen evliyâ mısın?
- Evliyâyım ya.
- Bir kerâmet göster!
- Ne istersiniz?
- Şu karşıkî ağacı yürüt, buraya gelsin.
- Yürü yâ ağaç, yürü yâ mübârek! Dediyse de ağaç yürümez. Baba olduğu yerden kalkarak ağaca doğru gider. “Evliyâda gönül, kibir olmaz, o gelmezse biz gideriz!” der. (s. 106.)

Bektaşî'nin postla, mertebeye, itibar görmek gibi nefsanî isteklerle hiçbir zaman işi olmamıştır. Fıkranın girişinde evliyâyı tarif ederken de “Senin benim gibi bir adam” ifadesi, insanların üzerinde bir mertebe atfedilmemesi gerektiğinin vurgusudur. Din adamı, kerâmet sahibi ilan edilip diğer yaratılanlara karşı üstünlük taslayan kişilere bir gönderme görüyoruz bu fıkrada.

SİZ DE BİR MEMURİYET İSTEYİNİZ

Bir gün mecliste yeni memuriyete tayin edilmiş olan birinden bahsedip leh ve aleyhinde türlü türlü sözler söylendiği sırada en ileri gidenlerden biri:

- Yâhu ne uzatıyorsunuz. O eşeğin biridir, der.
Hazır bulunan zürefâ-yı Bektaşî'den bir zat zaten bu kıl ü kalden şiddetlenmiş olduğu cihetle o adama zarifâne bir ders vermek isteyerek:
- Öyle ise siz de bir memuriyet talep ederseniz, alınırsınız. Hemen müracaat ediniz, demiştir. (s. 239.)

Çoğu fıkrada birden fazla mizah teorisine ve türüne uygunluk görüyoruz. Bu fıkrada da bir hiciv söz konusu. Devlet kademelerine getirilen kişilerin liyakat ilkesi gözetilmeksizin o mevkileri getirildiği yönünde bir eleştiri olduğunu gözden kaçırmamak gerekir. Ancak biz bu fıkrayı, Bektaşî'nin ince espri ve yerinde söz söyleyerek karşısındakine söz bırakmaması nedeniyle nükte başlığı altında değerlendirdik.

OKUMADIKLARINIZ DAHA İYİDİR!

Yeni şairlik iddiasında bulunan biri mezkûr Bektaşî şeyhinin nezdine giderek nazmettiği uzun bir kasideyi okumaya başlar. On, on beş beyit okuduktan sonra:

- Şeyh efendi, bunlardan hangi beyitleri iyi buldunuz, diye sorar. Şeyh efendi ise:
- Henüz okumadığınız beyitler daha iyidir, demekle şair:
- Henüz işitmeden nasıl hükmediyorsunuz? Der ve şeyh de:
- Çünkü şimdiki halde onlar, beni kendilerini dinlemek felaketine duçar etmediklerinden onun için beğeniyorum, cevabını verir. (s. 231)

Bektaşî, kendisine şiirleri okuyan acemi şairin şiirlerini beğenmez. Beğenmediğini açık bir dille ifade etse burada bir fikradan dolayısıyla da komikten söz etmemiz mümkün olmayacaktı. Her sözlü ve yazılı anlatımda olduğu gibi, bir şeyi söylemenin yüzlerce yolu olduğunu kanıtlıyor bize Bektaşî.

DAHA İYİ OLUR

Yeni bir ev yaptırmakta olan acemi bir ressam bir mecliste yaptırmakta olduğu haneden bahsederek:

- Binayı ikmalden sonra duvarlarını badana edeceğim. Sonra her tarafını güzel resimlerle tezyin eyleyeceğim, dedikte hazır bulunan zürefâdan nükte-perdaz bir Bektaşî babası:
- Evvelâ resimleri yapsan ve sonra badana ettirsen daha iyi olur zannederim, demiştir. (s. 230.)

“Okumadıkların Daha İyidir” fıkrasına benzer bir yapı görüyoruz bu fıkrada da. Acemi ve resimleri Bektaşî tarafından pek başarılı bulunmayan adama akıl dolu bir espriyle yaklaşıyor. Önce resimleri yapıp üzerine de badana yaparsa resimler görünmeyecek ve dolayısıyla eve gelenler acem ressamın resimleriyle karşılaşmak durumunda kalmayacak. Esprinin bir diğer detayını da düz badananın ressamın fırçasından çıkan resimlerden daha evla olduğu şeklinde yorumlayabiliriz.

YİRMİ SENE DAHA YAŞLIDIR

Zürefâ-yı Bektaşî’den birinin sakalı siyah ve saçları bembeyaz imiş. Bunu hayretle gören bir zat dervişe sorar:

- Baba efendi, sakalınız siyah olduğu halde saçlarınızın beyaz olması mûcib-i hayrettir. Acaba sebebi nedir?

Derviş derhal cevap verir:

- Saçlarımın sakalımdan yirmi sene daha yaşlı olduğunu unutuyor musunuz? İşte sebebi budur. (s. 218.)

Karşındaki zat Bektaşî’ye neden saçlarının beyaz, sakallarının da siyah olduğunu sorarken belki de sakallarını boyadığını ima etmeye çalışır. Böyle bir ima olmasa dahi bir alaycılık vardır bu soruda. Bektaşî ise bu cahilce tavrı üstün zekâsıyla yanıtlar. Bir erkeğin sakalları yirmili yaşlarına doğru tam olarak belirir, dolayısıyla da sakal, saçtan daha gençtir. Bu zekice tespitiyle yine karşıındakini alt etmeyi başarır.

İÇMEK DEĞİL YÜRÜMEK FENA

Bektaşî fukarasından biri bir gün fazlaca demlenmiş olduğundan hanesine avdet ederken yürümekte bin türlü müşkülât çekiyor, iki tarafa yalpa vuruyordu. Tesadüf edenlerden biri:

- Görüyor musun baba, o kadar içmek fena şey, demekle derviş durup yüzüne bakarak:
- Azizim, içmek değil, yürümek fena, cevabını verir. (s. 179.)

Sarhoşluk yüzünden yürümekte zorlandığını gören kişi, içkinin fenalığı yüzünden bu zor duruma düştüğünü Bektaşî'ye hatırlatarak onda bir farkındalık, içkinin kötülüğüne dair bir serzeniş bekler. Ancak Bektaşî gibi içkiden hiçbir zaman taviz vermeyen bir şahıstan bunu beklemek nafile bir çabadır. Bektaşî, durumundaki sıkıntının içkiden değil, içkiliyken yürümekten kaynaklı bir sorun olduğunu söyleyerek yine espriyi yapıştırır ve karşı tarafa söyleyecek söz bırakmaz.

3.2. Hiciv (Satir):

Hicvin tanımlarına ve hiciv örneklerine baktığımızda kimi yerde hiciv yergi ile eş anlamlı olarak verilmiş, kimi yerde ise hicvin maksadının yergi olduğundan, alaylı bir dille yermenin hicvi doğurduğundan bahsedilir. Tanımlar ve örnekler vasıtasıyla bir şahsı, yönetimi, uygulamayı, idareyi veya toplum tarafından gerçekleştirilen bir gelenek ya da tavrı eleştirmek üzere ortaya konan, sözlü ve yazılı edebiyatın olduğu kadar görsel sanatların da sıklıkla kullandığı bir mizah türüdür.

TDK Türkçe Sözlük, hicvi şöyle tanımlar: “1. Bir kimseyi, bir toplumu, bir düşünceyi, bir nesneyi, bir göreneği yermek için yazılmış yazı veya söylenmiş söz, hicviye, satir. 2. Birinin veya bir şeyin kusurlu taraflarını acı, batıcı ve alaycı bir dille anlatan yazı.”⁸⁷

Dilimize Arapça'dan geçmiş olan hiciv kelimesinin orijinali “hica”dır. Batı'da ise “sattire” olarak karşımıza çıkar.

“Batı kaynakları, hicvin ilk örneklerinin kişisel kusurlar üzerinde yapılan konuşmalar, insanların kötülüğünü isteyen beddualar, düşmanlara yönelik küfür ve

⁸⁷ www.tdk.gov.tr (Erişim tarihi: 17.03.2017)

hakaretler olduğunu ve bunların zamanla edebî bir çehre kazanarak hiciv türünün ilk örneklerini teşkil ettiğini belirtirler”⁸⁸

Özellikle devlet yöneticilerini hicvetmek, büyük bir cesaret ve üstün bir zekâ gerektirir. Hicvi ustaca bir estetiğe büründürmeleri, çoğu zaman canlarını kurtarmalarını sağlamıştır.

Hiciv yapılırken alaycı tavır ve iğneleyici sözler en büyük silahtır. Aşağıdaki örnekte de çok net olarak görebileceğimiz gibi zehirlenen şair, yaşadığı zor ve tehlikeli duruma rağmen iğneleyici üslubunu elden bırakmaz.

Hicvin tanımına, benzer ve birbirini tamamlayan açıklamalarla çeşitli yayınlarda yer verilmiştir. Türk edebiyatında mizah ve hicvin gelişimi ile tanım da çerçevesini daha net çizmeye başlamıştır.

Gülme eylemini doğuran türler arasında hiciv (satir), üslubu ve bıraktığı etki bakımında önemli bir yer tutar. Estetik bir üslupla bir kişi veya zümreyi alaya almak, yer yer aşağılamak, aksaklıkları eleştirmek son derece sert olması nedeniyle ağır bir mizah yöntemidir.

*“Tarihi gelişimi açısından bakıldığında, satirin başlıca üç form üzerinden yazıldığı görülmektedir: Bunlardan ilki “monolog” türü satirlerdir. İkinci grubu “parodiler” oluşturur. Üçüncü grup satir ise “anlatı” başlığı altında toplanabilen, örneğin Voltaire’nin *Candid*’i gibi yapıtlardır. Bunun dışında, “dramatik formda” yazılmış satirler de vardır.”⁸⁹*

Kenan Akyüz, *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri 1860-1923* adlı çalışmasında Mizah ve Hicvin gelişimini Türk edebiyatının dönemlerine göre değerlendirir.

Tanzimat dönemi yazarları ve şairleri, icra ettikleri sanatları vasıtasıyla hedef aldıkları kişi, kurum ya da durumları hicvederler. Sanatları ve üslupları farklı olsa da ortak noktaları hicvidir. Toplumsal hakların ve hürriyetin ilk defa konuşulmaya başlandı Tanzimat fermanının ilanından sonraki bu dönemde, Batı’nın büyük etkisiyle eleştiri türü de denenmeye başlanmıştır. Tüm bu değişimler halkın

⁸⁸ Hikmet Feridun Güven, *Türk Edebiyatı Tarihi*, 2.cilt, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., İstanbul 2007, s. 578.

⁸⁹ Oğuz Cebeci, *Komik Edebi Türler*, İthaki Yayınları, İstanbul 2008, s. 183.

anlayacağı dilde sanat yapma eğilimiyle de birleşip hiciv örneklerinin görülmeye başlamasını getirmiştir.

Tanzimat devrinin ilk örneğini Ziya Paşa vermiştir. Sadrazam Ali Paşa'nın 1866 yılında yaşanan Girit ayaklanması sırasında isyancılarla uzlaşmak için ayaklarına giderek sözde ayaklanmayı başarıyla bastırmasını ince bir üslupla hicveder. Ziya Paşa'ya göre, Ali Paşa'nın Osmanlı Devleti adına tavizler vererek sulhu sağlaması aslında bir başarı değil, devletin iradesinin zayıflığı anlamına gelir. Avrupalı siyasetçiler tarafından da uzlaşmacı kimliği ile takdir edilen Ali Paşa'nın aslında Osmanlı Devleti'nin büyüklüğü ve gücüne yaraşır bir politika izlemediği kanaatindedir.

“Zafer-nâme ve Şerhi adlı eserinde Ziya Paşa, zarif nüktelerle ve kabalığa asla düşmeyen bir üslupla Ali Paşa'yi sözde göklere çıkararak, çok ağır bir şekilde hicveder. Zafer-nâme ve Şerhi, kendi tarzında yalnız Tanzimat devrinin değil, bütün Türk mizah ve hiciv edebiyatının en başarılı eseridir.”⁹⁰

Osmanlı Devleti'nin giderek kan kaybetmesi sonucunda II.Abdülhamit'in istibdat dönemini başlatması ile halka uygulanan yasakçı ve baskıcı rejim, edebiyatta Servet-i Fünun döneminin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ülkenin içinde bulunduğu buhranlı süreç, sanatçıların da ruh haline dolayısıyla sanatlarına da yansımıştır. Ancak bu baskılar ve yoğun olarak yaşanan jurnalcilik nedeniyle akımın devam ettiği yıllar içerisinde mizahi çalışmalar yapılamamıştır. Topluluğun içinde yer alan sanatçılardan mizaha yatkın keskin zekâya sahip olan Cenap Şahabettin, 1908 yılında II. Meşrutiyetin ilanından sonra mizah yazıları kaleme almıştır.

“Dahhâk-i Mazlum imzası ile yazdığı ve sayıları pek fazla olmayan bu tarz yazılarını bir araya toplamış değildir.”⁹¹

Millî edebiyat dönemine gelindiğinde Türk mizahının dünyaca kabul gören anlam ve içeriğine kavuştuğunu, gitgide zenginleştiğini görmek mümkündür.

⁹⁰ Kenan Akyüz, *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri 1860-1923*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2013, s. 82-83.

⁹¹ Akyüz, a.g.e., s. 123-124.

“Gerçekten bu devirde şahsî unsurlardan oldukça kurtulan mizahın sosyal ve siyasî konulara yöneldiğini, nükte ve konu çeşitliliği bakımından çok daha zenginleştiğini ve fikir yönünden de kuvvetlenerek değerli birçok temsilciler yetiştirdiğini görüyoruz.”⁹²

Satir, Türkiye’de olduğu gibi dünyada da tarihsel sürece bağlı olarak mizahın yayılmasıyla paralel olarak ilerleme ve değişim göstermiştir. Türkiye’de Cumhuriyetin ilanı sonrasında çok partili sisteme geçilmesi ve sonrasında 1950 yılında iktidarın Demokrat Parti’nin eline geçmesi ile farklı bir döneme geçilmiştir. 1960 yılındaki askeri darbe ve anayasa değişikliği sonrasında ülke kendini henüz toparlayamadan 1980 darbesi ve yine yeni anayasa ile karşı karşıya kalınmıştır. Bu süreçlerin mizaha olumsuz etkilerinden mizah kavramını açıklarken bahsetmiştik. Siyasî konular ve siyasetçiler, kanunlar, kurallar, toplumsal yaşayış, ülke ekonomisi, dinî meseleler gibi konulara ağırlıklı olarak eğilmesi bakımından satir, siyasî değişimlerden en son etkilenen mizah yaratma türü olmuştur.

Ancak tüm bu inişli çıkışlı ve çok sancılı dönemler, satirin temelindeki eleştirel zihniyet değişmemiştir.

Bektaşî fıkralarının temel felsefesini, toplum içindeki çarpıklıklar, şekli ibadet peşinde olup kendilerini makbul kul olarak sunma çabası içinde olanlara karşı, siyasî idarenin adaletsiz yönetimi ve din adamlarının halkın dinî duygularını sömürerek bundan maddi ve manevi kazanç sağlamalarının eleştirisi olarak görmek mümkündür. Bunun sonucu olarak da Bektaşî fıkralarında mizah yaratma eylemi olarak Hiciv örneklerine sıkça rastlarız. Hiciv örneği olarak birkaç fıkra vereceğiz.

⁹² A.g.e., s. 82-83.

GÖZLERİ ÜSTÜNDE KALMIŞ

Vâizin biri vazederken:

- Ey cemâat! Kısmet-i ezelîde Allah, halkın rızıklarını dört hisseye ayırmıştır. Ulemâ, bunun birini eliyle, diğerini öteki eliyle, üçüncüsünü ağızıyla tutmuş, dördüncü hisseyi de sâyir halka taksim etmiştir, deyince cemâat arasında bulunan bir Bektaşî:
- O hissede dahi hepsinin gözleri kalmıştır! Demiş. (s. 97.)

Bektâşî'nin, eleştiri oklarını halkın inançları üzerinden çıkar elde etme amacı güden din adamları ve adaletsiz siyasetçilere yönelttiğini biliyoruz. Hicivdeki alaycı ve iğneleyici eleştiriyi bu fıkrada çok net görüyoruz. Din adamlarının halktan fazla aldıkları paya rağmen yine de doymadıkları ve fakir halkın payına düşen sınırlı hissenin de peşine düştüklerini vurguluyor.

DİPLOMATLIK MESLEĞİNE SEVK ET

Bir gün bir zat ehîbbâsında bulunan bir Bektaşî babasına:

- Baba efendi, oğlum pek çok yalan söylüyor. Bir türlü vaz geçiremiyorum. Şaşırdım kaldım. Acaba ne yapayım? Diye sorar.

Baba efendi bilâ-tereddüd:

- Onu diplomatlık mesleğine sevk et. Pek çabuk tefeyyüz eder, cevabını verir. (s. 236.)

Bektaşî, bu fıkrada ise siyasetçilerin söylemlerinde ve vaatlerinde yalana çok fazla yer verdiklerine vurgu yapıyor. Çocuğun iyi bir yalancı olmakla iyi bir diplomat olarak yüksek mevkilere gelebileceğini söyleyecek siyasetçileri hicvediyor.

BURNU AĞZINI TEKZİB EDİYOR

Yobazın biri Ramazanda vâz ediyormuş. Cemâate hitâben:

- Enfiye çekmek günahdır, demiş.

Kürsüsünün önünde oturan bir Bektaşî babası vâizin burun deliklerinin enfiye dolu olduğunu görünce gülümseyerek:

- Aman hocam, burnun ağzını yalanlıyor, demiş. (s. 190.)

Bektaşî, halka vaaz veren din görevlisinin “ele verir talkını, kendi yutar salkımı” misali, yasak ve günah olarak anlattığı davranışları aslında kendisinin sergilediğine dikkat çeker.

BİZ GÖRMEYİZ Kİ ÖRTELİM

Bir Bektaşî ile Mevlevî konuşurlarken, Mevlevînin cübbe gibi uzun olan kolları Bektaşî'nin dikkatini çekerek sorar:

- Erenler, yeniniz neden bu kadar geniş? Deyince Mevlevî geniş kolu ile bir örtücü hareket yaparak:
- Erenler, biz gördüğümüz günahları bu yenimizle örteriz. Ya siz bu daracık kolla ne yaparsınız deyince Bektaşî:
- İmanım, biz görmeyiz ki örtelim, der. (s. 121.)

Bektaşî'yi doğru anlamamıza ışık tutacak bu fıkra, kendi eksiklerini, hatalarını görmezden gelip başkasının kusurlarıyla ilgilenenlere verilmiş en güzel cevabı görüyoruz. Aslına bakıldığında Mevlâna'nın da bu konu üzerine Bektâşi ile paralel bir anlayış belirlemiş olduğunu biliyoruz. Ancak yıllar içinde değişimlere uğramış olduğunu varsaydığımız bu fıkralarda, Mevlevî olarak adı geçen kişiyle sofu din adamı kastedilmiş olmalı.

HEPSİNİ BİRER KERE ALDATTIM!...

Bir gemi Karadeniz’de şiddetli bir fırtınaya tutulmuş. İçindekiler kurtuluş için birer evliyâya adaklar adarlar. Yolcular arasındaki bir Bektaşî de bunlara hayretle bakarmış. Kendisine de bildiği evliyadan birine bir şey adamasını teklif ve ısrar etmişler. Bektaşî:

- Bu fırtınadan kurtulursam, adını bilmediğim velinin türbesine bir kurban adağım olsun, demiş. Yolcular:
- Yâ hu, hiç ismini bildiğin zat yok mu? Deyince dede cevap vermiş:
- Pek çok amma, hepsini birer kere aldattım. (.s116.)

İslâm inancına ait olduğu sanılan ancak İslâmiyet öncesinden kalan bir takım bâtil inançlar, adaklar ve halkın hayatına yerleşmiş olan ritüellerin aslında dinî bir hükmü olmadığına işaret eder Bektaşî. Evliyâlara adak adamanın aslında Allah’a şirk koşmaya eş olduğunu, bir şey dilenecekse bu dileğin tek muhatabının Allah olduğunu işaret etmeye çalışır.

AHİRETTE NASIL YANACAKLAR?

Bir Ramazan akşamı, kibarlardan birinin konağında iftar varmış. Davetlilerden zayıf, cılız imamın biri top atılıp oruç bozulduktan ve karşısında oturan iki şişman Bektaşî babasını hayret ve ibretle süzdükten sonra:

- Dünyanızda orucu yer, rakıyı içer, namazı geçer, şişmanlarsınız. Yarın ahirette bu kocaman gövdelerin nasıl yanacağını düşünüyorum, deyince babalardan yaşlıcası:
- İmanım, düşündüğün şeye bak. Biz dünyada yer içer, yaşarız. Cehennemlik oluruz. Yarın ahirette zebaniler bizi tutukları gibi ateşe atarlar. Hâlbuki fazla şişman olduğumuzdan ateş “puf” diye söner. Zebaniler “aman ateş söndür, getirin kuruları” diye bağışırlar. O zaman sizin gibi kuruları getirip altımıza koyarlar. Kuru olduğunuzdan derhal alev alırsınız. Hocam, böylece sizin nârınıza biz de yanarız, demiş. (s. 102.)

Bektaşî'nin mükemmel hiciv örneklerinden biri daha karşımızda. Burada kuru ve şişman kavramlarını doğru insan olup olmamanın mecazi anlatımı şeklinde kullandığını düşünmek isabetli olacaktır. Sadece oruç tutmadığı, içki içtiği ve namaz kılmadığı için bir insanın cehennemlik olduğuna hükmetmek, hiçbir kulun haddi değildir muhakkak. Keza, sadece bu şekli ibadetleri yerine getirmekle de makbul kul olunacağına inanmak da yersizdir. Bektaşî'nin her zaman ham sofularla çatıştığı şekilcilik meselesi bu fıkraya da konu olmuştur. Baba erenlerin imamı “kuru” diye tabir etmesi, zebanilerin “...getirin kuruları” şeklinde sesleneceklerini söylemesinde de asıl içi boş, sadece ibadet etmekle Allah'ın takdirini kazanacağını zanneden olgunluk ve bilinçte olmayanlara gönderme vardır.

HELVAYI KİM YİYECEK?

Biri Kadirî, biri Nakşî biri de Bektaşî olmak üzere üç derviş arkadaş olarak seyahate çıkmışlar. Yolda giderken Kadirî ve Nakşî dervişleri, şeyhlerinin kuvve-i kudsiyyesinden, büyüklüğünden, kerametlerinden bahsederek birbiriyle müsâbaka ediyorlar ve bu sırada Bektaşî de sükût ederek bunları dinliyormuş. Akşam bir köye gelip misafir olmuşlar. Misafir odasında üç derviş bulunduğunu haber alan köylülerden her biri âdet-i veçhile hanesinden bir kap yemek getirmiş. Misafirlere ikram edilmiş. Taamın bitmek üzere olduğu sırada bir köylü de bir sahan un helvası getirmiş ise de dervişler karınlarını iyice doyurmuş oldukları cihetle helvayı ertesi günü yemek üzere kaldırmaya karar vermişler. Biraz oturduktan sonra helvayı yalnız kendisine hasretmek için bir tedbir düşünmekte olan Kadirî demiş:

- Arkadaşlar, aklıma bir şey geldi. Şimdi yattığımız zaman istihâreyi niyet edelim. Yarın sabah her üçümüzün gördüğümüz rüyaları dinleriz. Hangi rüya mükemmel ve iyi ise onun sahibi mükâfat olarak helvayı yesin, demiş. Bu teklifi Nakşî ve Bektaşî de kabul etmiş. Yatıp uyumuşlar. Ertesi gün birinci olarak Kadirî demiş:
- Hayırdır inşallah, rüyamda şeyh efendi teşrif ettiler. Gel derviş diyerek elimden tutup beni cennet-i âlâya götürdüler. Bahçeleri, köşkleri, hûri ve gılmanları hep gösterdiler. Taamlarından, meyvelerinden yedirdiler. Sonra uyandım, kendimi yatakta buldum, demiş.

Arkadaşları bu rüyanın mükemmel olduğunu tasdikten sonra Nakşî söze başlayarak:

- Ben de gördüm ki bizim şeyh efendi gelip beni göklere çıkardı. Orada meleklerle görüştük, güneşi, ayı, yıldızları temâşa eyledim!

Bu rüyanın da mükemmel olduğu tasdik olunmuş. Sıra Bektaşî'ye gelmişse de o ağzını açmadığından arkadaşları sormuş:

- Sen rüya görmedin mi?
- Gördüm.
- Niçin nakletmiyorsun?
- Sizin rüyalarınıza nazaran nakle lâıyk değil de onun için.
- Öyle olmaz, her halde söylemelisin.
- Ben de gördüm ki şeyhim geldi. Derviş Mehmet Kadirî'yi şeyhi cennete götürdü. Tatlılar, meyveler yedirdi. Köşklerde, bahçelerde gezdirdi. Nakşî'yi şeyhi göklere çıkarıp meleklerle konuştu. Benim elimden böyle şeyler gelmez, bari sen de kalk şu helvayı ye, dedi. Ben de kalktım, helvayı yedim, demekle arkadaşları Bektaşî'nin kendilerinden usta çıktığını tasdik eylemişler. (s. 117.)

Bektaşîlik hakkında verdiğimiz bilgilerde diğer tarikatlardan farklı olduğunu belirtmiştik. Bektaşîler, şeyhe ve tarikat mensuplarına verilen üstünlük vasfını, Allah'a ulaşmak için bir şeyhe ihtiyaç duyulduğu fikrini reddederler. Mübarek zat addettikleri şeyhleri tarafından sevilen, kollanan, rüyalarında cennet bahçelerine götürüldüklerini iddia ederek kendilerinin de keramet sahibi kişiler olduklarına çevrelerini ikna etmeye çalışan ve bu sayede çıkar elde etmek isteyen dervişleri zekâsıyla alt eden Bektaşî'yi görüyoruz yine sahnede.

SENELERCE HAYVANLIKTAN KURTARMADI

Zengin, zengin olduğu kadar da mağrur ve o derece de ahmak bir adam arkasına giymiş olduğu bir kürk ile müftehirâne dolaşmaya kendisini herkese göstermeye başlamıştı. Herifin bu tefâhürünü gören zürefâdan bir Bektaşî derviş tahammül edemeyerek der ki:

- Efendi, arkanızdaki kürk ile iftihar etmeyiz. Çünkü onun pek nankör olduğu malumdur.

Kürkün nankörlüğünü anlayamayan mağrur sorar:

- Bunu anlamadım; kürk nasıl nankör oluyor?
- Malum ya, bu sizin arkanıza gelmezden evvel bir tilkinin sırtında idi. Senelerce orada kaldığı halde tilkiyi bir türlü hayvanlıktan kurtaramadı; size de öyle yapar, cevabını verir ve herifi mahcup eder. (s. 225.)

Bektaşîlik anlayışı, ibadetin şekilden ibaret olmadığına, görünenle değil görünmeyenle ilgilenmek gerektiğini inandığı gibi toplumsal olarak da maddi değerleri, giyim kuşam ve mal varlığı ile kendilerini bir mertebeye koymaya çalışanları da eleştirir. Bektaşî, malca zengin fakat nefisini kontrol edemeyecek kadar aciz adama, kürk giymekle insanlıkta mertebe edinilemeyeceğini ince bir hicivle vurguluyor.

SİRKE ŞARABA DÖNERSE HACI RECEP EFENDİ HİÇ TELAŞ ETMESİN

Bektaşî meyhanede oturmuş, demleniyormuş. Kapıdan içeriye bir çocuk girmiş. Doğruca tezgâha gitmiş. Elindeki şişeyi meyhaneciye vermiş. Şişenin doldurulmasını beklemiş. Bu vaziyet Bektaşî'nin hoşuna gitmemiş. “Acaba kimin çocuğu? Bu yaşta meyhanede ne işi var?” diye söylenmiş. Fakat sabredememiş. Çocuk şişeyi alıp çıkarken:

- Baksana evlat, diye seslenmiş ve yanına gelen çocuğu şöylece isticvab etmiş:
- Sen kimin oğlusun?
- Hacı Recep Efendi'nin.
- Burada ne işin var?
- Sirke aldım, eve götürüyorum.
- Eee, sirkeyi sirkeçiden niye almadın?
- Sirkeci çok fazla su katıyor. Evden beğenmiyorlar. Onun için buraya geldim.

Bektaşî manalı manalı gülümsemiş:

- Anlaşıldı oğlum, sende de istidat var. Hacı babana selam söyle, bu meyhaneye biz de vaktiyle sirke almaya gele gele alıştık. Eğer günün birinde sirke şaraba dönerse, Hacı Recep Efendi hiç taaccüb etmesin. (s. 183.)

Meyhaneye sirke almaya geldiğini iddia eden Hacı Recep Efendi'nin oğlunun gerçekten sirke mi aldığını yoksa şarap aldığı halde Bektaşî'ye sirke mi dediği net değil. Ancak aldığının gerçekten sirke olduğunu varsayarsak, Bektaşî, çocuğun meyhaneye gelmeye eğilimli olduğunu, hacı çocuğu olmasının onun ileride şaraba başlama ihtimalini engelleyemeyeceğini ima ederek dönemin “Hacı Efendi” sıfatıyla hem kendi hem de ailesinin günaha bulaşmadığıyla övünen tipini hicveder.

3.3. İroni:

Söylenmek istenen sözün veya davranışın tersini sergilemek suretiyle çelişki oluşturma temeline dayalı mizah türüdür. Diğer türlerde de bulunan alaycı tavır ironide çok daha keskindir. Defalarca anlattığımız halde bir şeyi anlamakta zorlanan, artık bilmem kaçınıcı seferde anlayabilen insana “ne kadar da zekisin, şıp diye anladın!” demek ironinin en yalın açıklaması olabilir. Toplumun her kesiminde günlük hayatın içinde, evde, işte, okulda ironi yoluyla mizah yaratan fertler görmek

mümkündür. Tabii özellikle sözlü ve yazılı edebiyatta, görsel sanatlarda bu kadar anlaşılır, açık ironi yerine imâlî, birden anlaşılmayan, anlamak için de belli bir zekâ isteyen daha üst bir üslup kullanılır.

Sözlük tanımlarında da söylenin tersini kastetme ifadesiyle açıklanan ironiye, TDK sözlük: “1.Gülmece. 2. Söylenen sözün tersini kastederek kişiyle veya olayla alay etme.”⁹³ Olarak yer verir.

*“Fransızcadaki “Ironie” kelimesi, Yunancada “eirôneia” kelimesinden gelmekte ve “Bilmemezlikten gelip soru sormak” anlamını taşımaktadır. Nitekim Yunanlı filozof Sokrates bu metodu çok ustalıkla kullandığı için “Sokrates İronisi” adını alan bir düşünce şekli mevcuttur.”*⁹⁴

Sokrates’in ironik yaklaşımı aslında yanlış bilinenleri düzeltebilmek, çevresindeki insanları bilinçlendirirken doğruya sorulan sorulara verdikleri cevaplarla kendiliğinden ulaşmalarını sağlamaktır. Karşı tarafı ya da herhangi bir durumu övüyormuş gibi yaparak aslında yermek, alaycı bir üslup takınarak aklından geçenin, konuyla ilgili fikrinin tersini ifade etme sanatıdır ironi. Vücut dili, mimikler ve ses tonunu ustaca kullanarak ironi hissettirilebilir. Tabii bunu anlamak için de ironi yapan kadar ortamda bulunanın da belli bir zekâ seviyesinde olması gerekir.

*“Felsefenin şüphe ile başlaması gibi, insan onuruna uygun bir hayatın ancak ironi ile başlayacağını ifade eden Kierkegaard, ironiyi ideanın olduğu kadar fenomenin de efendisi olarak görür.”*⁹⁵

“Sokrates İronisi”, karşı tarafa doğruyu buldurmak, iddia ettiği konuda yanlışlığını kendi kendine bulabilmesini sağlamak üzere ustaca sorulan sorularla gerçekleştirilir. Bu yöntemle tartışmalara yön verir, belirsizlik ve çelişki olan konulara çözüm getirmeyi amaçlar. Bunu yaparken kendi bilgi birikimini geri plana iterek, bilgisizmiş gibi davranarak rol yapar. Kişi kendiyle çelişip gerçek düşünceye, doğru olana ulaşana kadar süren bu soru sorma yöntemi Sokrates’in felsefede geldiği noktanın ne kadar ustalık ve bilgelikle örülü olduğunun da bir göstergesidir. Ancak biz ironiyi mizah yaratmaya türü olarak ele alacağımız için söylemek veya yapılmak istenenin tam tersini ortaya koyarak alaya alma, gülünçlük meydana getirme anlamı

⁹³ Şükrü Halûk Akalın ve başk., *Türkçe Sözlük*, TDK Yayınları, 11.Baskı, Ankara, 2011, s. 1205.

⁹⁴ Göker, a.g.e., s. 24.

⁹⁵ Eker, a.g.e., s. 72.

üzerinden hareket edeceğimizin altını çizmekle birlikte ironinin tarihsel gelişimi üzerinde birkaç bilgiyi daha ekleyeceğiz.

*“Latin dünyasının ironi ile tanışması, ironinin anlamını “dissimulatio” (saklanma, üstünü örtüp gizleme) olarak tanımlayan Cicero ve etkisi günümüze kadar süren retorik ustası Quintilian aracılığıyla olmuştur. Quintilian, Konuşmacılık Eğitimi adlı yapıtının sekizinci ve dokuzuncu kitaplarında, ironiyi mecazlar ve edebî sanatlar arasında sayar.”*⁹⁶

Birinci yüzyılda Roma’da yaşamış olan söylem ustası ve eğitmen düşünür Quintilian, ironiyi bir konuşma sanatı olarak görmenin yanı sıra bunun da ötesine taşır. Ona göre ironi, kişinin hayatını yansıtan ve hayat karşısındaki tutumunu gösteren bir kavramdır. Bu tanımlı yaparken de örnek aldığı kişi adına özel bir ironi türüyle anılan Sokrates’tir. Sokrates ironisi, adeta Sokrates’in karakteristik bir özelliği haline gelmiştir. Bu tavır onun insanlarla ilişkilerinde, toplum içindeki sorunların çözüm merci oluşunda, hayata karşı duruşunda kişiliğinin bir parçası haline gelmiştir.

Sokrates’in şahsına münhasır geliştirdiği soru sorma yoluyla doğruyu buldurma esasına dayalı ironi biçiminin yanı sıra klasik anlamıyla “söylenenin tersini kastetme” yöntemli ironiyi birçok insanın karakterine harmanladığını görebiliriz. Özellikle 21.yüzyılda internet kullanımının yaygınlaşması nedeniyle sosyal medya mecralarının yoğun olarak kullanımında “fenomen” tabir edilen mizahçılara rastlıyoruz. Bunlardan en çok dikkat çekenler de siyaset, spor, sanat, eğitim sistemi, aile ilişkileri, gelenek görenek gibi konularda ironik yorumlar yapanlardır. Türk halkının mizaha olan ilgisinin ağırlıklı olarak hiciv ve ironi yoluyla yapılanlara yöneldiğini bu mecralarda elden ele dolaşan metinler, karikatürler ve özgün iletilere bakarak söyleyebiliriz.

⁹⁶ Cebeci, a.g.e., s. 277-278/299-300.

İroni türünü mizah teorileri bağlamında incelersek “üstünlük kuramı” şemsiyesi altında görmek mümkündür. İroniye maruz kalan kişiye karşı bir üstünlük ve alay içerdiği, kişideki eksiklikle inceden alay ederek gülünçlük meydana getirildiği görülür. Mizah şemsiyesi altında toplanan tüm tür ve kuramlarda “alay etme, iğneleme” niyetini hemem hemen her zaman görürüz. Bu, bazen ustaca gizlenerek bazen de iyiden iyiye açığa vurularak karşımıza çıkar.

Mizah ve alay ilişkisini incelediğimiz tüm yöntem ve kuramlarda görebiliriz. Aşağıda vereceğimiz örnekte de evdeki hizmetlinin kahvaltı hazırlama görevini zamanında yerine getirmemiş olması nedeniyle evin hanımının ona bağırıp çağırmak yerine alaylı bir üslupla ironi yaparak aşağıladığını görüyoruz.

“(Kahvaltı saatidir. Henüz sofraya hazır değildir.)

Hanımefendi: Cemile, saat 08.30. Sofranın tam zamanında hazır olması ne güzel. Ekmekler kızartılmış, üzerine tereyağ sürülmüş. Omlet, domates, salam, kaşar, zeytin, baldan oluşan kahvaltı tabağı da hazırlanmış. Kokularından belli. Ama herhalde evde minik bir fare olacak. Her şeyi silip süpürmüş. Baksana masada ekmek kırıntısı bile yok.”⁹⁷

Mizah yaratma yöntemlerinin mizahçılar dışında, toplum içinde günlük iletişimde de en sık kullanılan türünün “ironi” olduğunu söylemek mümkündür. İş hayatından toplumsal eleştiriye, arkadaşlık ilişkilerinden aile içi iletişime kadar diyaloglarda hemen herkes ince bir ironi kullanır zaman zaman. Bazen bunu karşı tarafa hissettirecek şekilde altını çizerek vurgulayarak yapar, bazen de sadece muhatabı dışındaki dikkatli veya konuya vakıf kişilerin yakalayabileceği incelik ve kapalılıkta yapar.

⁹⁷ Usta, a.g.e., s. 116.

BABA

Bektaşînin biri her akşam semtin meyhanesine gider demlenirmiş. Onu kızdırmaktan zevk alan kadeh arkadaşları her gün Bektaşî içkiden kalkıp sokağa çıkınca başka dükkânlara gizlenip:

- Babaaa,babaa.... Diye bağırlarmış. Bektaşî de etrafına bakıp kimseyi göremeyince küfredermiş.

Yine bir gün böyle söylenirken içlerinden birini yakalamaya muvaffak olan Bektaşî gayet tabî bir tavırla:

- Git anana söyle, rakı hazırlasın, der. Sonra yatak serip beni beklesin gece geleceğim.

Yakalanan adam bu söze sinirlenince Bektaşî yapıştırır:

- Bunda kızılacak ne var a oğul? Ben senin baban değil miyim?(s. 211.)

“İroni” türüne örnek teşkil etmesi amacıyla verdiğimiz bu fıkrada Bektaşî, bilip de bilmezden gelme, diğer bir deyişle “Sokrates İronisi”ni kullanma yoluyla karşısındakine ders vermeye çalışır. “Ben senin baban değil miyim?” sorusuyla, o kişinin babası olmadığı cevabını kendi kendine vermesini sağlar.

DÜŞMAN

Bektaşînin birisi her gün şarap içmek âdetindeymiş. Bunu hoş görmeyenler kendisine sormuşlar:

- Baba erenler, içki sağlığımızın düşmanıdır, sen neden içiyorsun?

Bektaşî de:

- Düşman olduğumu bildiğimden onu yok etmek için içiyorum, demiş.

Bu fıkrada ise Bektâşi, içki en sevdiği ve vazgeçmediği tek dostu olduğu halde “düşman olduğumu bildiğimden onu yok etmek için içiyorum” diyerek aslında düşündüğünün tersini ifade ediyor. İroninin sözlük anlamına tam olarak tekabül eden fıkrada Bektâşi'nin bu sayede kendini nasıl ustaca temize çıkardığını görüyoruz.

İFTAR SOFRASINDA TARTIŞMA

Bir Ramazan gecesini eski paşalardan biri konağında şehrin belli başlı ulemasına bir iftar verir. Âlimler arasında yeniden diriliş hakkında bir ilmî tartışma başlar. Âlimlerden biri Allah'ın bazı kimseleri öldürdükten sonra tekrar dirilttiğini enbiyâ tarihlerinden alınmış vak'alar ve bir takım aklî naklî delillerle ispata çalışır. Fakat öteki âlim, böyle mucizeleri kabul etmediğini, ölen bir insanın yeniden dirilmesinin akla sığmadığını söyler. Davetliler arasında bir de Bektâşi varmış. Baba erenler, o gün nasılsa oruç tutmuş ve dehşetli acıkmış olduğu için bir an evvel önündeki nefis yemeklere saldırmak istemiş. İftar yarım saat geçtiği halde kimsenin sofraya el uzatmadığını görünce Bektaşî dayanamamış, yüksek sesle:

- Sayın âlimler, demiş, görüyorum ki bu münakaşanın sonu gelmeyecek. Müsaade buyurursanız aciz ve cehlime rağmen ben hakemlik yapayım. Eğer itiraz kabul etmeyecek bir delille davayı bir dakikada kestirip atmazsam yine siz münazararınıza davet buyurursunuz.

Hocalar ve diğer davetliler Bektaşî'nin teklifini kabul ederler. Baba erenler, insanın öldükten sonra dirilmesini kabul etmeyen müderrise sorar:

- İnsanı kim yaratır?
- Allahu Teâlâ.
- Peki, insanı bir defa yaratan bir kudretin bir ikinci defa yaratmasına ne mâni görüyorsun? Der ve iftar sofrasındaki yemeklere saldırır. (s. 98.)

Bu fıkrada Bektaşî'nin "Sokrates İronisi" olarak tanımlanan ironi biçimine bir örnek daha verdiğini görürüz. Tartışmayı yönlendirmek ve sonuçlandırmak için belirsizlik yaşanan konu hakkında soru yönelterek tartışmaya noktayı koyar.

SADECE İHTİYAÇLARIMI DEF İÇİN DUA EDİYORUM

Bektaşî'nin biri parasız kalmış. O aralık kendisine mutlaka para lazımmiş. Bektaşîlerin hiç kimseden yardım dilenmeleri âdet olmadığı için bu da şuna buna müracaat etmeyi gururuna yedirememiş. Allah'tan istemeye karar vermiş. Doğruca camiye gitmiş. Evvelâ cemaate uyararak namaz kılmış. Sonrada herkesle beraber duaya başlamış. Ve:

- Aman Yâ Rabbi! Şu istediğim parayı ihsan et. Hem işlerimi göreyim hem de doya doya bir rakı içeyim.

Yanıdaki sofı, bu garip duaya tahammül edememiş. Hemen Bektaşî'nin kulağına eğilerek:

- Behey dinsiz, imansız herif... Allah'tan rakı parası istemeye utanmıyor musun? Sen ne biçim Müslümansın? Demiş. Bektaşî, evvelâ dik dik sofunun yüzüne bakmış, sonra:
- Soruyorum, sana... Ellerini, gözlerini havaya kaldırıp niye mırıldanıyorsun?
- Allah'a dua ediyorum.
- Ne istiyorsun?
- İman istiyorum. Amel-i sâlih istiyorum.
- Âlâ... Demek ki sende ne iman ve ne de amel-i sâlih varmış. Onları Allah'tan istiyorsun. Hâlbuki benim imanım da var, amel-i sâlihim de var. Allah'tan bunları istemeye lüzum görmüyorum. Sadece ihtiyaçlarımı def etmesi için dua ediyorum, diye cevap vermiş. Sofuyu sükûta mecbur etmiş. (s. 109.)

Bektaşî'nin soru sormak suretiyle karşı tarafı âdeta mat eden, ters köşeye yatıran üslubuna bu fıkrada da rastlıyoruz. “Sokrates ironisi” türünü ustaca kullanmak bilgelik ve üstün bir zekâ gerektirir şüphesiz. Bu ustalıktan ötürü Bektaşî'nin sadece bir fıkra kahramanı olmadığını bir kez daha anlarız.

HAZIR CEVAPLIK

Bir Bektaşî tekkesinin şeyhi olan Haydar Baba'nın ölümü üzerine yobaz bozuntusu birini şeyh olarak tekkeye gönderirler.

Âyin-i cem yapıldığı bir gece bir kenarda iki kafadar baş başa verip bu iki baba arasındaki farktan bahsediyorlarmış. Bunları gören baba:

- Kim bilir ne yalanlar kıvırıyorsunuz? Demesiyle hazır cevap olanı:
- Efendimiz yüksek mertebemizden bahsediyoruz, demiş. (s. 119.)

Yobazlıktan uzak, Bektaşîlik bilincini taşıyan şeyhin vefatı üzerine tekkeye gönderilen yeni şeyhin ham sofı tavırları elbette Bektaşî dervişlerini rahatsız eder. Bektaşî ve arkadaşı aralarında bu konuyu tartışırken yeni şeyhin fark etmesi –ki aslında kendisi hakkında iyi şeyler söylenmeyeceğinin bilincindedir- sonucunda Bektaşî'nin bir ironi örneği göstererek ustaca şeyhi savuşturduğunu görüyoruz.

ONLAR KİMİN B...NU YEDİ?

Ağanın birinin çok sevdiği bir atı varmış. Bakılıp beslenmesi için de hizmetkârlarına sıkı sıkı tembihatlar verirmiş. At bir gün çok hastalanmış ve kurtulamayıp ölmüş. Fakat atın ölüm sebebini de “ahırda tavuk boku yiyerek ölmüş” demişler. Ağa da bundan dolayı hizmetkârını ele dolayarak:

- Ulan namussuz herif, sen atın mısırlarını iyice temizlemedin, hayvan tavuk boku yedi ve öldü, diye döverken bu sırada tesadüfen bir Bektaşî bu hali görünce duruma müdahale edip:
- Ağa, yazıktır, bu adamı niçin dövüyorsun, der ve ağa da sebebini anlatınca Bektaşî:
- Ağa peki, dur seninle konuşalım, der ve aralarında şöyle bir konuşma geçer:
- Ağa, senin deden sağ mı?
- Hayır, öldü.
- Baban?
- O da öldü?
- Ya anan?
- Evet, o da öldü, deyince Bektaşî bunun üzerine:
- Peki ağa, onlar kimin b...nu yedi de öldüler? der. (s. 251.)

Bektaşî'den yine bir “Sokrates İronisi” örneği görüyoruz. Ağanın hizmetlisine haksızlık ettiğini ona sorduğu sorularla kanıtlıyor. Atın hastalanarak ölmesi de tıpkı insanların vadesi dolduğunda yaşamını kaybetmesi gibi doğal bir sonuçtur. Ağanın bunu idrak edebilmesi için Baktaşî'nin sorduğu birkaç soru yeterli olmuştur.

BRE ZINDIK!

Kibir ve gurur sahibi Molla Hüsrev İstanbul kadısı bulunduğu esnada bir gün mahkemeye giderken yolda Bektaşî'nin biri, “İşte zebanilerin başı geliyor!” demiş. Molla işitip Bektaşî'yi nezdine celbile “bre zındık! Ben Allah'ın emrini icraya memur iken senin ne haddinedir ki bana zebaniler başı diyorsun?” diye tarize başlayınca Bektaşî "Ya sultanım! Zebaniler şeytanın emrini mi icra ederler?" demiş. (s. 222.)

Cehennemde görevli olan melekler de Allah'ın emirlerini yerine getirecektir muhakkak. Ancak Bektaşî, Mollaya cehennem işlerinin başında olan kişi demekle onun cennete giremeyeceğini ve dahi cehennemın kıdemlisi olacağını kasteder. Molla buna bozulduğunda ise iyi bir şey söylemişçesine lafı çevirir, kastettiğinin tersini ifade eder.

SEN MİZAN KURANA KADAR

Bektaşî bir gün nasılsa camiye gitmiş. Ak sakallı bir hoca, sallana sallana bir şeyler okuyormuş. Bektaşî hocaya yaklaşıp sormuş:

- Hoca efendi hazretleri, ne okuyorsunuz?
- Mantık okuyorum.
- Mantık okunur mu?
- Ya ne olur?
- Mantık hayattan alınır.
- Hangi hayat bize “kıyas”ın çeşitlerini öğretir?
- Kıyas ölçmek demektir, insanın akli her şeyi ölçer.
- Sen mantık bilmiyorsun. Mantık ilimlerin mizanıdır.
- A hocam! Sakalın ağarmış, hâlâ mizan kuramamışsın. Sen mizan kurana değin Pazar dağılır, göçer gidereyin. (s. 204.)

Bektaşî, aksakallı hocanın bu yaşa kadar çözemediği mantığı bu yaştan sonra öğrenmeye çalışmasını iğneleyici bir dille eleştirir. Yine “Sokrates İronisi” metodunu kullanarak yaşlı hocaya sorular sormak suretiyle onu köşeye sıkıştırır ve son yorumuyla da mantığı çözene kadar bu dünyadan göçeceğini söyleyerek komiği oluşturur.

3.4.Hümor:

Hümor türünde de diğer türlerde gördüğümüz ince alayı görmek mümkündür. Hümor, Fransızca bir kelime olup İngilizceye de bizde olduğu gibi Fransızcadan geçmiştir. Trajik ya da sıkıntılı bir konuyu büyük bir ciddiyetle ifade edip durumu alaya alma anlayışı sergiler. Bu tanımlama iki tip durumdan doğabilir:

3.4.a. Sersemlik, insani haller:

Kişinin farkında olmadan hümor yapmasıdır diyebiliriz. Bu belki kişisel olarak saflığından, sağlıklı düşünemeyen, muhakeme yetisi yeterince etkin olmayan kişilerin mizah malzemesi olduğundan habersiz oluşundan kaynaklanır. Bazen de stres, yorgunluk, kafa karışıklığı, dalgınlık gibi durumlar nedeniyle insan farkında olmaksızın hümorun içinde olabilir.

3.4.b. Kara Mizah:

Bir mizah türü olan hümorun, diğer mizah yöntemleri gibi eğlendirmek ve güldürmek işlevi vardır muhakkak. Ancak, hümorun “kara mizah” dalında, eğlenceli konuların yanı sıra, en trajik konular da tüm çıplaklığıyla ortaya serilir. Özellikle siyasî eleştiriler, köylü ve kentli arasındaki yaşam mücadelesi farklılıkları, çağdaşlaşma sürecinde yaşanan çarpıklıklar, maddi ve manevi olanaksızlıkların meydana getirdiği durumlar “kara mizah”ın başlıca konularını teşkil eder.

“Hümor zevkinin önemli kaynaklarından birinin “iyi kullanılan acıma duygusu” olduğunu söyleyen Freud şöyle bir örnek verir: “İşkence edilmek üzere götürülen sahtekârın biri, yolda boynunu üşütmek korkusuyla bir kaşkol ister.”⁹⁸

19.yüzyılda yaşayıp Amerikan edebiyatının dünyaya mâl olmuş en önemli yazarlarından Mark Twain, mizah ve satir konusunda da usta bir kalemdir. Hümorun tanımı yaparken “*Hümorun gizli kaynağı neşe değil, kederdir*” diyen Twain, bu

⁹⁸ Göker, a.g.e., s. 30-31.

ifadesiyle kara mizahın gücünü vurgulamıştır. Buradan hareketle, iki grupta incelediğimiz humor başlığının en yoğun kullanılan ve en etkili olan biçiminin kara mizah olduğunu söyleyebiliriz.

Enis Batur'un *Kara Mizah Antolojisi* adlı çalışmasında, Türk ve Dünya edebiyatındaki kara mizahçıların şiir, roman, öykü ve yazılarından verilen örneklerde siyasî, toplumsal ve sisteme yönelik bir kara mizah anlayışı benimsendiği görülür. Kitabın ön sözünce Batur, kara mizahı “kanlı bir kristal” olarak tanımlayarak şu ifadeleri kullanır:

“Kara mizahı besleyen en önemli etken, Flaubert’le birlikte söyleyecek olursak, insanın barındırdığı derin alıklık, bönlüktür her şeyden önce. Alayı öfkeyle, sertlikle buluşturur insanoğlunun “anıt salaklığı”, zekâyı isyana kaşırtır. Lloyd Georges’un, kendisine “sizin gibi biri kocam olsaydı içkisine zehir koyardım” diyen budala hanımefendiye “sizin gibi biri karım olsaydı ben de o içkiyi hemen içtim yanıtını verdiği bilinir.”⁹⁹

Hümorda komiği oluşturan, gerçeğin ta kendisidir. Gerçek; tüm açıklığıyla, anlam gizlenmeksizin, somut ve objektif bir biçimde ortaya konur. Hümorist, iğneleme, durumdan ders çıkarttırma, öğütme gibi kaygılar içine düşmez. Hümor, gerçekliğin içinde, hoşgörülü ve mizah malzemesi yaptığı durumla barışık olmakla başarıya ulaşır.

Hümor yöntemine ilişkin olarak inceleyeceğimiz Bektaşî fıkralarında ağırlıklı olarak kara mizah örnekleri göreceğiz. Malı mülkü, refah sürececek imkanları olmayan Bektaşî tüm içtenliğiyle kara mizah yaparak hem kendi hem de toplumun yetersizliklerini kimi zaman da çaresizliklerini gözler önüne serer.

⁹⁹ Enis Batur, *Kara Mizah Antolojisi*, Hil Yayınları, İstanbul 1987, s. 8.

İSTEDİĞİ EKMEK PEYNİR YOK

Bir fakir Bektaşî bir aşçı dükkânına giderek ne yemekleri bulunduğunu sorar, aşçı da yanındaki yemekleri sayar, zavallı bunları dinledikten sonra:

- Çok şey, bu kadar yemek var da benim istediğim ekmek peynir yok! Diye çıkar gider. (s. 96.)

Zengin – fakir farkını gözler önüne seren bu “kara mizah” örneğinin özünde Freud’un dediği gibi neşe değil, keder vardır aslında. Karnı aç olan Bektaşînin parası orada bulunan yemekleri yemeye yetmeyecektir. Ve bu aslında insanı hüzne sevk eden bir manzaradır. Ancak Bektaşî, bu durumu mizaha çevirmeyi başarıp, kendi alım gücünün yetersizliğini yemek listesinin yetersizliğiymiş gibi sunar.

AÇ KULLARINA AZIK YETİŞTİRMEKTENSE BÖYLE TOPTAN ÖLDÜRMEK SANA DAHA KOLAY GELİYOR

Bir vakitler büyük bir kıtlık olmuş. Halk açlıktan kırılırken bir de kâun (ölet) çatmış. İnsanlar sokaklarda, şurada burada düşüp ölmeye başlamış. Bu hali gören Bektaşîlerden birisi ellerini göğe açarak “Hey Allah’ım, aç kullarına azık yetiştirmektense böyle toptan öldürmek sana daha kolay geliyor” demiş. (s. 85.)

İnsanların açlık ve hastalık yüzünden toplu ölümlerle karşılaşması son derece trajik bir durumdur muhakkak. Bektaşî’nin bu trajik durumu komik oluşturacak şekilde değerlendirdiğini görüyoruz. M. Twain’in “Hümorun gizli kaynağı neşe değil, kederdir.” yorumundaki isabeti bu fıkrada net olarak anlayabiliriz.

BEKTAŞÎ'NİN BAHTI

Bir Bektaşî dervişi bir köye gider. Oralarda dolaşırken köylülerin meydana toplanıp hararetle konuştuklarını görür. Merak ederek bunun sebebini sorar. Köylüler yakaladıkları tilkiyi dervişe göstererek:

- Sorma başımıza geleni, derler. Şu hain tilkiyi görüyor musun? Ne kadar tavuğumuz varsa hepsini yedi. Nihayet kapan kurup tuttuk. Şimdi bu mendebura ne ceza verelim diye konuşuyoruz.

Derviş hemen sırtından cübbesini çıkarıp tilkiye giydirdikten sonra salıverir. Tilki koşarken köylüler:

- Eyvah! Diye bağırırlar. Aç hayvan serbest bırakılır mı? Gene tavukları yiyecek.

Derviş pişkin bir tavırla:

- İsteddiği kadar aç olsun! Üzerinde benim cübbem oldukça bahtı kapanır, yiyecek bir şey bulamaz, açlıktan ölür gider siz de kurtulursunuz, der. (s. 93.)

Gülme yaratma yöntemlerinin Hümor başlığında iki alt başlık gördüğümüzden bahsetmiştik. Bu fıkrada Bektaşî'nin şanssızlığını, yoklukla nasıl zor mücadele ettiğini ve dervişliğini kendisine getirmesi beklenen rahat yaşamı yaşayamadığını – burada sofu din adamlarına da göndermesi gözden kaçmıyor- “kara mizah” yoluyla aktardığını görüyoruz.

ACABA ALLAH'IN YAZISI GÜZEL MİDİR?

Bir mecliste Kur'ân-ı Kerimin fesâhat ve belâgatından ve kelâmullahın güzellik ve ulviyyetinden bahsolunduğu sırada huzzardan biri:

- Kelâmullah bu kadar güzeldir. Acaba hattullah nasıldır, demekle o mecliste hazır bulunan tarikat-ı nâzenin mensubundan bir zat:
- Hiç merak etme birâder, çok berbat bir şeydir, der. Bu sözden dûçâr-ı hayret olan ehl-i meclis hep birden:
- Baba efendi, nereden bildiniz? Demelerine derviş cevaben:
- Alnımın kara yazısından, cevabını verir. (s. 96.)

Bektaşî'den yine bir kara mizah örneği görüyoruz. Kendisinin talihsizliğini, hayatta maddi ve manevi refaha kavuşamamış oluşu onu kederlendireceğine bu durumu Allah'ın yazısının çirkinliğine bağlayarak gülümsetiyor.

TENEKE KULÜBE

Bektaşî, teneke kaplı fakir kulübesinde oturmuş, sessiz sedasız oruç yiyormuş. Pencerenin önünden geçen bir sofı görmüş:

- Hayrola baba... Galiba senin eve Ramazan girmemiş.

Bektaşî gülmüş:

- A imanım... Mübarek Ramazan saraylara ve konaklara girer. On bir ayın bir sultanı olan o nazlı misafirin benim teneke kulübemde ne işi var? (s. 137.)

Günümüzde de halen şahit olduğumuz zengin iftar sofraları, Ramazan'ı bolluk ve hatta israfla geçiren ama bunu Ramazan'ın gereği sayan kesimin o günlerde de var olduğunu anlıyoruz. Bektaşî, saraylar ve konaklarda şaşalı bir şekilde geçirilen Ramazan ayına eleştirisini kara mizah yoluyla gerçekleştiriyor.

DAHA EVVEL HAPSETSENİZ OLMAZ MI?

Zürefâdan olmakla beraber, son derece müstehzi bulunan bir Bektaşî dervişi bir mecliste muteberân-ı memleket hakkında bazı sözler söylemiş ve onunla ihtihâ etmiş olduğundan ertesi gün eğlendiği adam dervişi bulup:

- Sen dün benimle ihtihâ etmişsin. Sana öyle bir dayak atacağım ki felek de beğenecek, demekle baba gidip valiye şikâyet etmiş. Vali:
- Merak etme, eğer sana dayak atar ise ben de onu hapsederim, dedikte derviş:
- Efendim, ona dayak atmazdan evvel hapsenseniz daha iyi olmaz mı? Demiş ve valiye güldürmüştür. (s. 206.)

Dalga geçtiği adamın dayak tehdidiyle ürken Bektaşî, bu dayağın önlenmesi talebiyle valiye çıkar. Valinin “merak etme, eğer sana dayak atar ise onu hapsederim” ifadesi Bektaşî'yi yatıştırmak yerine daha fazla endişeye sokar. Önemli olan dayağı yemeden önce önleyebilmek olduğunda çaresiz panikle dayak yemeden önce hapsedilmesini diler. Bektaşî'nin içinde bulunduğu durum nedeniyle gösterdiği saflık komiği oluşturur.

KENDİ KENDİMİZE ÖLÜRÜZ...

Fakir bir Bektaşî hastalanır. Ziyarete gelenler bir doktora görünmesini isterler.

- Aman biz kendi kendimize ölürüz, doktora lüzum yok, der. (s. 201.)

Bektaşî'den bir "Kara Mizah" örneği daha görüyoruz. Doktora görünmek için paraya ihtiyacı olan Bektaşî'nin hiçbir zaman kıyıda köşede kendisi için ayırdığı bir parası yoktur. Bulduğu parayı içkiye yatırır, yer içer, ertesi günü düşünmez. Bu fıkrada hem parasızlığına hem de hayat boyu kimsesiz oluşuna da bir göndermesi vardır. Bu yaşa kadar kendi kendine gelmiş olup, ölümünü de tek başına halledebileceğini ifade ederek trajik bir konuyu gülünç bir hale getirir.

YA HİÇ SOPA YEMEMİŞ, YA SAYI SAYMAYI BİLMİYOR

Bektaşî dedelerinden birisini, bir Ramazan günü demlenirken görüp yaka paça yeniçeri ağasının huzuruna çıkarırlar. Ağa kükreyerek:

- Bre utanmaz! Allahtan nasıl korkmadın da, şu mübarek günde bu haltı ettin? Der ve sonra maiyetine dönüp:
- Götürün! Şuna beş yüz sopa vurun! Emrini verir. Beş yüz rakamını işitince gözleri faltaşı gibi açılan dede:
- Ağa hazretleri, kusura bakmayın! Ya sen ömründe hiç sopa yememişsin yahut da sayı saymayı bilmiyorsun, der. (s. 191.)

Ramazan günü içki içtiği için ağır bir cezaya çarptırılan Bektaşî, ağlanıp sızlanıp cezanın affını ya da hafifletilmesini isteyeceği yerde, olayın şokuyla Yeniçeri ağasını daha da kızdıracak bir yorum yapıyor. Mizah yaratma eylemlerinden hümor olarak değerlendirebileceğimiz bu fıkrada Bektaşî'nin "Sersemliğe Bağlı" bir insani hal sergilemiş olduğundan bahsetmemiz mümkündür.

3.5.Komik:

Gülme kavramını tanımlarken "komik" türünün de üzerinde durmuştuk. Henri Bergson'un *Gülme* kitabında komiği tanımlarken kullandığı "*tümüyle insana özgü olanın dışında komik yoktur*" ifadesi komiklik yaratan faktörleri net anlayabilmemiz için önemli bir tespittir. Bergson, komiği Durum ve Söz Komiği ve Karakter Komiği

olarak iki ana gruba ayırır. Komiği meydana getiren faktörleri de Cemil Göker'in Komik üzerine yaptığı sınıflandırmayı dikkate alarak özetleyeceğiz.

3.5.a. Hareketlerde, Jestlerde Otomatizme Bağlı Komik:

Kişilerin istem dışı olarak sergilediği jestler ve mimikler, son derece ciddi oldukları anlarda bile karşısındakilere komik gelip güldürebilir. Bu hareketleri sergileyen kişi, karşısındakilere bir otomatik çalışan bir makine görünümü verir. Bir taklit izlenimi verdiği için komik bulunur. Kişinin farkında olmadan sergilediği davranışlar dışında bir de palyaçoları, Charlie Chaplin'in Şarlo karakteriyle özdeşleştiği sessiz filmleri ve vodvilleri de bu grubun içinde değerlendirebiliriz.

3.5.b. Ruhsal Otomatizm (Düz Mantık):

Söylenenin direk birinci karşılığı ile tanımlanıp anlaşıldığı düz mantık, "Aristo Mantığı" olarak da bilinir. Komiği meydana getiren faktörler içerisinde düz mantık da etkin bir yer tutar. Bu durum kimi zaman komiği oluşturan kişinin özellikle sergilediği, kimi zaman ise farkında olmadan ruhsal ya da davranışsal olarak ortaya koyduğu bir durumdur.

"Evlenmek için görmeye gittiği kız kendisine takdim edilince memnun kalmayan bir damat adayı, evlenmede aracılık eden şahsı bir kenara çekip, kulağına dert yanar: "Beni buraya neden getirdin? Kız çirkin, yaşlı, şaşı bakıyor, dişleri berbat, gözleri de çapaklı..." Beriki sözünü keser: "Yüksek sesle konuşabilirsin, üstelik sağır da." ¹⁰⁰

3.5.c. Yapay Olan Şeyin Doğal Olanın Yerine Konması:

Burada söylemde, giyim kuşam ve eşyalarda olması gerekenin yapay olanla yer değişmesi sonucunda komiğin oluştuğundan bahsedebiliriz. Doğal saçın yerine kafaya takılmış abartılı bir peruk, aşırı makyaj, şişme insan vb. bu grubun içinde sayabiliriz.

¹⁰⁰ Göker, a.g.e., s. 5.

3.5.d. Bir Şahsın Bir Eşya İzlenimi Vermesi:

Bir önceki komiği oluşturan unsurda “Yapay olan şeyin doğal olanın yerine konması”nı incelemiştik. Burada ise bu duruma benzer ancak farklılığı olan bir faktörden bahsedeceğiz. Kişinin kendisine farkında olarak ya da olmayarak eşya vasfı yüklemesiyle oluşan komik türüdür. Saatte 150 km. hız yaptığını iddia eden bir adam, evindeki değerleri eşyaları sayarken kendisini de dâhil eden bir kadın bu vasıtayla komiği oluşturabilirler.

3.5.e. Asaleti, Saygınlığı Olan Bir Şeyi, Kelimelerle Yermek, Kötülemek:

“Yüzyılımızın şöhretli psikiyatru Freud’e göre: Özellikle entelektüel ve manevi alanda, ciddi olan ve bilinmeyen şeyle, bayağı ve kaba olan şey aynı paralelde tutulduğu zaman, karşılaştırma hiç şüphesiz komik olur.”¹⁰¹

3.5.f. Değişik Elemanlardan Oluşan Yeni Kelimeler, Çağrışumlu Kelimeler:

Bir kişinin, bir eşyanın ya da bir deyim, atasözü gibi kalıplamış kelime gruplarının değiştirilerek söylenmesi üzerine komiğin oluşması durumudur.

3.5.g. Muhakemeye Bağlı Komik:

Komiği oluşturan bu unsurda akla mantığa yatkın bir muhakeme söz konusu değildir. Duruma düz mantıkla bakılarak hatalı bir muhakeme yapılır ve sonucunda da komik kendiliğinden ortaya çıkar. Bu komik türünü, mizah teorilerinin “kavrama teori” altında değerlendirebiliriz. Hatalı muhakeme, karşılıklı iki ya da daha fazla tarafın, bazen de kişinin kendi kendine durumu düz mantıkla yorumlayıp komiği oluşturması şeklinde açıklayabiliriz.

¹⁰¹ Göker, a.g.e., s. 9.

*“Damat adayı, kızın bir ayağının çok kısa olduğunu, topalladığını ileri sürüp itiraz eder. A racının cevabı: Haksızlık ediyorsun. Diyelim ki sağlam ve düzgün bacaklı bir kadınla evlendin. Ne kazanacaksın? Ne biliyorsun günün birinde düşüp de bir bacağını kırmayacağını, ömrü boyunca arızalı kalmayacağını? Al sana üzüntü, heyecan. Hekim parası da caba. Bu kızı alırsan başın ağrımaz. Hazıra konacaksın.”*¹⁰²

3.5.h. Mübalağa:

Anlatının içeriğini abartarak olduğundan daha fazla, daha büyük boyutlarda göstermek şeklinde tanımlayabiliriz. Meşhur avcı fıkraları mübalağa yoluyla komiği oluşturmaya uygun bir örnek olacaktır.

3.5.i. Uzun Sıralama:

Konuyu anlatırken bütün olayların arka arkaya ve gereğinden fazlaca sıralanması, komiği oluşturan unsurlardandır.

Düz mantık, mantık hataları, mübalağa, yapaylık ve yukarıda sıraladığımız diğer maddeleri kapsayan “Komik” türü ile ilgili birkaç Bektaşî fıkrası örneği vereceğiz.

KEFEN PARASI

Bir başka köyde bir eve misafir olan Bektaşî akşam olunca ev sahibine:

- Eğer ben burada ölürsem ne yaparsın? Deyince ev sahibi:
- Erenler, hürmetle kefenler, defnederim.
- Öyle ise beni ölmüş farz ederek şu kefen parasını himmet etseniz fena olmaz der. Ve o parayı alıp rakı getirtip demlenir. (s. 198.)

Bektaşî babası, olayları her zaman kendi işine yarayan haliyle muhakeme eder ve buna göre bir sonuca varır. “Kefen Parası” fıkrasında da kendince bir muhakeme yaparak mademki ev sahibi o parayı kendi namına gözden çıkarmıştır o zaman o paranın kendisine verilmesi uygundur şeklinde bir sonuca varır. Bu fıkrada, hem düz mantık hem de muhakemeye bağlı komiği bir arada görmek mümkündür.

¹⁰² Göker, A.g.e., s. 12.

BUGÜNLERDE PARASI YOK

Hamam ücretinin bir kuruş olduğu zamanlarda fukarâ-yı Bektaşîden biri hamama gitmiş. Soyunup yıkandıktan ve elbisesini giyindikten sonra elini cebine sokarak mâlik olduğu yegâne kuruşu aramış ise de bulamamış. Kendi kendine:

- Hay Allah cezasını versin! Dün akşam kuruşu meyhaneye vermiş idim. Şimdi ne yapmalı, hamamcı parayı almadan bırakmaz. Bir rezâlet çıkarır, diye düşünüyor, bir taraftan da:
- Yârabbi! Ya bana bir kuruş gönder yahut şu kapıyı yık!

Diye dua ediyor. O sırada zuhur eden şiddetli bir hareket-i arz bütün binayı sarsmaya başlayınca herkes gibi Bektaşî de kendisini sokağa atmış. Tam o anda kubbe de paldır küldür yıkılmış. Duasının bu kadar çabuk kabul edilmesinden düçâr-ı hayret olan Bektaşî biraz ötede bir değirmenin yanındaki çayırılıkta bir adamın namaz kılıp dua ile meşgul olduğunu görünce yavaş yavaş yanına yaklaşmış ve dinlemiş. Herif:

- Yârabbi bana on bin kuruş ihsan et, diye dua ediyormuş. Bektaşî bir adım çekilerek herifin ensesine bir tokat aşkedip:
- Kalk oradan be herif! Şimdi dünyayı yıktıracaksın. Bir kuruş için hamamı yıktı. Bu günlerde parası yoktur, diye bağırıp şahs-ı merkumu dua etmekten men eylemiş. (s. 94.)

YEDİĞİ İÇTİĞİ YOK!

Bektaşînini birini Ramazanın on beşinci günü oruç yeken görmüşler. Hemen hâkimin huzuruna götürmüşler. Hâkim meseleyi sorunca Bektaşî:

- Efendim, bugün ayın kaçı?
- On beşi.
- Daha bitmesine ne kadar var?
- On beş gün.
- Etti mi otuz! Bir ay otuz günden fazla da olmaz ya! O halde nesini yiyip içmişim? İşte tastamam duruyor, demesiyle hâkim gülerek salıvermiş. (s. 148.)

“BUGÜNLERDE PARASI YOK” ve “YEDİĞİ İÇTİĞİ YOK” fıkralarında hatalı muhakeme ve mantıksız değerlendirmeden oluşan komiği görüyoruz.

BEKTAŞİYE GÖRE

Camide hoca vaaz veriyordu:

- Ey cemaat! Bir yer vardır ki zengin, fakir, genç, ihtiyar, dertli, neşesiz, gamlı, kederli kim girse gönlü ferahlar, yüzü güler, şen mutlu çıkar. Neresidir orası, bilin bakalım:
Arka saflardan bir Bektaşî seslendi:
- Meyhane!... (s. 172.)

Bu fıkrada ise Bektaşînin içkiye ve dolayısıyla meyhaneye olan düşkünlüğünü açık sözlülüğüyle doğal bir halde ifade etmesi komiği oluşturur.

ONDAN AL BUNA VER!

Bektaşî fukarasından biri parasız ve aç olduğu halde bir fırının önünde duruyor, orada zuhurat bekliyor imiş. Ekmek alanlardan biri merkuma bir okka ekmek bedeli olmak üzere bir kuruş vermekle baba eyvallahı bastırdıktan sonra fırına girip yirmi paralık ekmek almış ve kuruşu tezgâhtara vermiş. Tezgâhtar yirmi parayı iade etmediğinden baba:

- Hani ya evlât, bizim kuruşun artanı? Demiş ise de tezgâhtar:
- Verdim ya, daha ne istiyorsun? Cevabını vermekle verdin, vermedin münakaşası başlamış. Nihayet Bektaşî fırıncıdan paranın üst tarafını alamayacağını anlayarak ve:
- Haram olsun, deyip geçmiş, karşıdaki bakkal dükkânına girerek:
- Bakkal, şuradan yirmi paralık pastırma ver, demiş. Bakkal bir kâğıda sarıp verdiği pastırmayı alınca yürümeye başlamakla bakkal bağırarak:
- Hani ya baba yirmilik? dedikte Bektaşî:
- Verdim ya ayol, ne istiyorsun? Cevabını vererek yoluna devam etmiş. Biraz gittikten sonra kendi kendine düşünerek demiş:
- Yâ Rabbi! Sen de biliyorsun ki fırıncı benim yirmiliği yuttu. Ben de bakkalın yirmiliği yuttum. Sen kadirsin, fırıncıdan al, bakkala ver. Günahı bana olmasın demiş. (s. 79.)

Bektaşî bu fıkrada kendince bir muhakeme yapmış, bunun neticesinde de adaleti sağladığını düşünmüştür. Fırıncının kendisine yaptığı haksızlığı bakkala yaptığı haksızlıkla dengeleyerek arada alacak verecek meselesini Allah'a havale etmiştir. Bu yanlış muhakeme fıkradaki komiği oluşturur.

BENİM KAPIMI ALSIN KENDİ EVİNE TAKSİN

Bektaşî dervişlerinden birisinin kapısını hırsız çalıp götürmüş. Bunu gören Bektaşî mahalledeki mescidin kapısını sökerek kendi evine getirmiş. Komşuları bunu neden yaptığını sorarak Bektaşî'ye kızınca:

- Benim evin kapısını çaldılar. Ben de Ona havale ettim. Çünkü O, hırsız pekâlâ bilir. Onu yakalasin, benim kapımı da alıp kendi evine taksin, der. (s. 82.)

Bu fıkrada Bektaşî'nin düz mantıkla hareket ederek sorununu çözdüğünü görüyoruz. Ona göre yaptığı davranış son derece mantıklıdır. Mademki her şeyi bilen, gören Allah'tır, o zaman bu sorunu da çözecektir muhakkak.

RAHMETLİ PEDERİN CENAZE NAMAZINI KILMIŞTIM

Bektaşî camiinin önünden ağır ağır geçiyormuş. Karşıdan telaşla gelen bir sofı hemen önüne geçmiş:

- Aman birader... Acaba ezan okundu mu? Demiş. Bektaşî sükûnetle:
- Kulağıma bir ses geldi amma... Ezan mıydı, değil miydi fark edemedim, diye cevap vermiş. Sofı suallerine devam etmiş:
- Acaba namaz kılındı mı dersin?
- Vallahi camii kapısında gözüme bir kalabalık ilişti ama... Namaz için mi gelmişlerdi, yoksa başka bir iş için mi birikmişlerdi?
- E, sen namaz kılmadın mı?
- Canım kılmaz olur muyum?
- Çok oldu mu kılalı?
- Yok... O kadar çok değil. Aşağı yukarı yirmi sene kadar oluyor. Rahmetli peder vefat ettiği zaman, hatırı kalmasın diye cenaze namazını kılmaştım. (s. 129.)

Bu fıkrada Bektaşî'nin aslında bilip de bilmezden gelme tavrını sergilediğini görüyoruz. Soruları düz mantıkla dinleyip ona göre yorumlayarak anlaşılması güç bir diyalog sürdürüyor. Sofu adam o anki vakit namazını kastederken Bektaşî, en son kıldığı namazdan bahsediyor. Bu hatalı muhakeme komiğin ortaya çıkışını sağlıyor.

RAMAZAN SANA DOKUNDU MU?

Bektaşî'ye sormuşlar:

- Baba erenler!... Nasıl, bu Ramazan sana dokundu mu?

Bektaşî gülümsemiş ve hemen cevabı vermiş:

- Ben o mübareğe bir şey yapmadım ki, o da bana dokunsun. (s. 137.)

Bektaşî'nin yine hatalı muhakemeye bağlı olarak –ki bunu bilerek ve ustaca yapıyor- komiğe zemin hazırladığını görüyoruz. Esasen Bektaşî'ye Ramazan'da oruç tutup tutmadığını sormaya çalışanların “dokundu mu?” sorusuna farklı anlamıyla cevap vererek onları ters köşeye yatırmak suretiyle konuyu farklı yöne çekmeyi başarıyor.

DİKENLİ GÜL...

Üçüncü Sultan Mustafa devrinde yeniçeri çavuşbaşlarından İskipli Süleyman Ağa, kadınlara karşı beslediği ve gösterdiği aşırı derecedeki meclûbiyet ve zâafı ile şöhret kazanmış ve bütün kapı yoldaşları arasında uçarı bir çapkın olarak tanınmıştır. Bir gün ağanın Sultan Selim'deki konağının tam karşısında bulunan eve bir Bektaşî taşınır. Ağa, babanın çok güzel bir karısı olduğunu haber alır. Sık sık ziyaretler ve davetler ile arada bir samimiyet ve dolayısıyla güzel kadınla münasebet tesis etmeye çalışır. Bu davetlerden birinde baba ile karşılıklı demlenip sohbet ederken sözü güzel kadınlara intikal ettirir. Bektaşî bu mevzu üzerinde söz söylerken coşar ve çapkınlıklarını anlatmaya başlar. Ağa bunu fırsat addeder. Babanın karısının hakikaten güzel olup olmadığını anlamak için:

- Aman erenler, der. Bu çapkınlıklar size yakışır mı? Gül gibi bir hareminiz de varmış.

Bektaşî söz söylerken Ağanın aldığı acayip tavırlardan ve düştüğü heyecandan niyet ve maksadını sezinler. Manalı bir eda ile gülerek:

- Evet, ağa hazretleri, gerçi gül gibidir amma çok fazla dikenlidir kâfir. Koklamak şöyle dursun, el uzatmaya bile gelmez, der. Çapkın muhatabını mahcup ve bahsi değiştirmeye mecbur eder. (s. 243.)

Komiği oluşturan durumlarda “saygınlığı olanı yerme” maddesinden bahsetmiştik. Bektaşî, eşinin güzelliğini perdelemek için onun dikenli bir gül olduğunu ifade eder. Burada amacı, karşısındaki şahsın eşine yaklaşmasını engellemektir.

BİR DAHA BAŞIMA SARIK SARMAM

Bir Ramazan akşamı evinde demlenen Bektaşî'nin aklına birden bire Ayasofya meydanındaki ağaçların altı gelmiş.

Bektaşî şişeyi koynuna sokunca ağaçların altına gelmiş. Kalabalığa girmiş, nasılsa boş bir masa bulabilmiş. Bir nargile ısmarlamış. Bir taraftan nargileyi, diğer taraftan da cebinden çıkardığı şişedeki rakıyı çekiştirmeye başlamış. Ramazan gecesini başında sarık bulunan Bektaşî'nin bu hareketi orada derhal bir galeyan uyandırmış. Sofular derhal ayaklanmış, Bektaşî'yi yakalamışlar. İte kaka karakola götürmüşler:

- Bu adamın küstahlığı, birkaç günlük adliye cezasıyla örtbas edilemez. Biz bunun şer 'an cezasını isteriz, diye ayak diremişler.

Karakol amiri halkın galeyanını teskin için Bektaşî'yi o gece hapsedmiş. Ertesi gün de doğruca Mahmut Paşa mahkemesine göndermiş.

Kadı Bektaşî'yi karşısına almış. Şöylece isticvaba başlamış:

- Bir Ramazan ayında hiç namaz kıldın mı?
- Hayır erenler.
- Kaç gün oruç tuttun?
- Allah bilirken ne yalan söyleyeyim. Oruç da tutmadım erenler.
- E, baba, namaz kılmazsın, oruç tutmazsın, bari mübarek günde başında koskoca sarık olduğu halde içki içmeye utanmaz mısın?

Bu söz üzerine Bektaşî hemen başındaki sarığı çıkarmış. Koltuğunun altına almış:

- Kadı efendi hazretleri, hiç canını sıkma. İstedğin surette yemin edeyim. Bir daha başıma sarık sarmam, diye bağırılmış. (s. 184.)

Bektaşî'nin olaylardan sıyrılma ve kendini haklı çıkarma yöntemi olarak “Aristo Mantığı” olarak adlandırılan “düz mantık” yaklaşımına başvurduğunu sıkça görüyoruz. Kadının kastettiği, Bektaşî'nin dervişlik makamına uygun hareket etmeyişi, taşıdığı sarığa layık davranmadığıdır. Bektaşî sarığına dair yapılan eleştiriyi, namaz kılmaması, oruç tutmaması, Ramazan günü içki içmesi gibi dinen uygun olmayan davranışları sarığını çıkarınca yapmaya hak kazanacaktı şeklinde yorumlar.

BEN BU KADARINI YAPTIM

Bektaşîlerden biri, içkinin yasak olduğu devirde, bir şişe şarap almış. Cübbesinin altına saklamış giderken padişah rast gelmiş: “Nedir o cübbenin altındaki?” diye sormuş. Bektaşî de “abdest suyu sultanım” demiş. Padişah “çıkart bakalım, şarap olmasın” deyince Bektaşî “Padişah hürmetine şarap ol ya mübarek” diyerek şişeyi çıkarır.

Padişah bakar ki şarap. “Şimdi de su yap bakalım” der. Bektaşî “ben bu kadarını yaptım. Nüfuz-ı padişahî büyüktür. Ötesini de siz yapınız sultanım” der. (s. 174.)

Bektaşî padişaha yakalandığını anlayınca cübbesinin altındakinin abdest suyu olduğunu söyleyerek bu yalanıyla durumu kurtaracağını umar. Ancak padişah Bektaşî'nin içki düşkünlüğünü bildiğinden ona inanmaz. İşte bu noktada Bektaşî, su olduğunu iddia ettiği şarapla sözüm ona konuşarak ona sudan şaraba dönüşmesini emreder. Komiği oluşturan unsurlarda kişinin bir eşya, nesne izlenimi vermesi veya nesnelere konuşması alt başlığını incelemiştik. Bektaşî suyu şaraba dönüştürmüş gibi yaparak tam tersini yapmaya da padişahın muktedir olduğunu söylemekle bu müşkül durumdan da kendisini kurtarır.

KALABALIK

Bektaşî'nin biri zengin bir tanıdığının evinde bir hayli içmişti. Evine dönerken birden bire karşısına çıkan bir ağacı adam zanneder. Başını mahcup bir tavırla eğerek:

- Affedersiniz ağa, der, göremedim.

Ve yoluna devam eder. Bu sefer bir direk burun buruna gelir. Hemen biraz geriler:

- Özür dilerim...

Birkaç adım sonra bir ağaca çarpınca yere çöker. O sırada oradan geçen bekçi:

- Erenler, niye oturuyorsun burada? Diye sorunca Bektaşî şu cevabı verir:
- Şu kalabalığın geçmesini bekliyorum, pirim... (s. 171.)

Bektaşî'nin farkında olmadan, sersemlik haliyle komiği oluşturduğunu görüyoruz. Bu taraflıyla “Kalabalık” fıkrasını “Hümor” başlığı altında da değerlendirmek mümkün olurdu. Ancak ağaç, direk gibi cansız varlıklara insan sıfatı yüklemesinden kaynaklı olarak “Komik” başlığı altında değerlendirdik. Her zaman uyanık, algıları açık görmeye alışkın olduğunuz Bektaşî, bu fıkrada alkolün etkisiyle sersemlemiş olarak karşımıza çıkar. Bu sersemlik neticesinde de cansız varlıkları insan zannederek düştüğü durum komiği oluşturur.

DÜNYAYA SARIK YIKAMAYA GELMEDİM YA!

Bektaşî'nin biri pek süflî-meşreb olduğundan üstü başı ve sarığı kirli olarak gezermiş. Bir gün buna demişler ki:

- Baba, ne için sarığını yıkamıyorsun?
- Yine kirlenecek.
- Yine yıkarsın.
- Yine kirlenir.
- Yine yıkarsın, temizlersin.
- Peki, ama ben bu dünyaya sarık yıkamak için gelmedim ya, cevabını vermiş.
(s. 156.)

Bu fıkrada ardı ardına tekrarlanan, “yine kirlenecek, yine yıkarsın...” diyalogu komiği oluşturan özelliklerden biridir. Bu diyalog uzayınca Bektaşî'nin bu dünyaya geliş nedeninin sarık yıkamak olmadığını söylemesiyle diyalog sona erer.

4. SONUÇ:

Çalışmamızda incelemiş olduğumuz Bektaşî fıkralarını, Türk milletinin mizah anlayışını, siyasî ve toplumsal konulara bakış açısını, yüksek bir farkındalık içerisinde yaşananları nasıl gözlemediğini yansıtan önemli kaynaklar olarak değerlendirmekte fayda vardır. Bu fıkraların nesilden nesile aktarılıp toplumun hafızasından silinmeden günümüze kadar ulaşabilmesini, yüzyıllardır konularını teşkil eden meselelerin hâlen varlığını sürdürüyor olmasıyla açıklayabiliriz. Bu noktada Bektaşî, halkın sözcülüğünü üstlenir. Toplum, siyasî, dinî, toplumsal tüm konuları Bektaşî fıkraları üzerinden eleştirir.

Bektaşî fıkralarını mizah teorileri bağlamında incelediğimizde, dört temel teoriye örnek teşkil edecek kadar fıkra üretildiğini görürüz. Bu da bize Bektaşî fıkra tipinin standart yapıda ve birbirini tekrar eden söylemlerden uzak, kendini yenileyen, çok yönlü ve dinamik bir karakter olduğunun ipuçlarını verir. Mizah yaratma yöntemleri açısından değerlendirdiğimizde ise, durum teorilerle benzer bir sonuç ortaya koyar. Bektaşî kimi fıkralarında hiciv yeteneğini konuşturmuş; kimilerinde ise ironi, nükte, hümor ya da komik yöntemlerine başvurarak mizahı ortaya koymuştur.

Ülkemizde son yıllarda üzerinde akademik çalışmalar, sempozyumlar ve araştırmalar noktasında artış gözlemlendiğimiz mizah konusunda kat edeceğimiz daha çok uzun bir yol ve el değmemiş çok fazla malzeme olduğunu söylemek mümkündür. Sözlü gelenekten aktarılan halk edebiyatı eserleri, şiir, roman, öykü, resim, sinema, tiyatro, karikatür, köşe yazıları, sosyal medya unsurları vb. konular, mizah öğeleri ve teoriler üzerine çalışmalar yapmak, yeni ve özgün teoriler üretmek ve hatta yüzyıllar arası köprüler kurabilmek için son derece zengin bir arşiv niteliğindedir.

Eserler üzerinde yapılacak çalışmalar sadece onların mizahî künyelerini ortaya koymaya değil, eserlerin ait oldukları dönemlere ilişkin toplumsal, kültürel, siyasal, ekonomik, sanatsal, medeniyet anlayışı gibi değerleri hakkında da bilgi sahibi olmamıza yarayacaktır. Bu bilgiler, milletimize has, henüz haberdar olmadığımız dolayısıyla da kıymet vermediğimiz, toplumsal yaşamımızda bir yer edinmemiş olan değerlerimizle tanışmamıza ve onlardan beslenmemize katkı sağlayacaktır.

Tez çalışmamıza, konumuzun temelini teşkil eden mizah kavramını ve ona bağlı olarak gülme kavramını açıklamaya çalışarak başladık. Bu bölümün sonunda, mizah kavramının yılların, coğrafi bölgelerin, dinlerin ve savaşların etkisiyle tüm dünyada geçirdiği değişim süreçlerini inceledik. Gülmeye karşı, milattan önceki dönemlerde başlanan ehlileştirme çabalarının tüm coğrafya, medeniyet ve inanç sistemlerinde benzerlikler göstermesinin mizahın gelişimine olumlu katkı sağladığını düşünüyoruz. Baskılar ve yasaklamaların insan doğasını tahrik ettiği, daha fazla çiğneme isteği doğurduğu bir gerçektir. İşte buradan hareketle ve en çok da bu baskılar malzeme edilerek yüzyıllar boyunca mizah üretilmiştir.

Çalışmamızın devam eden bölümlerinde fıkra türünün tanımı ve Türk fıkralarının özelliklerine yer verdik. Burada genel özelliklere değindikten sonra devam eden maddede Bektaşî fıkra tipinin özelliklerini ayrı olarak değerlendirdik.

Bektaşî fıkralarını, doğru manasıyla hissedebilmek için Bektaşîlik kültürünü iyi anlamak gerektiği gerçeğinden hareketle, Bektaşîlik kavramı hakkında bilgilendirmede bulunduk. Çalışmamızın esas konusundan uzaklaşmaması için Bektaşîlik kavramı hakkında, fıkraları yorumlamaya ve Bektaşî fıkra tipini tanımaya yetecek ölçüde bilgilendirmede bulunduk. Ancak Bektaşîlik tarikatı ve buna bağlı gelişmiş olan yaşam felsefesi ile ilgili birkaç söz ekleme gerekliliği hâsıl oldu. Tarikatın başlangıcından günümüze değin çeşitli evrelerden geçtiğini, kendi içinde farklı formlara dönüşen ya da Bektaşî anlayışından olmayan inanış ve yaşayışların da Bektaşîliğin bir kolu gibi yorumlandığını gördük. Bugün Bektaşîliğin, Alevi-Bektaşî bütünleşmesiyle algılandığını ve iç içe geçmiş bir mozaik olduğunu söylemek mümkündür.

On altıncı yüzyıldan itibaren güdülen İslâm politikasının, yaşanan siyasî ve toplumsal gerginliklerin, günümüze kadar sirayet eden bir önyargıya dönüşerek, Türk toplumunda ağırlıklı kesimin zihninde yer ettiğini düşünüyoruz. Yıllar içerisinde de topluma yön verenler ve ülkeyi idare edenler tarafından da bu önyargıyı kırma niyetiyle somut adımlar atıldığından bahsetmek pek mümkün değildir. Nasreddin Hoca fıkraları Türk milletinin ortak değeri ve temsilcisi olarak kabul edilip okutulmaya, yeni nesillere aktarılmaya çalışılırken; Bektaşî, İncili Çavuş, Bekri Mustafa gibi fıkra tiplerinin belli zümrelerin temsilcisi olduğu algısı oluşturulmuştur. Sadece belli bir zümreye hitap eden fıkralar olarak azınlık sayılabilecek anlatı

ortamları vasıtasıyla günümüze değin güncelliğini korumuşlardır. Bektaşî'nin karşı durup eleştirdiği, inançların şekilsel boyutlarla algılanıp yaşanmasını isteyen kişi ve zümrelerdir.

Türk milletinin, dünya üzerinde yürüdüğü toprakların, yıkandığı nehirlerin, yaktığı tütsülerin, içtiği kırmızların rayihası eser dört bin yıldır üzerimizde. Diğer toplumlarda eşine az rastlanır bu zenginliği oluşturan tüm gelenek, inanç sistemi, yeme içme alışkanları, aile kültürü, edebiyat, sanat, bilim anlayışları, felsefeleri vb. öğeleri Türkoloji çalışmaları için büyük kıymetlerdir. Her bilgi, kendimizi biraz daha iyi tanımamıza, millî özgüven ve birlik duygusuyla milletimizin bekasını temine heves duymamıza vesile olacaktır.

Bu sebeple Türkoloji çalışmaları yapılırken, bilim insanı objektifliği ve hassasiyetiyle her konuya eşit mesafede yaklaşılması, gereken özenin gösterilerek kamuya sunulması, üzerinde yeterince durulmamış konuların irdelenmesi, gün yüzüne çıkmamışların çıkarılması, gelişmiş toplum olmanın temel taşlarındanır.

Çalışmamızda Bektaşî fıkra tipini tanıtmaya, Bektaşîlik kültürünün Türk toplumu içindeki yerini vurgulamaya, Bektaşî fıkralarının, dünyaca kabul gören mizah teorileri ve gülme yaratma yöntemlerine ustaca uyum sağladığını göstermeye çalıştık. Türkoloji çalışmalarına küçük bir katkı sağlamış olmayı diliyoruz.

5. KAYNAKLAR:

Akın, Bahadır, *Yönetim ve Mizah*, Çizgi Kitabevi, Konya 2002.

Arısoy, M. Sunullah, *Türk Gülmece ve Yergisinden Seçmeler (Hiciv ve Mizah Antolojisi) 1*, Varlık Yay., İstanbul 1967.

Arısoy, M. Sunullah, *Türk Gülmece ve Yergisinden Seçmeler (Hiciv ve Mizah Antolojisi) 2*, Varlık Yay., İstanbul 1977.

Akyüz, Kenan, *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2013.

Bayraktar, Zülfikar, *Mizah Teorileri ve Mizah Teorilerine Göre Nasreddin Hoca Fıkralarının Tahlihi*, Ege Üniv., Sosyal Bil. Fak., İzmir 2010, (Yayınlanmamış Doktora Tezi)

Bayraktaroğlu, Mahmud, *Osmanlı Devrinin Meşhurları ve Ramazan Fıkraları*, Kitapçılık Yay., İstanbul 1966.

Bergson, Henri, *Gülme*, Çev: Yaşar Avunç, Ayrıntı Yay., İstanbul 2011.

Boratav, Pertev Naili, *Nasreddin Hoca*, Kırmızı Yay., İstanbul 2006.

Caner, Sami ve diğerleri, *Gülme'nin Kitabı*, Ygs Yay., İstanbul 2002.

Cebeci, Oğuz, *Komik Edebi Türler*, İthaki Yay., İstanbul 2008.

Cılga Hüseyin, Gümüšoğlu Dursun, *Bektaşî Fıkralarında İrfan*, Port Yay., İstanbul 2017.

Cimcoz, Sinâ, *Adamın 1'i 1 Gün Bektaşî ve Bekri Mustafa Fıkraları*, Geçit Kitabevi, İstanbul 2000.

Cogito, Yapı Kredi Yayınları, Üç Aylık Düşünce Dergisi, Sayı:26, İstanbul 2001.

Eğitim, MEB Yayınları, Yıl: 9, Sayı:104, Ankara 2008.

Eker, Gülin Ögüt, *İnsan, Kültür, Mizah (Eğence Endüstrisinde Tüketim Nesnesi Olarak Mizah)*, Grafiker Yay., Ankara 2014.

Elçin, Şükrü, *Halk Edebiyatına Giriş*, 11. Basım, Akçağ Yayınları, Ankara 2011.

Eliçin, Emin Türk, *Dünya Mizahından Seçmeler 1-2-3-4-5*, Ararat Yayınevi, İstanbul 1971.

Eloğlu, Metin, Tansel, Oğuz, *Bektaşî Dedikleri*, İş Bankası Yayınları, İstanbul 1970.

Fenoglio, Irène, Georgeon, François, *Doğu'da Mizah*, Çev.: Ali Berktaş, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2000.

- Fığlalı, Ethem Rûhi, *Türkiye’de Alevilik Bektaşılık*, İzmir İlâhiyat Vakfı Yayınları, İzmir 2006.
- Freud, Sigmund, *Espriler ve Biliçdişı ile ilişkiler*, Çev: Emre Kapkın, Payel Yay., İstanbul 2012.
- Gruda, Yılmaz, *Manzum Bektaşı Fıkraları*, Bilgi Yayınları, İstanbul 2011.
- Gölpınarlı, Abdülbâkıy, *On İki İmam*, Derin Yayınları, 3.Basım, İstanbul 2005.
- Güler, Çağatay, Bilge Ufuk, *Mizah, Gülme ve Gülme Bilimi*, Yazıt Yayıncılık, Ankara 2010.
- Güvenç Ahmet Özgür, *Âşık Tarzı Şiir Geleneğinde Mizahî Destanlar*, Gece Kitaplığı, Ankara 2014.
- Halman, Talât Sait ve diğerleri, *Türk Edebiyatı Tarihi*, 2.cilt, Kültür Bak. Yay., 2.baskı, İstanbul 2007.
- İnalçık, Halil, *Osmanlı Tarihinde İslamiyet ve Devlet*, İş Bankası Yay., İstanbul 2016.
- Kaya, Muharrem, “Nasreddin Hoca Fıkralarında İroni”, *Hürriyet Gösteri*, sayı: 304, Nisan-Mayıs-Haziran 2011, s. 33-37
- Kocakaplan, İsa, *Açıklamalı Edebî Sanatlar*, Türk Ed. Vakfı Yay., 7.baskı, İst. 2011
- Koestler, Arthur, *Mizah Yaratma Eylemi*, İris Yayınları, İstanbul 1997.
- Kortantamer, Tunca, *Temmuzda Kar Satmak*, Phoenix Yay., Ankara 2007.
- Köprülü, Mehmet Fuad, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Akçağ Yayınları, Ankara 2013.
- Kutay, Cemal, *Nelere Gülerlerdi?*, Arkın Dağıtım, İstanbul 1970.
- Maden, Fahri, *Bektaşîlerin Serencamı*, Kapı Yayınları, İstanbul 2012.
- Morreal, John, *Gülmeyi Ciddiye Almak*, İris Yayınları, İstanbul 1997.
- Ocak, Ahmet Yaşar, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt:5 Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 1992.
- Özcan, Ömer, *Başlangıçtan Günümüze Türk Edebiyatında Hiciv ve Mizah*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 2002.
- Özerdim, Sami N., *Bir Don Bir Gömlek (Seçilmiş Bektaşı Fıkraları)*, Öğretmen Yay., Ankara 1984.
- Özünlü, Ünsal, *Gülmecenin Dilleri*, Doruk Yay., Ankara 1999.

- Öztürk, Yaşar Nuri, *Allah İle Aldatmak*, Yeni Boyut Yay., 27.Basım, İstanbul 2008.
- Öztürk, Yaşar Nuri, *Kur'an-ı Kerim Meali*, Yeni Boyut Yay., 85.Basım, İstanbul 2016.
- Püsküllüoğlu, Ali, *Bektaşî*, Cem Yayınları, İstanbul 1990.
- Rayman, Hayrettin, *Halk Edebiyatı Anlatı Türleri*, Gazi Kitabevi, Ankara 2010.
- Rozenthal, Franz, *Erken İslâm'da Mizah*, Çev: Ahmet Arslan, İris Yay., İstanbul 1997.
- Sakaoğlu, Saim, *Türk Fıkraları ve Nasreddin Hoca*, Selçuk Üniv. Yay., Konya 1992.
- Smadja, Eric, *Gülmek*, Çev: Sırma Naz Arım, Bağlam Yay., İstanbul 2013.
- Sanders, Barry, *Kahkahanın Zaferi*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2001.
- Soyyer, Yılmaz, *Şu Bizim Bektaşîler*, Post Yayınları, İstanbul 2016.
- Şahin, H. İbrahim, "Bektaşî Fıkraları ve Gülme Teorileri", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, S. 55, Ankara 2010.
- Şahhüseyinoğlu, H. Nedim, *Anadolu Halk Kültüründe Fıkra-Nükte ve Mizah*, Ürün Yay., Ankara 2015.
- Şakacı, Figen, *Mizah Zekânın Zekatıdır "Tarık Minkari Kitabı"*, İş Bankası Yay., İstanbul 2007.
- Türk, Vahit ve Diğerleri, *Eski Anadolu Türkçesi Dersleri*, Kesit Yayınları, İstanbul 2013.
- Türkmen, Fikret, "Osmanlı Döneminde Türk Mizahı", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, S. 6, İzmir 2000.
- Türkmen, Fikret, "Mizahta Üstünlük Teorisi ve Bektaşî Fıkraları", *Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi*, S. 43, Ankara 1996.
- Yaşaroğlu, Ahmet Halit, Anlatan: Mehmet Ali Nurbaba, *Hakiki Bektaşî Fıkra ve Nükteleri*, Ahmet Halit Kitabevi, İstanbul 1949.
- Yeşiltaş, Kevser, *En-El Hak Gizli Öğretisi*, Sınır Ötesi Yay., 9.Basım, İstanbul 2015.
- Yıldırım, Ali, *Alevi Öğretisinin Kaynağı Olarak Bektaşî Fıkraları*, İtalik Yay., Ankara 2013.
- Yıldırım, Dursun, *Türk Edebiyatında Bektaşî Fıkraları*, Akçağ Yayınları, Ankara 1999.